بەشی دووەم

دەسپێك بـۆ ئـەنفـال

"مـن ئـەو جوگرافیزانـە هـیچ و
پووچانە بە درۆ دەخەمەوە
کـە ناوچـەیەکیجیهان سـێ جاران
دەکەنەوە،
ئەو ناوچانەی مـن مەبەستم بێت
لێیان دەردەکەم و
بەم قەڵەمە دەیانکەمەوە بـە یـەك
نەخشەو
نـــاوی ویلایـــەت و شـــارو
شارۆچکەکان
دەکەمە پاشکۆی ناوی خۆم..."
ـ مارلۆ، تەیموور لەنگی مەزن.

تەواوی ئەو مەرامانەی لە قۆناخەکانی سەرەتای شەڕی عێـراق لـە گەڵ کـورددا لێیان بە نیازبوون، لە ساڵانی 1987 ـ 1988دا و لە ئاخرو ئـۆخری جـەنگی نێـوان ئێران ـ عێراقدا گەیشتنە ترۆپك و ئەوپەڕی لـەو پـەلامارەدا کـە بـە ئـەنفال ناسـرا. لەو بەڵگەنامە عێراقیە دەست بەسەردا گیراوانەدا کە ئێستا لـە لایـەن میـدڵ ئیست ووۆچەوە لێکۆڵینەوەیان لـە سـەر دەکرێـت ئـەم تێرمـی ئەنفالـە بـەردەوام لـە هـەموو شـوێنێکدا قـوت دەبێتـەوە: گونـدەکان لـە میانـەی "عەمـەلیاتی ئـەنفالی قارەمانـدا پاککرانـەوە"، هـەڵاتنی گوندنشـینەکان بـۆ وڵاتـانی دەراوسـێ هۆکـاری "ئـەنفال"ی دراوەتێ، کێڵگە نەوتێك بە ناوی "ئەنفال"ەوە کرایەوەو"کەرتێکی تایبەتی ئـەنفال" ی حیزبـی بەعسـی عـەرەبی سۆشیالیسـت لـە یـادی ئـەو ڕووداوەدا دامـەزرا.

قۆنتەراتێکی حوکوومەتیش بە ناوی "کۆمپانیای ئەنفال"ەوە کاری وشککردنی زۆنگاوەکانی باشووری عێراقی گرتبووە ئەستۆ[1]. بەڵگەنامەکان بە پشتگیریی شایەتیی ئەو کەسانەوە کە لە ئەنفال دەرباز بوون ئەوە دەسەلمێنن کە تواناو داهاتی دەوڵەتی عێراق بە شێوەیەکی بەربڵاو خرابوونەگەڕ بۆ مسۆگەر کردنی سەرکەوتنی کارەکە.

"ئەنفال" ئەو ناوەبوو کە بە زنجیرەیەك هێرش و پەلاماری نەخشە بۆ کێشراوی سەربازی دراو سەرجەم هەشت پەلامار بوو لە شەش ناوچەی جوگرافیی جیاوازدا بەڕێوەچوو، لە نێوان دوادوایی شوبات و سەرەتای ئەیلولی 1988دا. سەرتاپای فەرماندەیی عەمەلیاتەکە لە دەستی مەکتەبی باکووری ڕێکخراوی حیزبی بەعسدا بوو، کەوا بنکەی بارەگاکەی لە شاری کەرکووك بوو و لە مارتی 1987 بەدواوە "هەڤاڵ تێکۆشەر" علی حسن المجید سەرۆکایەتی دەکرد[2]. ئەو گوندنشینە کوردانەی لە ڕووداوەکانی ساڵی 1988 دەرباز بوون بە شێوەیەکی ڕۆتینی ئەلەجید بە "عەلی ئەنفال" یان "عەلی کیمیایی" ناودەبەن.

لە بەر چەند هۆیەك، دانانی ئەلەجید زۆر گرنگ بوو. تا ساڵی 1987 سیاسەتی سەربازیی دژ بە *پێشمەرگە* لە لایەن هەردوو فەیلەقی یەك و پێنجی سوپای عێراقەوە، کە بنکەیان لە کەرکووك و هەولێر بوو، دادەنرا. بەڵام لەم کاتەدا، حیزبی بەعس خۆی بەرپرسیاریی ڕاستەوخۆی تەواوی سیاسەتی بەرامبەر بە کورد گرتە ئەستۆ. هەروەها بەرپرسیاریی ئەلەجید، چارەسەرکردنی کێشەی کوردی بەست بە بازنەی بەرزترین دەسەڵاتی عێراقەوە ، کە بازنەیەکی بنەماڵەیەو لە

---

[1] ئەو زۆنگاوانە بووبوونە ئامانجێکی بەربڵاوی نەخشەو پلانی ئەندازەیی بۆ کۆنترۆڵکردنی یاخیبوون و سەرپێچیەکانی باشوور لە لایەن حوکوومەتی ناوەندیی بەغداوە. ڕەفتار و هەڵسوکەوتی ڕژێم لەگەڵ دانیشتووانی شیعەی باشووردا، بە مەعدان یان عەرەبی زۆنگاوەکانیشەوە بە دوور و درێژی لە ڕاپۆرتێکی میدڵ ئیست ووۆچدا باسکراوە بە ناونیشانی "بارودۆخی ئێستای مافی مرۆڤ لە نێو شیعەکانی عێراقدا، مارتی 1993. Current Human Rights Conditions Among the Iraqi Shias

[2] مەکتەب یان نووسینگەی باکوور یەکێکە لە چوار مەکتەبی ناوچەیی حیزبی بەعس و تەواو جیاوازە لە گەڵ لیژنە یان کۆمیتەی کاروباری باکووری سەر بە ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕشدا. مەکتەبەکانی دیکەی ئەو حیزبە بەرپرسن لە باشوورو ناوەڕاست و بەغدای پایتەخت. ئەم دابەشکردنەی عێراق بە سەر ناوچەی ئاسایشدا لە ڕێکخراوی چوار مەکتەبیی یان نووسینگەیی ئەمن و *ئیستیخباراتیشدا* ڕەنگی داوەتەوە.

شاری تکریتدا سەنتەری گرتووەو شەخسی سەرۆك سەدام حوسێن خۆی سەرپەرشتیو چاودێریی دەکات.

باوکی سەدام، کە خۆی هەرگیز نەیبینیبوو، لە بنەماڵەی ئەلەجیدی تکریت بوو، علی حسن المجیدیش ئامۆزای سەرۆکی عێراق بوو[3]. ئەلەجید، کە لە ساڵی 1941دا لەدایکبووە، سەرەتاو بناغەیەکی تورەهاتی هەبوو، یەکەمجار لە ساڵی 1968دا بەوە ناسرا کە ـ تەنها عەریفێکی ـ پاسەوانی شەخسیی حەماد شەهابی تکریتی بوو، کە فەرماندەی مەوقیعی بەغدای سوپا بوو و یەکێك بوو لە سەرکردەکانی کوودەتا بەعسیەکەی ئەو ساڵە. ئەلەجید بەخێرایی لە نێو بازنەی تکریتیەکاندا پێشکەوتو بەرزبووەوەو لە ساڵی 1979دا ڕۆڵێکی بایەخداری بینی لە پاکسازیی سەرکردایەتیی حیزبدا. لە کاتی دانوستانی ساڵانی 1983 ـ 1985ی نێوان ڕژێم و PUK دا سەدام حوسێن ئەم ئامۆزایەی بە بەڕێوەبەری *ئەمن* دانا.

ئەلەجید، تەنانەت بە پێوانەکانی دەزگای ئەمنیی بەعسیش، ناوبانگێکی درندەی تایبەتی هەبوو. بە گوێرەی وەسفی (شەخسی و بەڵگەنەویستی) کۆنە *موستەشارێك* کە زۆری هەڵسوکەوت لە گەڵ کردووە دەڵێت "لە سەدام حوسێن مەترسیدارتر بوو و ڕێزی خەڵکی نەدەگرت. کارکردن لەگەڵیدا زۆر گران بوو, کابرایەکی گەوجو نەفام بوو و تەنها فەرمانەکانی سەدام حوسێنی بەجێدەهێنا. ئەم کاتی خۆی عەریفێکی پۆلیس بووە وا ئەمرۆ وەزیری بەرگرییە. بە پێچەوانەوە (سەدام حوسێن مارێکی ژەهراویی کوشندەیە)و خۆی وا پیشان دەدا کە لاوازە بەڵام لە هەموو دەرفەتێکدا ژەهری خۆی بەکاردێنێ و لە باروزرووفی سەختدا، کە پێویستی بە خەڵکی دڵڕەق بێت پەنا دەباتە بەر علی حسن المجید"[4].

---

[3] درەختی ئەم بنەماڵەیە لە کتێبەکەی سیمۆن هەندرسن دا باسکراوە "ئیمپراتۆرێتی ئێستا: مەرامی سەدام حوسێن لە عێراقدا." لاپەڕە 87 .

Simon Henderson " Instant Empire: Saddam Hussien's Ambition for Iraq" San Fransisco Mercury House 1991.

عدنان خیراللەی وەزیری بەرگریی جارانی عێراق کە ساڵی 1989 لە ڕوداوی کەوتنە خوارەوەی هێلیکۆپتەرێکدا کوژراو حسێن کامل المجیدی وەزیری پیشەسازیو پیشەسازیی سەربازی، لە ناو خاڵۆزاو ئامۆزا دەرکەوتووەکانی سەدام دان .

(دواتر لە ساڵی 1995 دا حسێن کامل و براکەیو باوکی بە دەستی سەدام حوسێن کوژران-وا)

(4) چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ کۆنە موستەشارێکدا ، زاخۆ، 1 ی ئەیلوولی 1992. لە ساڵی 1989دا ئەلمەجید کرا بە وەزیری ناوخۆ, پاشانیش، لە ئابی 1990دا و دوای داگیرکردنی کوێت کرا بە پارێزگاری ئەوێش. ئێستاش (واتە 1993-وا) وەزیری بەرگریی عێراقەو هەر

هێرش‌و پەلامارەکانی ئەنفال لە لایەن هێزە نیزامیەکانی هەردوو فەیلەقی یەك‌و پێنجەوە ئەنجامدران، بە پاڵپشتی یەکەکانی فەیلەقەکانی تر کە لە بەرەی شەڕی ئێراندا نەبوون[5]. گاردی کۆماریی هەڵبژاردەش بەشداریی قۆناخی یەکەمی ئەنفالی کرد، ئەو یەکانەی تریش کە بەشدارییان کرد هێزی تایبەت (*القوات الخاصە*)و هێزی کۆماندۆ (*مەغاویر*)و هێزی کوت‌وپڕی (*قوات الگواری‌و*)*، کە دەستەو تاقمی ژێر ڕکێفی حیزبی بەعس بوون بۆ کاری دژە تیرۆریزمی نێو شارەکان. پاشانیش، چالاکیی پشتگیریی بەرفراوانیان دەکرد - پێش یەکە سەربازیەکان دەکەوتن بۆ ناوچە ئاوەدانەکان و گوندەکانیان دەسووتاندو تالآنیان دەکردن و بە دوای گوندنشینە هەڵاتووەکاندا دەگەڕان و کاری بەدەستەوەدانیان ڕێکدەخستن ـ گشت ئەمانە لە لایەن کوردی شێوە سەرباز (پارامیلیتار)ی *جاشەوە* ئەنجامدەدران.

بەڵام لۆجیکی پەلامارەکەی علی حسن المجید بۆ سەر کورد لە ماوەی شەش مانگی پەلامارە سەربازیەکە زیاتر ڕۆیشت‌و تێیپەڕاند. لە ڕوانگەی بۆچوونێکی مافی مرۆڤەوە، میکانیزمی جینۆساید بە دانانی علی حسن المجید لە مارتی 1987ەوە کەوتووەتە کارو تا نیسانی 1989 لەگەڕدا بوو . بە چەند حەفتەیەك

بەردەوامە لە سەر کارو کردەوەی ئەوپەڕی دڕندانەی خۆی. بە پێی قسەی شایەتحاڵێك، ئەلمەجید بە دەستی خۆی نزیکەی 25 ـ 30 بەندیی لە گرتووخانەی بەسرە کوشتووە لە 3 یان 4 ی نیسانی 1991دا. لەو کوژراوانە شەشیان منداڵ بوون. بڕوانە میدڵ ئیست ووچ: "بارودۆخی ئێستای مافی مرۆڤ لە نێو شیعەکانی عێراقدا "، 5 ی مارتی 1993.

Middle East Watch, "Current Human Rights Conditions among Iraqi Shi’a " March 5, 1993.

(5) سوپای عێراق بە هەمووی لە حەوت فەیلەقی نیزامی پێکهاتووە, بەڵام زاراوەی "هێزە تایبەتەکان" پێویستی بە هەندێ ڕوونکردنەوە هەیە. لە هێزە چەکدارەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاداو ئەوانیتریش کە لە سەر شێوازی ئەم دروستکراون، هێزی پیادەی سووك هەن‌و ئەرکیان هەڵسوکەوت و مامەڵەکردنە لەگەڵ بابەتی شەڕی نهێنی‌و عەمەلیاتی نهێنیدا. بە پێچەوانەوە هێزە تایبەتیەکانی عێراق یەکەی پیادەی هەڵبژاردەی جووڵۆکن و بە چاکی پڕچەك کراون‌و بەزۆریش بەتالیۆنی تانك پاڵپشتیان دەکەن. ئەم هێزانە بە هۆی بەرفراوانیی جەنگی ئێران ـ عێراقەوە تەواو پەرەیان سەند بوو و بە بەراورد لە گەڵ *Stosstrupen* ی ئەڵمانیای جەنگی جیهانی یەکەم دەچوون. بڕوانە "شێوازی شەڕی عێراق: هێزە زەمینیەکان" لە "کتێبی زریێی بیاباندا", لاپەڕە 50 ـ 59.

"Iraqi Order of Battle: Ground Troops" in (Desert Shield Factbook) Bloomington, IN, GDW,1991.

* ئەم وشەو دەستەواژە عەرەبیانە هەر بەم شێوەیە لە دەقەکەدا هاتوون ـ و.

دوای گەیشتنی ئەلەجید بۆ کەرکووك دەرکەوت کەوا حوکوومەتی عێراق بڕیاری داوە کێشە کوردیەکەی خۆی بە یەکجاریی‌و بۆ هەتاهەتایە بنبڕ بکات، بۆ جێبەجێکردنی ئەم ئامانجەش سەرچاوەکانی داهاتی دەوڵەتی بۆ تەرخان کردبوو. نموونەی بەردەوامیی ئەو بڕیارو ڕاسپاردەو کردارانەی هێزە *ئەمنیەکان* پەیڕەوییان دەکرد گومانی ئەوەی نەهێشتبووەوە کەوا نیازی حوکوومەتی عێراق تێکشکاندنی تەواوی ڕێکخراوە چەکدارەکانی بەرهەڵستکاری کورد بوو و لە هەمان کاتیشدا لە ڕەگوڕیشە دەرهێنانی گشت نیشتەجێکانی ئەو خەڵکەی لەو ناوچانانەدا مابوونەوە کەوا لە ژێر دەسەڵاتی *پێشمەرگەدا* بوون، ئەو شوێنانەی لێبترازێ کە هەندێك لەو خێڵانەیان تێدا نیشتەجێبوو کەوا گومان لە دڵسۆزییان نەبوو بۆ بەغدا. ئەوەی ڕێی لە بەدیهێنانی ئەم نیازو مەبەستانە دەگرت لە ساڵی 1987دا، کەموکوڕیی لۆجستیی بوو، لە سەرووی هەمووشیانەوە ئەوە بوو کەوا بەشێکی زۆری ئەو هێزو کەرەستانەی ئەنفال دەیویستن هێشتا هەر لە بەرەی شەڕی ئێراندا قەتیس مابوون.

★ ★ ★

عێراق بوو کە لە ساڵی 1980دا شەڕی هەڵگیرساندو عێراقیش بوو بە مایەی ئەوەی کەوا ئەو شەڕە هەشت ساڵ درێژە بکێشێت(6). لە گەڵ ئەوەشدا ئێرانیەکان

---

(6) لە نێو ئەو دەقە سەرەکیانەدا لە سەر ئەم شەڕە ئەمانە بەرچاو دەکەون:
ـ"The Gulf War جەنگی کەنداو", Edgar O'Balance. London , Brassey's , 1988." ـ"The Longest War: The Iran- Iraq Military Conflict" Dilip Hiro (NewYork: Routledge,1991).
"درێژترین جەنگ : شەڕو پێکدادانی سەربازیی نێوان ئێران ـ عێراق"
ـ "Iran and Iraq at war" Shahram Chubin and Charles Tripp Boulder: West view Press, Second revised edn.1991)" ئێران‌و عێراق لە جەنگدا"
ـ"The Lessons of Modern War"Cordesman and Wagner "وانەکانی جەنگی نوێ" .
زۆربەی ئەم کتێبانە کەموکووڕیی پشتگوێخستنی بووژانەوەی کاتیی ئێرانیان پێوە دیارە لە ساڵ‌و نیوی دوادوایی جەنگدا، کە بێ ئەمەیان تێگەیشتنی پەیوەندیی نێوان یەکەم شەڕی کەنداوو پەلاماری ئەنفال کارێکی ئاسان نیە. ڕاستکردنەوەیەکی بەسوود کتێبەکەی:
Richard Jupa and James Dingeman "Gulf Wars: How Iraq won the first and lost the second.Will there be a third?" Cambria, CA: 3W Publications,C.1991).
"شەڕەکانی‌کەنداو: چۆن عێراق یەکەمی‌بردەوەو دووەمی‌دۆڕاند. تۆ بڵێی‌سێهەمیش بەرپابێت؟", لاپەڕە 1 ـ 9.

لـە هەنـدێ جـاردا توانییـان عێـراق بخەنـە حاڵـەتی بـەرگری لـەخۆ کردنـەوە. لـە تـەمووزی 1983دا هێزەکـانی ئێـران شارۆچـکەو سـەربازگەی بایەخـداری حـاجی ئۆمەرانی سەر سنووریان گرت، کە دەکەوتە ڕۆژهەڵاتی شارۆچکەی ڕەوانـدزەوە. بـە هەرحاڵ, لە ڕوانگەی ئێرانەوە, مەبەستی سەرەکیی شەڕەکە هێرشی والفجر 8 بـوو, لـە شـوباتی 1986دا ، کـە لـە پـەلاماریێکی سەرسامکەردا نیمچـە دوورگـەی زۆنگـاو ئامێزی فاوی گرتو بەمەش ڕێگەی عێراقی لە کەنداوی فارس بڕی.

ئێران, پاش سـەرکەوتنە تازەکـەی لـە فـاودا، کـە تێیـدا سـوپای عێراقـی تووشـی زەرەرو زیانێکی گـەورە کـردو ("مـەیلی" ویلایەتـە یـەکگرتووەکانی ئەمـەریکای بـە لای بەغدادا بەهێز کرد)، بەرەی دووەمـی لـە بـاکوور، لـە چیا سـەختو تووشـەکانی کوردستانی عێراقەوە, کردەوە. ماوەی زیاد لـە شـەش سـاڵ بـوو ڕژێمـی عێـراق وەك دیفاکتۆیـەك (ئـەمری واقیـع - و) وازی لـە زۆربـەی ناوچـە دێهاتیـەکانی بـاکوور هێنـابوو و لـە ژێـر کـۆنترۆڵی *پێشـمەرگەدا* بـوون، بـەڵام ئێسـتا وا هێـزی بێگانـە هەڕەشـەی داگیرکردنـی ناوچـەیەکی بـەربلاوی لای سـنوور دەکـەنو هێـزە زۆر پێویسـتەکانی لـە بـەرەی باشـوورو دەوروبـەری بەسـرەوە بـۆ ڕادەکێشـن. هێـرشو پەلاماری ئۆکتۆبەری ساڵی 1986 ی پاسدارە ئێرانیەکان بوو بـە هـۆی دەمـارگرژیی کاربەدەستە عێراقیەکانو تەنانەت بیرە نەوتە گرنگەکانی کەرکووکیش، کە نزیکەی سـەد میلێـك لـە سـنوورەوە دوور بـوون، زۆر قـایم نـەبوون و لـەو هێرشـانە بەدەرنەبوون.

لێکۆڵەرەوان, مشتومڕی ئەوەیان لە نێواندایە کە ئایا عێـراق لـەم دوا قۆناخـەی جەنگدا هەڕەشـەو مەترسـیی تـەواوی لـە سـەر بـووە لـە لایـەن ئێرانـەوە. ئەڵبەتـە هێرشە قەبەو بەرفراوانەکەی (کەربەلا - 5) ی ئێران بۆ سەر دەریاچەی ماسیی لای بەسرە لە کانوونی دووەمی 1987دا دوا بەکارهێنانی تاکتیکی "شەپۆلە مرۆڤ" بـوو کەوا هێزیان بە دەیان هەزار کەس، کە بە زۆری لە بەسیجی[7] نیمچە مەشق پێکـراو پێکـدەهات، دەکـردە سـەر ئامانجـە جێگیرەکـانی دوژمـن. ئـەنجامیش ئـەو کارەسـاتە

---

[7] بەسیج، یان یەکە گەڕۆکەکان، لە ڕاستیدا خۆبەخشی مەشق پێنەکراو بوون لە ژێـر سەرپەرشـتیی پاسدارانـدا. ئەوانە تەواوکەری بیروبۆچوونی ئێران بوون لەمەڕ "شەڕی ئیسلام" کەوا زیـاتر پشـت بە باوەڕ دەبەستێ وەك لە تەکنۆلۆجیاو شارەزایی سەربازیی ئاسایی، بڕوانە:
Chubin and Tripp, Cordesman and Wagner, Iran and Iraq at war.
"ئێرانو عێراق لە جەنگدا" , لاپەڕە 42 - 49 .

سـامناکانە بـوو کـە بەرگـەی نـەدەگیرا وەك تـاران ئێسـتا پێـی لێـدەنێ. لـە 12 ی شوباتدا, هێزەکانی ئێران بە هێرشێکی بچووك لە ژێر نـاوی (فـەتح 4) دا گەڕانـەوە بۆ ناوچەی حاجی ئۆمەران، ئەگەرچی هەندێك وایبۆدەچن کە ئەمـە زیـاتر کارێکی چاوبەستیو پرۆپاگەنـدە بـوو لـەوەی کـە هێرشـێکی ڕاسـتەقینە بێـت[8]. بـەڵام سـێ حەفتە دواتر، لە 4 ی مارتدا هێرشێکی ترسناکی نوێی ئێرانی بە ناوی (کەربەلا 7) ناوچە سنووریەکانی عێراقی لە ڕۆژهەڵاتی ڕەواندزەوە بەزاند بە هێزێکی سـەربازی کـە ئـەمجارەیان *پێشـمەرگەی* هـەردوولا KDP و PUK هاوکارییـان کـردو تـوانی هەشت کیلۆمەتر بێتە ناو خاکی عێراقەوە. ڕژێمی عێـراق بـەم دەسـت تێکەڵکردنـە بەجارێ شێت و هار بوو، بە تایبەتی تێوەگلانی هەردوو لایەنە کوردە ڕکەبەرەکـەی یەکتر[9]. لە 13 ی مارتداو لـە چاوپێکەوتنێکی دەگمەنـدا لەگـەڵ ڕۆژنامەنووسـێکی بێگانـەدا، هاشـم حەسـەن ئـاکرێی وەزیـری دەوڵـەتی عێراقـی بـاری سـەرنجی لـەوە دەربڕیـوە کـەوا "ئێرانیـەکان هـەوڵی ئـەوە دەدەن ئـەم کەسـانە بـەکاربێنن بـۆ جێبـەجێکردنی ئـەرك و کـاری چـەپەڵ و لەبەرئـەوە شـارەزای جوگرافیـاو هـەموو کونو کەلەبەرێکی ناوچەکەن بۆیە ئێرانیـەکان تـەنها وەك چاوساغ و ڕێپیشـاندەری گاردی خومەینیو هێزەکانی ئێران کەڵکیان لێدەبینن". کوردەکان، یان ڕاستر بڵێین PUKی تاڵەبانی بە ئاشکرا کەوتبوونە سەر قسەو باسی دابەشـکردنی لـە دەوڵـەتی عێراق[10].لە 14 یان 15 ی مارتـدا, سـەدام حوسـێن مـاوەی زیـاد لـە پێـنج سـەعات سـەرۆکایەتیی کۆبونەوەیـەکی فەرمانـدەیی گشـتیی هێـزە چـەکدارەکانی کـرد. وەك باسدەکرێ علی حسن المجیدیشی تیادا ئامادە بـووە. پێویسـتە باسـی هـەر بێگانەیـەك لە سەر ئەوەی چی لەم کۆبوونـەوە نهێنیـەدا ڕوویـدابوو بـە باشـی بخرێتـە بەرچاو،

---

(8) بۆ نموونە، بڕوانە: Cordesman and Wagner, Iran - Iraq at War, P257

(9) KDP و PUK دواجار گەیشتنە ڕێکەوتنێکی سیاسی - سەربازیی ڕەسمیـی هاوکـاری کـردن لـە تشرینی دووەمی 1987دا و لە ساڵی 1988یشدا بەرەی کوردستانی دامـەزراو لـە دواییشـدا پێـنج حیزبی بچووکی تر چوونە ناو بەرەوە.

(10) بە گوێرەی ڕوونکردنەوەیەکی نەوشیروان مستەفا ئەمین لـە چـاوپێکەوتنێکی نیسـانی 1987یـدا لەگەڵ ڕۆژنامەی لۆمۆنددا، یەکێك لەو مەسەلانەی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان ڕەچـاوی کردبـوو "بچڕبچڕکردنی عێراق بوو بۆ چەند دەوڵەتێکی بچووك: شیعەو کوردو سوننە", لە ئـەماتزیا بـارام: "فەرهەنگ، مێژوو، ئایدیۆلۆجی لە پێکهاتنی بەعسی عێراقدا
Amatzia Baram: Culture, History" and Ideology in the Formation of Bathist Iraq, 1968-1989.
لاپەڕە 127 وەرگیراوە.

بەڵام بە پێی لانیکەم دوو باس، کەوا سەرۆکی عێراق بە گەورە ئەفسەرانی خۆی وتووە کە ئەو بە هۆی "هیلاکیو داخورانەوە لە تێکشکاندن" دەترسێ[11]. لە 18 ی مارتدا ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش و سەرکردایەتیی هەرێمایەتیی حیزبی بەعس پێکەوە بڕیاریاندا بە دانانی ئەلەجیدی ئامۆزای سەرۆك بە سکرتێری گشتیی مەکتەبی باکووری ڕێکخراوی حیزبی بەعس.

هەردوك, سعدی مهدی صالح و محمد حمزه الزبیدی, کە پێش ئەم لەو پۆستەدا بوون بواری ئەوەیان دا کەوا کێشەی کورد بۆ ماوەیەکی زۆر دومەڵێکی بەچڵکوکێم بێت، بەڵام ئەلەجید هەڵەکانی ئەوان دووبارە ناکاتەوە. لە ناوەرۆکدا یەکنەگرتنەوەی لێکۆڵەرەوان لە بارەی شەڕی ئێران عێراقەوە مەسەلەیەکی ئەکادیمییە، لانیکەم لەو بوارانەدا کە پەیوەندییان بە کوردەوە هەیە. ڕاستیەکەی لەوانەیە سەدام حوسێن پێشبینی تێکشکانێکی لەسەرخۆی کردبێت بە هۆی سیاسەتی ئەو کاتەی بەغداوە. لەوانەشە هێرشە ڕاگیراوەکەی ئێرانی دەریاچەی ماسیی لە کانوونی دووەمدا, بە خاڵی وەرچەرخان دانابێت لە بەرژەوەندیی عێراق و بۆ ئەوەی وەکو هەڵێك لە ناو وڵاتەکەدا بۆ سوودی خۆی بەکاریبێنێت. هەر لایەکیان بێت, شتێکی ئاشکرایە کە ئەو بڕیاری ئیجرائاتی نائاسایی پێویستی دابوو بۆ چارەسەر کردنی کێشەی کورد, کە بووبووە گرفتێکی لاوەکی لە ململانێی ئێران ـ عێراقداو, بنەبڕکردنی بە شێوەیەکی یەکجارەکی.

تواناو دەسەڵاتی یاسایی نوێی علی حسن المجید لە ناوچەی ئۆتۆنۆمیدا هاوتای تواناو دەسەڵاتی سەرکۆمار خۆی بوو، بە پێی بڕیاری ژمارە 160 ی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش لە 29 ی مارتی 1987دا. بەمە ئەلەجید بوو بە "نوێنەری سەرکردایەتیی شۆڕش لە جێبەجێکردنی سیاسەتیاندا لە تەواوی هەرێمی باکووردا، بە ناوچەی ئۆتۆنۆمیی کوردستانیشەوە، بە مەبەستی پاراستنی ئەمن و ئاسایش، دابینکردنی باری هێمنی و پیادەکردنی یاسای ئۆتۆنۆمی لە ناوچەکەدا". بڕیارەکە بەردەوام دەبێ لە سەر ڕوونکردنەوەیو دەڵێ: "پێویستە بڕیارەکانی هەڤاڵ علی حسن المجید لە لایەن تەواوی دامودەزگاکانی دەوڵەتەوە پەیڕەوی بکرێن، بە سەربازیو مەدەنیو ئەمنییەوە"، فەرمانی ئەو بە تایبەتی "دەسەپێ بەسەر ئەو

---

[11] لە (Cordesman and Wagner, Iran - Iraq at War) ل 259 ـ 260 وەرگیراوە. هەروەها O'Ballance هەمان بۆچوون دووبارە دەکاتەوە، بەڵام کەمتر دوورودرێژیی دەداتێ.

مەسەلانەدا کە پەیوەندییان بە بواری کارەکانی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی و لیژنەی کاروباری باکوورەوە هەیە". فەرمانێکی تریش کەوا لە 20 ی نیسانی 1987دا لە لایەن سەدام حوسێنەوە دەرچوو و دەسەڵاتی زیادەی بە ئەلەجید دا بۆ دیاریکردنی بودجەی لیژنەی کاروباری باکوور.

"بڕیارو ڕاسپاردەکان" ی ئەلەجید دەبوو بێ چەندوچوون لە لایەن تەواوی دەزگا ئەمنیەکانەوە جێبەجێ بکرایە، بە دەزگای *ئیستیخباراتی* عەسکەریشەوە، هەروەها لە لایەن هێزەکانی *ئەمنی* ناوخۆو فەرماندەیی سوپای میللییەوە (*قیادە الجیش الشعبی*)و تەواوی فەرماندە سەربازیەکانیشەوە لە ناوچەی باکوور. بڕیاری ژمارە 160 و پاشکۆکانی هیچ گومان و دوودڵیەکیان نەهێشتەوە کەوا بە ئاسانی علی حسن المجید بوو بە فەرماندەی باڵاو بڕیار بەدەستی ڕەهای هەموو ڕووەکانی ئەنفال.

* * *

نزیکەی ساڵێك تێپەڕی پێش ئەوەی ئەو پەلامارە دەستپێبکات، بەڵام پاش چەند حەفتەیەك لە دانانی المجید، لۆجیکی ئەنفال بە تەواوی دەرکەوت. چوارچێوەی کاری یاسایی بۆ خرایەگەڕو فەرمانی نوێ بۆ هێزەکانی *ئەمن* دەرکرا، هەروەها شەپۆلێکی دوو مانگیی هێرشی سەربازیو گوند وێرانکردن و ڕاگواستنی زۆرەملێ دەستی پێکردو بۆ پەلامارێکی گەورەتری لەوەوپاش خۆیان سازدەکرد. دواتر, ئەلەجید بە یاریدەدەرەکانی وتبوو "من دوو ساڵم بۆ خۆم دانابوو بۆ کۆتایی پێهێنانی چالاکیی تێکدەران"[12]. هەر بە هاتنی یەکەم ڕۆژانی فێنکیی بەهارو توانەوەی بەفر لە چیاکاندا, ئەلەجید دەستیکرد بە پرۆسە سێ قۆناخیە دڕندانەکەی "گوند کۆکردنەوە"، یان بە واتایەکی تر وێرانکردنی سەدان گوندی کشتوکاڵیی کوردو ڕاگواستن و نیشتەجێکردنەوەی دانیشتوانیان لە کۆمەڵگاکاندا.

---

[12] کاسێتی گفتوگۆیەك لە نێوان علی حسن المجیدو یاریدەدەرەکانی لە حیزبی بەعسدا کە ناویان نەهێنراوە، 22 ی کانوونی دووەمی 1989.

تەنانـەت فەرمانـدە پایەبـەرزەكانی سـوپاش تووشـی ڕاچڵەكین و سەرسـوڕمان بـوون لـەو دڕندایەتیـەی كـەوا لـە مێشـكی ئـەم كابرایەدایـە. ئـەو لەمـەودوا وەك نهێنییەك بۆ یاریدەدەرەكانی دركاندبوو:

"كـاتێ ئێمــە بڕیــاری ڕووخانـــدن و كۆكردنـــەوەی گونـــدەكانمان داو هێڵـــی جیاكـەرەوەمان لـە نێـوان خۆمـان و تێكدەرانـدا كێشا، یەكـەم كـەس كـە دوودڵـیو گومانی لە بەردەم سەرۆكدا بۆ دەربڕیم (گالع الدوری ـ فەرماندەی جارانی فەیلـەقی پێنـج) بوو. یەكەم كەس كە مەترسیی خستە ڕێـم گـالع الـدوری بـوو. تـا ئـەمڕۆش مۆركی ئەو كاریگەرییەی گالع هـەر دیـارە. ئـەو بـە تـەواوی ئـەو گوندانـەی خـاپوور نـەكرد كـە مـن دەمویست لەوكاتـەدا. ئەمـە هەڵوێسـتی كـۆنترین ئەنـدامی حیزبـی بـەعس بـوو، ئـەی كـەوابوو سـەبارەت بـە خـەڵكیتر چـی بڵێین؟ چۆنمان قەناعـەت پێبكردنایە كە كێشەی كورد چارەسەر بكەن و تێكدەران لەناوبەرن؟"[13].

خشتەكانی ئەم سێ قۆناخەی پەلامارەكەی ئەلەجید لە ژمارەیـەك بەڵگەنامـەی ڕەسمیـدا دەركـەوتن و بـە شـێوەیەكی سـەرنجڕاكێش لـە نامەیـەكی ئـەركانی گشـتیی جاشــدا بــۆ فەرمانـــدەیی فەیلــەقی پێــنج لــە 13 ی نیســانی 1987دا، ئەمــە وا دەردەكەوێ وەڵامی فەرمانێكی زارەكیی فەرماندەی فەیلەقی پێنج بووبێت سەبارەت بە "لـە ئەسـتۆگرتنی تـەواوی ئیجرائـاتی (لێرەدا ناخوێنرێتـەوە) كۆتـایی پێهێنـانی تێكدان لە ناوچەی باكووروداو چۆنێتی جێبەجێكردنی چۆڵكردن و ڕووخانـدنی ئـەو گوندانەی قەدەغەی ئەمنییان لە سەرە". یەكەم قۆناخی پرۆسـەكە دەبـێ لـە 21 ی نیسان دەستپێبكات و لە 20 ی مایسدا كۆتایی پێبێت، دووەمیش یەكسـەر لـە 21 ی مایسـدا دەسـتپێبكات و تـا 20ی حـوزەیران بـەردەوام بێـت[14]. نەخشـەی ئـەمنیو سەربازی ئامادەكرابوو و بە هێڵی سوور سنووری ئەو ناوچانە دیاریكرابوو كەوا "لـە بەر هۆكاری ئەمنی قەدەغەیان خرابووە سەر". *ئەمن* بە تایبەتی "كۆمیتەی گونـدە قەدەغـەكراوەكان" ی پێكهێنـا بـۆ چـاودێریكردنی ناوچـە ڕاگوێزراوەكـان و ئـەو

---

[13] هەمان سەرچاوە, بۆ تەواوی تێكستەكە, بڕوانە پاشكۆی (A).

[14] نووسـراوی تایبـەتی ئـەركانی گشـتیی هێزەكـانی بـەرگریی نیشـتمانیی (بەشـی عەمـەلیات) بـۆ فەرماندەیی فەیلەقی پێنج لە هەولێر، بە ژمـارە 573/28 لـە 13 ی نیسـانی 1987دا "ئەوپـەڕی نهێنی". شاری مەخموور دەكەوێتە نزیكەی 35 میلی باشووری ڕۆژئاوای هەولێرەوە.

ناوچانەی بۆ قۆناخەکانی یەك و دوو دیاریکرابوون فەرمانەکە ڕوون و ئاشکرابوو کەوا "سەرجەم گوندە قەدەغەکراوەکان دەبێ بڕوخێنرێن"[15].

ئەفسەرێکی پێشووی *ئیستیخباراتی* سەربازیی، کە لەم دواییەدا خۆی گەیاندبووە لای PUK بە میدڵ ئیست ووچی ڕاگەیاندبوو کەوا ئەو بەهارە کۆبوونەوەیەك لە کەرکووك بەسترابوو و پارێزگارەکانی هەولێر و کەرکووك و دهۆك و سلێمانی تێدا بەشدار بوو بوون، هەروەها فەرمانەدەکانی فەیلەقی یەك و پێنج و فەرماندەی فیرقەکان و گەورە لێپرسراوانی حیزبی بەعسیش. لەم کۆبوونەوەیە دا علی حسن المجید بە تووڕەییەوە قسە دەکات و فەرمان دەدات کە "نابێت یەك خانوو بە پێوە بمێنێت" لە گوندە کوردنشینەکانی دەشتی هەولێردا ، بەڵکو تەنها گوندە عەرەبنشینەکان دەمێننەوە[16].

هەر ئەم شایەتە لە کۆبوونەوەیەکی دواتردا لە هەولێر گوێی لێبووە ئەلەجید هەمان فەرمانی دووبارە کردووەتەوەو هەڕەشەی ئەوەشی لێکردوون کە "خۆم دێم و چاودێریی کارەکە دەکەم و ئەگەر تاقە یەك خانوو بە پێوە ببینم ئەوە فەرماندەی ئەو بەشە بەرپرسیار دەکەم"، ئەو کۆنە ئەفسەرەی *ئیستیخبارات* لە سەر قسەکانی دەڕوات و دەڵێت: "لە پاش ئەو فەرمان پێکردنە چووم پڕ دوو ئیڤا تەقەمەنیم لە عەمبارێکی سوپا لە هەولێر پەیداکرد (ئیڤا ئۆتۆمۆبیلی بارهەڵگری دروستکراوی ئەڵمانیای ڕۆژهەڵاتە)، ئەوجا بە زەبری هێز 200 بلدۆزەرم لە هاوڵاتیانی هەولێر بە بێگار سەندو بە بلدۆزەرەکان کەوتینە تێکدانی خانووی قوڕینی گوندەکان و بینا کۆنکریتەکانیشمان بە دینامیت دەتەقاندەوە، بۆ ئەم کارەش ئەندازیاریی سەربازیمان خستبووە گەڕ"، هێزەکان لە بەرەبەیاندا دەستبەکار دەبوون و بیرەکانیان پڕدەکردەوەو کارەباشیان دەبچڕی و تەنها ستوونەکانیان بە پێوە دەهێشت. پاش ئەوەی کاری ئەندازیاریی تەواو دەبوو، *ئیستیخبارات* بە هەلیکۆپتەر گوندەکانیان دەپشکنی و هەر خانووبەرەیەك بە پێوە بمایە خێرا فەرمان دەدرا بە فەرماندەیی ناوچەکە بۆ ئەوەی بگەڕێنەوەو کارەکە بە تەواوی ئەنجام بدەن، جاری واشبوو بە توندیی تەمێ دەکران. ئەمە پرۆژەیەکی یەکجار نائاسایی بوو و لە

---

[15] مەحزەری کۆبوونەوەی لیژنەی ئەمنیی شەقڵاوە، 4 ی نیسانی 1987.

[16] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، زاخۆ، 24 ی حوزێرانی 1992.

سەرانسەری کوردستاندا بەڵگەی بەرچاو هەن کە چەندین گوند ئاوها ڕووخێنراون و وێرانکراون.

لە ناوچە وێرانکراوەکاندا هیچ جۆرە کشتوکاڵێك نەما, هێزی ئاسمانیی حوکوومەت بەردەوام بەسەر ئەو ناوچانەدا دەگەڕاو دەسنیشانی هەر کارێکی کشتوکاڵیی ڕێپێنەدراوی دەکردو لیژنە ئەمنیەکانی ناوچەکانیش بەرپرسی هەر سەرپێچیەك بوون. هەروەها قەدەغەیەکی توند خرایە سەر کڕین و فرۆشتنی دانەوێڵە لە ناوچە کوردنشینەکاندا، بە هەمان شێوەش بازرگانیکردنی کشتوکاڵی لە نێوان پارێزگاکاندا. علی حسن المجیدیش وەك باسدەکرێ، لە کۆبوونەوەکەی هەولێردا گەلێ ڕاسپاردەی تایبەتیی شەڕو پێکدادانی دەرکردووەو فەرمانی ئەوەی دابوو کەوا سوپا لە حاڵەتی بەرگریی کاریگەردا دەستبکاتەوەو ئەگەر ئەو بەرەنگاریە بوو بە شەڕو پێکدادان ئەوە دەبێ لە تۆڵەی ئەوەدا تەواوی خەڵکی ئەو گوندە بکوژرێن. بەلام لە ڕاستیدا بەرەنگاربوونەوەیەك نەبوو، چونکە ئەو گوندانەی بۆ پاکتاوکردنی ساڵی 1987 دەسنیشانکرابوون لە نزیك یان لە سەر ڕێگاوبانە سەرەکیەکانی ژێر دەسەلاتی حوکوومەتدا بوون، تەنها لە قۆناخی سێیەمی پەلامارەکەدا نەبێت کەوا هێزەکانی حوکوومەت پڕکێشییان کردو هەڵیانکوتایە سەر ناوچەکانی ژێر دەسەلاتی *پێشمەرگە* .

★ ★ ★

سەرەتای کیمیاباران

ڕژێمی عێراق، تەنانەت پێش ئەوەش کە یەکەم قۆناخی پاکتاوکردن بکەوێتە کار، سنوورێکی نوێی دیکەشی دژ بە کورد تێپەڕاند. هەر لە یەکەم ڕۆژانی حوکمڕانیی ئەلەجیدەوە، *پێشمەرگە*و بە تایبەتی *پێشمەرگەی* PUK بە شێوازێکی جێگیر بەردەوام بوون لە سەر چالاکیی سەربازیی. لە سەرەتای نیساندا, PUK گەورەترین هێرشی خۆی تا ئەو کاتە لە دۆڵی جافەتیدا، کە دەکەوێتە باشووری ڕۆژهەلاتی دەریاچەی دووکانەوە, دەستپێکرد. دۆڵەکە بارەگای سەرکردایەتیی PUKی تێدابوو و هەزاران *پێشمەرگەی* تێدا کۆبوونەوە بۆ هێرشکردن و لە ماوەی چەند سەعاتێکدا دەستین بە سەر دەیان ڕەبیەی بچووکی سەربازیدا گرت و

سەدانیشیان بە دیل گرتن. بەڵام وەڵامدانەوەی حوکوومەتیش زۆری نەخایاند. پێشمەرگەیەکی PUK کە لەم پەلامارەدا شەڕی کردووە دەگێڕێتەوە کەوا: "سەرکردایەتیمان زانیاریی پێگەیشتبوو کە عێراق بە تەمایە چەکی کیمیایی بەکاربێنێت. ئەوان ئامۆژگارییان دەرکردبوو کەوا لە حاڵەتی پەلاماردانی کیمیاییدا چیبکرێت و ڕایانسپاردین کە پەڕۆی تەڕ بدەین بە دەموچاوماندا، ئاگر بکەینەوە یان بچینە ئەو شوێنانەی کە دەکەونە سەروو ناوچەی کارتێکراوەوە.بۆ یەکەمجار کە حوکوومەت گوللە تۆپی کیمیایی بەکارهێنا، لە دۆڵەکانی جافەتیو شارباژێڕدا لە 15 ی نیساندا بوو، شەوێ دوان دوای سەرکەوتنەکەمان. ئێمە نەماندەزانی ئەوە کیمیاییەو دەنگەکەی وەك دەنگی تۆپبارانی ئاسایی زل نەبوو و بۆنی سێوی گەنیو و سیرمان دەکرد. گوللە تۆپێکی لە ژمارە نەهاتوو بەسەرماندا دابارین، بەڵام زۆر کاریگەر نەبوون"[17].

بەڵام ڕۆژی دوایی، بارودۆخەکە لە گوندەکانی بالیسان و شێخ وەسان, بەو جۆرە نەبوو. ئەم دوو گوندە هەر ماوەی میل و نیوێکیان لە نێواندا بوو و لە نێو دۆڵێکی سەختو هەڵەتی باشووری شارۆچکەی ڕەواندزدا بوون. دۆڵی بالیسان بارەگای *مەڵبەندی سێی* PUK، یان فەرماندەیی هەرێم بوو[18]. ئەوکاتە, لە دوای نیوەڕۆی 16 ی نیساندا, ژمارەیەکی کەم *پێشمەرگە* لەوێ بوون، چوونکە زۆربەیان لە چالاکیە سەربازیەکەی دۆڵی جافەتیدا لە کلکەی ئەوسەری دەریاچەی دووکانەوە, بەشدارییان کردبوو. لە جیاتی ئەوان خێزانەکانیان گرفتار بووبوون.

---

[17] چاوپێکەوتنی میدلٚ ئیست ووٚچ، چۆمان، 23 ی مارتی 1993. هەروەها وەك باسدەکرێت لە 15 ی نیسانی 1987دا هێرشێکی کیمیایی کراوەتە سەر بارەگای KDP لە زێوە، کە ناوچەیەکی گەورەی چۆڵکراو بوو نزیك سنووری تورکیا.

[18] PUK بە هەموو چوار *مەڵبەندی* هەبوو. بنکە و بارەگای یەکەمیان لە چیاکانی قەرەداخدا بوو و بەرپرسی کاروباری سیاسی و سەربازی بوو لە پارێزگای سلێمانیدا. دووەمیان لە دۆڵی جافەتی بوو و سەرپەرشتی عەمەلیاتی لە پارێزگای کەرکووك (التأمیم)دا دەکرد. سێیەم و چوارەمیش بنکەیان لە دۆڵی بالیساندا بوو لە نزیك دۆڵی سماقووڵیەوەو پێکەوە بەرپرسی کاروباری PUK بوون لە پارێزگای هەولێردا. پاشان ئەم دوو مەڵبەندە بوون بەیەك و لە ئەنجامی ڕێکەوتنی نێوان PUK و KDP مەڵبەندێکی نوێ لە زێوە کرایەوە بە ناوی مەڵبەندی چوار بۆ ڕایی کردنی کاروباری PUK لە پارێزگای دهۆکدا. زێوە بارەگای KDPیشی تێدابوو و دەکەوتە سەر سنووری تورکیا.

بالیسان خۆی گوندێکی گەورە بوو، کە تا نیسانی 1987 نزیکەی 250 ماڵ دەبوو (دەوری 1750 کەس)[19] و لە هۆزی خۆشناو بوون، هەروەها چوار مزگەوت و قوتابخانەیەکی سەرەتاییو یەکێکی ناوەندیشی تێدابوو و بە هێڵێکی ڕاستەوڕاستی نزیکەی دوانزە میل دەکەوتە ڕۆژهەڵاتی شارۆچکەی شەقڵاوەوە. شێخ وەسانیش کە گوندێکی بچووکتر بوو و نزیکەی 150 ماڵێك دەبوو، کەمێك دەکەوتە ئەولاترەوە بە لای باکووری ڕۆژهەڵاتداو لە نێو هەندێك چیاو گرددا جێگیر بووبوو. دۆڵەکە بۆ ماوەیەکی زۆر جێگەو ڕێگەی *پێشمەرگە* بوو. بزووتنەوەکەی بارزانی لە ساڵانی 1961 تا 1974 کۆنترۆڵی کردبوو، پاشانیش *مەڵبەندی* سێی PUK لە دەمی بەرپابوونی جەنگی نێوان ئێران و عێراق لە ساڵی 1980وە. لە دەوروبەری ساڵی 1983یشەوە دۆڵی بالیسان بوو بە "ناوچەی قەدەغەکراو" و هەرچەندە حوکوومەت خاڵی پشکنینی لە ڕێگادا داناو هەوڵیدا ئابلۆوقەی بخاتە سەر بەڵام لە بەربەستکردنی گەیشتنی خۆراك و کەلوپەل و زەخیرەدا سەرکەوتنێکی ئەوتۆی وەدەست نەهێنا. لەو دەمەشەوە بەشە خۆراکی ڕاگیرابوو و مامۆستای حوکوومەتیش لە قوتابخانەکانی کێشرابووەوە. فڕۆکەکانی عێراقیش بەردەوام هێرشی دەکردنە سەرو تەنگی پێهەڵچنیبوون و گوندنشینان ناچاری خۆشاردنەوە دەبوون لە ئەشکەوتە تاریکەکانی چیاکانی ئەو ناوەدا، بەڵام هێزی زەمینی هەرگیز نەدەهاتە ئەو دۆڵەوە.

وا دوای نیوەڕۆیەکی درەنگی 16 ی نیسانە, نمەنم باران دایکردووەو گوندنشینانیش لە سەر مەزراو کێڵگەکانیان گەڕاونەتەوەو خەریکی ئامادەکردنی نانی شێوانن, لەم کاتەدا دەنگی فڕۆکە پەیدابوو و تا دەهات نزیکدەبووەوە. خەڵکەکە هەندێکیان هەر لە ماڵەکانیاندا مانەوەو هەندێکی تریان بە پەلەپڕووزێ خۆیان گەیاندە کونە تەیارەکانیان، پێش ئەوەی پۆلێك فڕۆکە دەرکەون و بە سەر هەردوو گونددا نزم ببنەوەو بۆمبەکانیان بەربدەنەوە. ئەوجا ژمارەیەك تڵپەی تەقینەوە پەیدابوو. تا ئەم ساتە هیچ حوکوومەتێك هەرگیز چەکی کیمیایی دژ بە

---

[19] ژمارەی دانیشتوانی بالیسان و شێخ وەسان لە دۆسیەکەی ڕەسوولْ وەرگیراوە، لەمەڕ گوندە وێرانکراوەکان، ئەگەرچی ئەو گوندنشینانەی میدڵ ئیست ووچ چاوپێکەوتنی لە گەڵ کردوون وایدادەنێن کە بالیسان گەورەتر بووەو نزیکەی 525 ماڵ بووە. کاربەدەستانی کۆمیسیۆنی باڵای پەنابەرانی سەر بەنەتەوە یەکگرتووەکان (UNHCR) وای لەقەڵەم دەدەن کەوا تێکڕا قەبارەی هەر ماڵێك حەوت کەسە لە گوندە کوردەکاندا.

دانیشتوانی مەدەنیی خۆی بەکارنەهێناوە، بەڵام ئەو ڕێژە قورس و زۆرەی تیاچوونی خۆبەخشە ئێرانیەکان لە ساڵی ڕابووردودا، کاتێ کە گازی ژەهراوی بە فراوانی لە مەیدانی شەڕدا بەکاردەهات، بەڵگەی بەرچاو و بەهێز بوو بۆ حوکوومەتی عێراق کە ئەم چەکە قەدەغەیە چ ترس و سامێك بەرپادەکات. هەر لە بەر ئەم دیمەنە ترسناکەشی بوو کە بڕیاری تۆمارکردنی درا لە سەر کاسێتی ڤیدیۆ. ڕژێمی عێراق زۆر بە وردیو بە شێوەیەکی هەمەلایەنە کاروباری ئەم تۆمارکردنەی ڕایی دەکرد. خەڵکی وڵاتە دراوسێکان بە نیمچە لاقرتی پێکردنێکەوە دەیانوت عێراقیەکان "پرووسیای ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستن"[20]. لە بڕیاری بەرزەوە بۆ کاری ئاسایی‌و هاکەزایی، بۆ تەواوی کاروباری هێزە ئەمنیەکان دەکران بە نووسراو و برووسکە, ژمارە و بەرواریان بۆ دادەنراو لە وەرگرتندا مۆر دەکران. تەنانەت فەرمانێکی ئاسایی ڕیزبەندیەکی بەرزی ئاسایشی لەخۆ دەگرت و ژمارەیەکی زۆر کۆپیی دەسنووس یان چاپکراوی لێدەگیرایەوەو ئەوجا بە پێی زنجیرەی فەرمانەکان پۆلێن دەکراو دەخرایە نێو فایلەوەو نووسەرەکانیان بەتەواوی بڕوایان بەوە هێنابوو کە هەرگیز کەس پەی بەو نهێنیانە نابات. لە ناوەڕاستی ساڵەکانی 1980یشەوە دەزگاکانی ئاسایشی عێراقی کەوتنە سوود وەرگرتن لە تەکنۆلۆجیای ڤیدیۆ وەك شێوەیەکی نوێ تۆمارکردن. ئەو کاتە دەبوو چالاکیەکانی هێزەکانی *ئەمن* بە شێوەیەکی ڕۆتینی لە سەر شریتی ڤیدیۆ تۆمار بکرێن چەشنی: وێرانکردنی گوندەکان، گوللە بارانکردنی ئەو *پێشمەرگانەی* دەگیرێن، تەنانەت تا دەگاتە پەلاماردانی کیمیاییش بۆ سەر هاوڵاتیە مەدەنیەکان.

ئەو شریتە ڕەسمیەی بۆمبارانی دۆڵی بالیسان، کە وەك باسدەکرێ جاشێك تۆماری کردووە، ستوونی پان‌و پۆڕی دووکەڵی گەواڵە هەور ئاسای سپی‌و بۆرو پەمەیی دەردەخات. ئەو دەمە لە چیاکانیشەوە کزە بایەکی مەیلەو ساردی لای ئێوارە هەڵیکردبوو و بۆنێکی نامۆی لە گەڵ خۆ دەهێنا کە بۆ هەندێك یەکەمجار خۆشبوو و وەك بۆنی گوڵ وابوو، بۆ هەندێکی تریش وەك بۆنی سێوو سیر بوو.

---

[20] هیچ ڕێکەوت نیە کەوا دەزگا *موخابەراتیەکانی* عێراق بە شێوەیەکی سەرەکی مەشق پێکردن و پێداویستییان لە لایەن هاوچەشنەکانیان لە ئەڵمانیای ڕۆژهەڵاتەوە دابین دەکرا. ڕەنگە دۆسیێ و فایلەکانی دەزگای(*staatssicherhitsdienst* (Stasi)ی جاران ڕووناکیی زیاتر بخەنە سەر ئەم پەیوەندیە.

شایەتی دیكەش پێلە سەر ئەوە دادەگرن كە بۆنو بەرامی دەرمانی مێروو كوژی بووە. بەلام پیرە ژنێكی خەڵكی بالیسان دەیوت: "بەجارێ تاریكی داهاتو نەماندەتوانی هیچ شتێك ببینین و كەس كەسی بەدی نەدەكردو یەكپارچە دنیا بوو بە تەمومژو لە دوایدا هەموو كوێرو نابینا بووین". هەندێك ڕشابوونەوە , دەمو چاو هەمووی ڕەش داگەڕاو خەڵكی بە دەست هەڵاوسانی بە ئازاری بنباڵیانەوە دەیانناڵاندو ژێر مەمكی ئافرەتانیش دابوویە ئێشێكی سەختو دواتر زەرداوێك لە چاو و لووتیانەوە دەهاتە دەر, زۆر لەوانەی كە لە مردن دەرباز بوون بە سەختی تووشی كێشەی بینین بوونو هەندێكیان ماوەی مانگێك زیاتر هەر بە تەواوەتی كوێر بوون. لە شێخ وەسان دەربازبووان باسی ژنێكیان دەگێڕایەوە كە چۆن هەردوو چاوی كوێر بووەو بەملاو بەولادا كەوتووەو منداڵەكەی توند لە باوەش گرتووەو نەیزانیوە مردووە. ژمارەیەك لە گوندنشینان بەرەو چیاكان هەڵاتنو لەوێ مردن, ئەوانی كە لە شوێنی تەقینەوەی بۆمبەكانەوە نزیك بوون هەر بە پێوە گیانیان دەرچوو(21). شایەتێكی دیكەش، كە *پێشمەرگە* بوو، بە میدڵ ئیست ووچی ڕاگەیاندووە كەوا پەلاماری دووەمیش، دوای ئەوە بە سەعاتێك دووبارە بووەتەوەو ئەمەیان پۆلە هەلیكۆپتەرێك ئەنجامیداوە(22).

چەند *پێشمەرگەیەك* كە لە كاتی هێرشە ئاسمانیەكەدا لەوێ بوون لە لایەن PUK ەوە بۆ تیمار كردن ڕەوانەی ئێران كران، چوونكە بردنیان بۆ هەر نەخۆشخانەیەكی عێراقی مەترسیی زۆری هەبووە لە سەر ژیانیان. (دەبێ ئەوە بوترێ كە بوونی *پێشمەرگە* لە ناو گونددا بە هیچ شێوەیەك پەیوەندیی بە شەرعیەتی ئەنجامدانی كارەكەوە نیە. چونكە چەكی كیمیایی نیشانی مەدەنیو

---

(21) ئەو نیشانانەی گوندنشینەكان دەیگێڕنەوە بە شێوەیەكی گشتی لە گەڵ كاریگەرێتی گازی خەردەلدا دەگونجێ. ئەگەرچی باسی ئەوە هەیە كەوا هەندێ لە قوربانیيان كە دەسبەجێ مردوون پێدەچێت بە هۆی بەكارهێنانی دەمارە گازیشەوە بووبێت، چونكە گازی خەردەل، با زۆر خەستیش بێت وا زوو كوشندە نیە تا لایكەمەكەی نیو سەعاتی بە سەردا تێنەپەڕێت. بڕوانە پزیشكانی مافی مرۆڤ: بای مەرگ
P H R,Winds of Death.

(22) چاوپێكەوتنی میدڵ ئیست ووچ، هەولێر، 16 ی مارتی 1993.

سەربازی لێك جیا ناكاتەوەو بەكارهێنانی لە هەر هەل و مەرجێكدا بێت، حەرام كراوە[23].

بۆ بەیانیی رۆژی ئایندە هێزی زەمینیو *جاش* چوونە بالیسانەوەو ماڵی چۆڵكراوی خەڵكیان پاك تالان كردو ئەوجا خانووەكانیان تەختی زەوی كرد. هەمان رۆژیش، یان رۆژێك دواتر، لە پاش ماوەیەك چاوەڕێكردن بۆ ڕەوینەوەی گازەكە، بەشی ئەندازیاریی سوپا شیخ وەسانی بە دینامیت تەقاندەوەو بە بلدۆزەر تەختی كرد. ئەو گوندنشینانەش كە ڕزگاریان بوو، شەوی پێشتر هەموو هەڵاتبوون، هەندێك بەرەو شاری سلێمانیو كەمێكیشیان بەرەو شەقڵاوە ڕێگەیان گرتەبەر، بەڵام زۆربەیان بەرەو شارۆچكەی ڕانیە ڕۆیشتن، كە نەخۆشخانەیەكی تێدا بوو و بەدەم ڕێگاوە خەڵكی گوندەكانی دەرواسێ یارمەتییان دەدان، كەوا هەندێك لەمانیش وەك باڵۆكاوا، بێڕۆ، كانی بەرد، تووتمە با گازەكەی بە سەریاندا هێنابوو و كاری تێكردبوون .

خەڵكی بێرۆ تراكتۆرو عەرەبانەیان نارد بۆ شێخ وەسانو دە عەرەبانەیان هەر یەكە پەنجا شەست كەسی لەوانەی بەرەو ڕانیە دەچوون هەڵگرت. لە كۆمەڵگای سەروچاوەو لە قەراخ شارۆچكەكەدا تراكتۆرەكان وەستان بۆ ناشتنی تەرمی پەنجا كەس كە تازە گیانیان سپاردبوو. ئەو ئاوارانەی گەیشتنە ڕانیە شەوێكیان لەوێ بەسەربردو دكتۆرەكانی ئێرە برینەكانیان شۆردنو قەترەی چاویان پێدان بەڵام ئەمانە هیچ لە كاریگەرێتی گازەكەیان كەم نەكردەوەو بەرچاویان هەر بە تاریكی مایەوە. خەڵكە ئاوارەكە شەوێكی نائارام و بێ حەوانەوەیان بەسەربردو نەخۆشخانەی ڕانیە پڕ بوو لە گریانو هاوار.

بۆ سبەی بەیانی، *ئەمنو ئیستیخبارات* چوونە نەخۆشخانەوەو فەرمانیان بە خەڵكەكە دا لە جێگە دەرچنو بڕۆنە ناو ئەو پاسە كۆستەرانەوە كە لە دەرەوە

---

[23] لێرەدا وا چاكە ئاماژە بۆ تێبینیەكی دەسنووسی بێ بەروار بكەین كە لە *ئەمنی* شەقڵاوەوە دەرچووەو پشتگیریە بۆ بۆمبارانەكەی 16 مایسو باس لە شانزە گاردی شۆڕشی ئێرانی (پاسداران) دەكا كە لە كاتی بۆردومانی گوندەكانی بالیسان و شێخ وەسانو تووتمەدا لەوێ بوون. پاسدارەكان وەك باسدەكرێ "بۆ خۆ ڕزگاركردن ئاگریان كردووەتەوە" ـ كە ئاماژەیەكە بۆ هەوڵدانو بەرگری كردن لە گازی ژەهراوی. بەڵگەنامەیەكی دیكەی *ئەمنی* شەقڵاوە لە هەمان فایلدا، بە بەرواری 20 ی مایسی 1987 باسی ئەوە دەكات كەوا سێ ئەندامی مەكتەبی سیاسی PUK دەنگ هەیە بەر گاز كەوتبێتن لە "هێرشە سەربازیەكانی ئەم دواییەدا لە كوردستان".

وەستاون[24]. ئەم پاسانە گوایە بۆ شاری هەولێریان دەبردن بۆ تیمارکردن، وەك بە گوندنشینەکانیان وتبوو، پاشانیش هەڕەشەی ئەوەیان لێکردبوون کە دەبێ بە دوکتۆرەکان بڵێن کە برینەکانیان لە ئەنجامی هێرشێکی فڕۆکەی ئێرانەوە بووە دەنا تیمار ناکرێن[25]. نزیکەی کاتژمێر نۆی بەیانی خەڵکێکی ڕەش و ڕووت، شەکەت و ماندوو، چڵکن‌و قوڕاوی بە جلوبەرگی کوردییەوە ڕژانە بەشی ئیمێرجنسیی نەخۆشخانەی کۆمارییەوە لە هەولێر. شایەتێك چوار کۆستەری پڕی ژماردبوو کە هەریەکەیان 21 سەرنشینی تێدا بووە، لە گەڵ حەوت ئۆتۆمبیل و پیکابی تر. هەندێکیتر ژمارەیان بە نزیکەی دوو سەد لە قەڵەم دەدەن، لە هەموو تەمەنێك، بە پیاو و ژن‌و منداڵەوە. ئەمانە هەموو خەڵکی مەدەنیی بێچەك بوون‌و هەر بە گەیشتنیان چواریان لێمردن. ئەمان لێرە بە دوکتۆرەکانیان ڕاگەیاندبوو کەوا بە چەکی کیمیایی هێرشیان کراوەتە سەر. بەڵام سەرەڕای سووتانی لەش‌و کوێربوون‌و چەندین برینی دیکەیان ئەوانەی لە دۆڵی بالیسانەوە گەیشتبوون بە گشتیی هێشتا هەر توانای ڕۆیشتنیان مابوو، ئەگەرچی هەندێکیشیان بێهۆش کەوتبوون .

لێرە ئەگەرچی دوکتۆرەکانی نەخۆشخانەی نزیکی دایکایەتی‌و منداڵانیش بە هانایانەوە هاتن، بەڵام فریانەدەکەوتن وەك پێویست تیماری ژمارەی زۆری ئەم حاڵەتە لەناکاوە بکەن, قەرەوێڵەو جێگەی تەواو نەبوو بۆ قوربانیان و زۆربەی نەخۆشە بریندارەکان لە سەر زەوی پاڵکەتبوون‌و، سەرنشینانی سێ لەو چوار کۆستەرە بە ناچاری لە شوێنی وەستانی ئۆتۆمبیلەکاندا چاوەڕێیان دەکرد بۆ فریاکەوتنی سەرەتایی. لە کاتی تەماشاکردن‌و تیمارکردندا بۆ دوکتۆرەکان دەرکەوت کە چاوی قوربانیان وشکبووبوونەوەو نووسابوون. بە پێی زانیاریی سەرەکی کە چۆن قوربانیانی کیمیایی چارەسەر دەکرێن، قەترەیان لە چاو کردن‌و برینەکانیان بۆ شۆردن‌و دەرزیی ئەترۆپینیان لێدان، کە دەرمانێکی بەهێزی دەمارە گازە.

نزیکەی سەعاتێك دەبوو کەوا دوکتۆرەکان خەریکی چارەسەر کردنی نەخۆشەکانیان بوون, کاتێ بەڕێوەبەری لقی ناوخۆی ئەمن گەیشت کە ئەفسەرێك

---

[24] ئەم ئۆتۆمبیلە لە عێراقدا زۆر بەرچاو و بەکارهاتووە. بە شێوەیەکی باو و لە بەر ئاسانی پێی دەوترێ "کۆستەر"، لێرە بەدواوە لە تێکستەکەدا هەر بەم شێوەیە دێت.

[25] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، بالیسان، 30 نیسانی 1992.

بوو بە ناوی حسن الدوری*. کارمەندانی نەخۆشخانەی کۆماریی هەولێرو بە تایبەتی ئەوانی مەیتخانە ئەزموونێکی دووروردرێژیان لەگەڵ *ئەمندا* هەبوو. هەولێر نەك هەر تەنها بارەگای دەزگای پۆلیسی نهێنیی شاری تێدا بوو (أمن البلده - و) بەڵکو بارەگای ئەمنی پارێزگای هەولێرو فەرماندەیی عەمەلیاتی تەواوی "ناوچەی ئۆتۆنۆمیی" کوردستانی عێراقیشی تێدا بوو. چەندین ساڵ بوو مەیتخانەی نەخۆشخانەی کۆماری بە لێشاو لاشەی لەم دوو دەزگایەی *ئەمن* وەردەگرت. ئەو پەڕاو و تۆمارانەی نەخۆشخانە کە لە لایەن میدڵ ئیست ووچەوە تاوتوێکراون زانیاریی تەواو لە سەر 500 لاشە دەدەن کە لە نێوان 1968 - 1987دا لەئەمن وەرگیراون، هەرچەندە ئەمەش بەڵگەی تەواو نیەو گریمانەی ژمارەی زۆر زیاتر هەیە کە تۆمار نەکراون.

مردنەکان لە فۆرمی ئەو نووسراوانەدا تۆمار دەکران کە لە *ئەمنەوە* دەنێرران، واش دەردەکەوێت کە بیرۆکراسیی دەزگاکە بەگومانیشەوە بە توانابێت. لە هەر نووسراوێك دوو کۆپی ڕەوانەی مەیتخانە دەکراو دوکتۆری بەرپرس دەبوو یەکێکیانی ئیمزا بکردایەو بگەڕایەتەوە بۆ *ئەمن*, کاربەدەستانی نەخۆشخانەش کۆپیی دووەمیان بە نهێنیی لە ئەرشیفێکدا دەپاراست بە ناوی "تۆماری خەڵکی چەکداری مردوو لە هەولێر". ئەم سجلە ماوەی سێ ساڵی لەخۆ گرتبوو کە لە حوزێرانی 1987ەوە دەستپێدەکات تا 25 ی حوزێرانی 1990. تۆمارەکان بە پێی نووسراوەکانی *ئەمن* دروست کراون. کارمەندانی نەخۆشخانە لەچاوپێکەوتنەکانیاندا لەگەڵ میدڵ ئیست ووچدا، باس لەوە دەکەن کە نزیکەی 300 وەفاتنامەیان کردووە، لە سەر فەرمانی *ئەمن*، بۆ ئەو کەسانەی کە ناویان دەدان بەڵام هەرگیز لاشەیان نەبوو, ئەم کارە لە ساڵی 1987ەوە دەستی پێکردبوو.

بەم پێیە وادەردەکەوێ کەوا شێوازێکی ستاندارد نەبووەو لاشەکان بە ڕێگەی جۆراوجۆر گەیشتوونەتە مەیتخانەی هەولێر. هەندێ جار *ئەمن* تەلەفۆنیان بۆ کارمەندانی نەخۆشخانە کردووەو بە زۆریش لە نیوەشەودا، کە دەبێ ئامادەبن بۆ

---

* لە تێکستە ئینگلیزیەکەدا ناوەکە بە شێوەی حەسەن نەدووری هاتووە، من زۆرم پرسیار کردووەو لەو دەمەدا کەسێك بەم ناوە بەرپرسی ئەمنی هەولێر نەبووە. ئەم ناوە زۆر پێدەچێت حسن الدوری بێت و تیمەکەی میدڵ ئیست ووچ وەك چۆن لە زاری شایەتەکانەوە گوێبیستی بوون وایان نووسیوەتەوەو کورد بە تایبەتیش گوندنشینێکی بالیسان ئەم ناوەی هەر بەو جۆرە بۆ گۆدەکرێت ـ و.

وەرگرتنی لاشە یان چەند لاشەیەکی "تێکدەرە ئیعدامکراوەکان" و فەرمانیان دەدانێ وەفاتنامەیان بۆ دەربکەن, ئەوجا کرێکاری کۆڵکێشی نەخۆشخانە هەڵدەبژێران, ئەوانەی شوێنی متمانەی *ئەمن* بوون, دەچوون تەرمەکانیان دەهێناو لە هەندێ حاڵەتیشدا تەرمەکان بە پیکاب یان ئۆتۆمبیلی ئەو دەزگایە دەبران پاش ئەوەی لە بەتانییەوە دەپێچران, گەلێ جاریش ئەمبولانسی نەخۆشخانە دەبرا بۆ کۆکردنەوەی لاشەکان لە بارەگای *ئەمن* لە عەینکاوە، کە گەڕەکێکی مەسیحی نشینە لە هەولێر، یان لە سەربازگەکەی قەراخ شاری هەولێر. هەندێ لە لاشەکان جێدەستی فەلاقەو ئەشکەنجەدانیان پێوە دیار بووەو زۆربەشیان جێگوللەیان پێوە دیاربووە، کە هەندێ جار گەیشتووەتە سی گوللەو لە کاتی گوللەباران کردندا دەستیان لە پشتەوە بەستوون و بە کۆڵەکەیەکیانەوە شەتەك داون[26]. هەردوو چاویشیان بە مێزەر یان پشتێنێکی کوردی دەبەستنەوەو سەعاتی دەستو ناسنامەو هەموو شتێکی شەخسیشیان لێدەسەندن. هەر کە لاشەکان دەگەیشتن تەواوی کاروباری کفن کردنو شاردنەوە بە نهێنی جێبەجێ دەکرا. فەرمانیش بە کارمەندانی مەیتخانە دەدراو (هەڕەشەی کوشتنیان لێدەکردن) کە نابێ پەیوەندی بە کەسوکاریانەوە بکەن یان ناوەکانیان بۆ کەس بدرکێنن لە نەخۆشخانەدا. هەروەها نەیاندەهێشت دوکتۆرە ئێشکگرەکانی مەیتخانە نزیکی لاشەکان بکەونو تەماشایان بکەن. ئەرکی ئەوان تەنها جێبەجێکردنی بڕوانامەی مردن بوو. ئەگەر لاشەکان بە رۆژدا بیرایەن ئەوە تەواوی دەوروبەری مەیتخانە بە *ئەمن* ئابلۆوقە دەدراو کارمەندانی تری خەستەخانە لەو ناوە دەردەکران. لەوێ *ئەمن* خۆیان کاروباری لە فرێزەر خستنیان دەگرتە ئەستۆ تا کارگوزارانی شارەوانی دەهاتن بۆ

---

(26) ئەمە تەواو گونجاوە لەگەڵ کرداری تیمێکی گوللەبارانی عێراقیدا، کەوا لە سەر شریتێکی ڤیدیۆ تۆمارکراوەو میدڵ ئیست ووچ تەماشاو تاوتوێی کردووە. لە شریتەکەدا پێنج بەندی بە جلوبەرگی کوردییەوە چاویان بەستراوەتەوەو هەر یەکەیان بە ستوونێکەوە بەستراوەتەوەو تاقمێك بەرانبەریان لێگرتوون و بە خەستی گوللەبارانیان دەکەن. گوللەبارانەکە هەر بەردەوام بوو تەنانەت پاش ئەوەش کە بە ئاشکرا دیار بوو مردبوون. ئەوجا لە دواییدا ئەفسەرێك بە جلی ڕەسمییەوەو بە دەمانچەکەی فیشەکی بەزەیی بە سەری هەر یەکەیانەوە دەنێ. ئەوجا تاوێك دەوەستنو دوا جار ئەفسەرێکی تر لە ڕیزەکە دێتە دەرەوەو دەمانچەکەی لە لاشە کەوتووەکاندا بەتاڵ دەکاتەوە. ئەم ئیعدامکردنە تایبەتیە لە گۆڕەپانێکی گشتیداو بە بەرچاوی عەشاماتێکی زۆرەوە جێبەجێ کراوەو لە لایەن کاربەدەستانی بەرزی حیزبو *ئەمنەوە* کە لە ڕیزی پێشەوە دانیشتبوونو بە چەپڵەڕێزان پێشوازی لێدەکرا.

ئـەوەی بـە نهێنـی تەرمـەکان ببـەنو لـە بەشـی هـەزارو بێـدەرەتانانی گۆڕسـتانی هەولێردا بیانشارنەوە. ئەگەر تەرمەکان زۆر بوایەن ئەوە بلدۆزەرێکیان بە بێگار لە فۆنتەراتچیەك دەسەندو گۆڕێکی بەکۆمەڵیان پێهەڵدەکەنـد. کارمەنـدانی مەیتخانـە نەدەبوو لاشەکان بشۆن یـان ڕوویـان بکەنـە مەککـە وەك پێداویسـتیەکی ڕێـوڕەسمی ئیسـلامی. جارێکیشـیان ئەفسـەرێکی *ئـەمن* بـە کـارگوزارێکی وتبـوو "سـەگ هـیچ پەیوەندییەکی بە ئیسلامەوە نیە"[27].

سـەرلەبەیانی ڕۆژی 17 ی نیسـانی 1987 کـاتێ کـە حسـن الـدوری گەیشـتە خەسـتەخانەی کۆمـاری هـەموو دوکتۆرەکـان سـەرقاڵی حاڵەتـە لەناکاوەکـە بـوون. ئەفسەرەکە دوو یاوەری دیکەی *ئەمنی* لەگەڵدا بوو بێجگە لە ژمارەیەکی زۆری گارد کە لـە دەرەوە لـە نـاو حەوشـەی نەخۆشـخانەدا مانـەوە. بـە گـوێرەی قسـەی هەنـدێ شایەت کەوا یاوەرانی حسن الدوری، ئیبراهیم زەنگنـەی پارێزگـاری هـەولێر بـووە لـە گـەڵ لێپرسـراوێکی حیزبـی بەعسـدا کـە تـەنها بـە نـاوی یەکەمیـەوە دەناسـرا کـە عبدالمنعم بوو. ئەفسەرەکانی *ئەمن* کارمەندانی نەخۆشخانەیان خستە بەر پرسـیارو لێکۆڵینەوە کەوا ئەم نەخۆشە تازانە کێنو لـە کوێـوە هـاتوونو کـام دوکتـۆر تیمـاری کردوون. ئـەوجا هـەمان پرسـیاریان لـە کارمەنـدانی دەرمانسـازی دووبـارە کـردەوەو سۆراخی جۆری چارەسەرو درەمانیان دەکرد. لەگەڵ وەڵامی ئەم پرسـیارانەدا کـاپتن دووری تەلەفۆنی بۆ بارەگای *ئەمن* کرد بـۆ زانیـاریی زیـاتر. هـەر کـە تەلەفۆنەکـەی داخسـتەوە دەسـبەجێ فەرمانیـدا هـەموو تیمارکردنێـك بوەسـتێ. ئـەوجا بـە دوکتۆرەکانی ڕاگەیاند کە دەبێ هەر شاشو لەفافێك بە نەخۆشـە برینـدارەکانەوەیـە لێبکرێتەوە. دوکتۆرەکـان پرسـییان بۆچـی؟ بـەڵام کـاپتن لـە وەڵامـدا وتـی گوایـە لـە سـەرووی خۆیـەوە فـەرمانی پێکـراوە کـەوا هـەموو نەخۆشـەکان بگوێزنـەوە بـۆ خەسـتەخانەی سـەربازیی شـار. یەکـەمجار کارمەنـدانی خەسـتەخانە نـاڕەزاییـان دەربـڕیو ویسـتیان کارەکـە ئـەنجام نـەدەنو بـەردەوام بـوون لـە سـەر تیمـار کردنـی نەخۆشەکان بەڵام *ئەمنەکان* دەمانچەیان لێهەڵکێشانو فەرمانیان پێکردن دەسبەجێ بیوەستێنن دەنا دەیانبەن بۆ بارەگای *ئەمن*.

---

[27] ئەم باسوخواسە بابەتی چاوپێکەوتنەکانی میدڵ ئیسـت وۆچـە لـە هـەولێر، 23ـ 25 ی نیسـانی 1992.

لە پاش تەلەفۆنی دووەم، کە وای پیشان دا بۆ خەستەخانەی سەربازییە، ژمارەیەك ئەمبولانسو ئۆتۆمبیلی بارهەلگر گەیشتنو نەخۆشەکانو ئەوانی تریشیان برد کە ماوەی سەعاتێك دەبوو لە سێ کۆستەرە وەستاوەکەدا چاوەڕێیان دەکرد. پاشان هەر ئەو ڕۆژە دوکتۆرەکان تەلەفۆنیان کرد بۆ نەخۆشخانەی سەربازی بۆ هەواڵپرسینی بارودۆخی نەخۆشەکانیان، بەڵام ئەوان هەرگیز نەگەیشتبوونە ئەوێو جارێکیتر دوکتۆرەکان بەرکەوتووانی کیمیایی دۆڵی بالیسانیان نەبینیەوە. دواتر بیستیانەوە کەوا کۆمەڵێ ئەمبولانسی سەربازیی پڕ لە خەڵك بەرەو لای مەخموور براون لە باشووری ڕۆژاوای هەولێرەوە. ڕاستێکەی، ژمارەیەك لە دەربازبووان بە میدڵ ئیست وۆچیان ڕاگەیاندووە کەوا قوربانیانی دۆڵی بالیسان براون بۆ بنکەیەکی کۆنی پۆلیس، کە ئەو دەمە بووبووە ناوەندێکی گرتن لە لایەن *ئەمنەوە*، ئەم ناوەندە بینایەکی چیمەنتۆی مەحکەم بوو لە گەڕەکی عەرەبنشینی ئەو شارەدا (مەخموور) نزیك بە گازینۆکەی بایز. لە کاتی گەیشتندا بارودۆخێکی تێکەڵوپێکەڵ بەرپابووەو *ئەمنەکان* گیراوەکانیان بە پێی تەمەنو توخم جیاکردووەتەوە. لەم هەراوهوریایەدا چەند کەسێك توانیویانە دەربازببن. یەك لەوانە ئافرەتێك بووە هەڵاتووەو منداڵەکانی بەجێهێشتووە. ئەوانی کە مابوونەوە لە زیندانی داخراویان توند کردبوونو پاسەوانی بەرگ یونیفۆرمیان* لەسەر دانابوون، کە هەندێکیان سەرتاپا سەوزو هەندێکی تر سەرتاپا شین بوون. ئەمانە لێرە چەند ڕۆژێك بێ‌خواردنو پێخەفو چاودێریی پزیشکی گیردرابوون.

حەمەد سەعید ئەحمەد، کارگوزاری مەیتخانەی سەر بە نەخۆشخانەی کۆماریی هەولێر، پیاوێکی بەڕێزو لە ناوەندی تەمەندا بوو، حەجی مەککەشی کردبوو. لەو ڕۆژانەدا بۆ کاری پێویست بانگ کرابووە بەندیخانەی *ئەمن* لە گەڕەکی تەیراوای هەولێرو فەرمانی پێدرابوو تەرمەکان بباتو ئامادەیان بکات بۆ ناشتن. لە ماوەی سێ ڕۆژدا شەستو چوار لاشەی ژماردبوو. لە کاتی کۆکردنەوەی لاشەکاندا تەماشای کردبوو ژمارەیەك خەڵکی بەندکراو لە حەوشەی بەندیخانەکەدا دەسووڕێنەوە. ئەمانە هەندێکیان لیکاو لە دەمیان ڕێی کردووە، هەندێکیتر لەشیان پەڵەی ڕەشو سووتاویی پێوە دیاربووە، بە تایبەتی بە دەستو ملیانەوە. ئەو زۆر پیاو و ژنو

---

*یونیفۆرم Uniform دەستەجلی چونیەک کە جلی ڕەسمیشی پێدەوترێو لێرەدا ئیشارەتە بۆ جلی اقگعتین‌ای بەعسیو ئەمنەکان ـ و.

منداڵی بەندکراوی بینیبوو بە منداڵی ساوای بەرمەمکەشەوە بە باوەشی دایکەکانیانەوە. لاشەکانیش کەوا بە جیا لە هۆدەیەکی بەندیخانەکەدا دانرابوون هەمان نیشانەیان پێوە دیاربووەو زامەکانیشیان هیچیان شوێن گوللە نەبوون. زۆربەی مردووەکانیش دیاربووە منداڵ یان خەڵکی بەتەمەن بوون. کاربەدەستێکی *ئەمن* بە ئەحمەدی (حەمەد سەعید ئەحمەد) وتبوو: "ئەمانە تێکدەرن، گشتیان تێکدەرنو ئێمەش بە چەکی کیمیایی هێرشمان کردوونەتە سەر" شۆفێرێکی ئەمبولانسیش پێی گوتبوو کەوا یەکێك لە مردووەکانی ناسیوەتەوە خەڵکی شێخ وەسانو کارگوزاری نەخۆشخانەی کۆماری بووە.

لە دەرەوەی بەندیخانەش خزمو کەسوکار لەچاوەڕوانیدا بوونو بە سۆنگەی هەواڵێکەوە هاتبوون گوایە ئەمانە بە بارمتە گیراون بۆ ئەوەی خزمو کەسە *پێشمەرگەکانیان* ناچاربن خۆبەدەستەوە بدەن. ئەحمەد لە دوا سەردانی ئەو سێ جارەیدا دوو پاسی گەورەی بینیبوو لە بەندیخانەکە دێنە دەرەوەو پەنجەرەکانیان بە پەڕۆ داپۆشراوە. پاشان هەر ئەو ڕۆژە بەندییەکی ئافرەت هەرچۆنێك بوو خۆی پێگەیاندبوو و چپاندبووی بە گوێیدا [دەزانی ئەو پاسانە چییان دەکرد لێرە؟ ئەوە هەموو پیاوەکانیان بەرەوخوار برد وەك بارزانیەکان (لە ساڵی 1983دا)]، ئیدی جارێکیتر ئەو پیاوانە بە زیندوویی نەبینرانەوە[28].

لە پاش بەکۆمەڵ سەرنگوم کردنی پیاوەکان، ئەو ژنو منداڵانەی کە مابوونەوە شەوێکیان بەرەو لای خەلیفانیان بردن کە ماوەی سێ سەعاتێك لە باکووری ڕۆژهەڵاتی هەولێرەوەیەو لەوێ لە شوێنێکدا، کە پێیدەوترێ ئاڵانە، لە قەراخ ڕووبارێكو لە دەشتێکی چۆڵدا هەڵیانڕشتنو بە دەردی خۆیانەوە بەرەڵایانکردن. لێرە لە گەڵ ئەو خەڵکەی تری دۆڵی بالیساندا، کە بەرەو سلێمانی هەڵاتبوون،

---

[28] لاشەی ئەوانەی لە بەندیخانەدا مردبوون لە ئەیلوولی ساڵی 1991دا لە گۆڕستانی هەولێر لە گۆڕ دەرهێنرانو بە ڕێورەسمو ئاهەنگێکی تایبەتی دووبارە نێژرانەوەو بە کاسێتی ڤیدیۆ تۆمارکراوە. لە کاتی ئەم لە گۆڕدەرهێنانەدا حەمەد سەعید ئەحمەد تەرمی براکەی خۆی دۆزییەوە، کە لە ڕووداوێکی جیاوازی نیسانی 1988دا لە لایەن ئەمنەوە کوژرا بوو. ئەحمەد لە 25ی نیسانی 1992دا لە هەولێر لە لایەن میدڵ ئیست وۆچەوە چاوپێکەوتنی لەگەڵ کراوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: میدڵ ئیست وۆچ و پزیشکانی مافی مرۆڤ: "گۆڕە نائارامەکان، گەڕان بە دوای بێسەروشوێنانی کوردستانی عێراقدا" شوباتی 1992.
PHR/MEW: "Unquiet Graves, The Search for the Disappeared in Iraqi Kurdistan,Feb. 1992.

یەکیانگرتەوە. ئەمانیش دەیانوت کەوا لە سلێمانی لە نەخۆشخانەیەکدا دەسبەسەر بوونو ئەمنیان بە دیارەوە بووەو قەدەغە بووە خەڵکی مەدەنی بێنە لایان. (زانیارییەکی سەربەخۆش نیە بیسەلمێنێت کە چی بە سەر پیاوەکانیان هاتووە، کەوا لێرەش هەندێکیان بێسەروشوێن کراون).

لە ئالانە، ئەو دایکەی کەوا لە بەندیخانەکەی *ئەمن* لە هەولێر هەڵاتبوو (پێدەچێت ئەوەی مەخموور بووبێت ـ و) لەگەڵ منداڵەکانی یەکیانگرتەوە. ئەم ژنە گێڕابویەوە کەوا چەند خێزانێکی گوندەکانی کانی بەردو تووتمەو شێخ وەسانو بالیسان باسی زۆر منداڵیان بۆ کردووە لەوێ بە هۆی برسێتیو تینوێتیو بەر سەرماو گەرما کەوتنەوە مردوون. (چەند گوندێکی کەمی لێبەدەر، تەواوی دۆڵی بالیسان بە تیرۆرو تۆقاندن چۆڵکرا. بەڵام مەسەلەکە بە باری باشەدا کەوتەوە، وەك دوایی دەبینین، چوونکە ئەو هەڵاتنەیان بوو بە هۆی ڕزگاربوونی ژیانی هەزاران کەس کە بەر پەلاماردانی ئەنفالی ساڵی ئایندە کەوتن). پاشان خەڵکی کوردی بە بەزەیی دانیشتووی شارۆچکەی خەلیفان هەندێك لە دەربازبووانیان بردە ماڵی خۆیان وەك دەڵێن "بە باوەشو بە کۆڵ" خزمەتیان کردن تا هێزوگوڕیان تێهاتەوە.

بەشێك لە دەربازبووان دواتر لە کۆمەڵگا پیسەکەی سەروچاوەدا گیرسانەوە کە گەلێ لە گوندنشینانی ئەو ناوە شەوی هێرشو پەلامارە کیمیاییەکە بۆی هەڵاتبوون. کاتێ مەلا پیرەکەی بالیسان چووبووە لای لێپرسراوانی حیزبی بەعس لە سەروچاوەو تکای چاککردنی بارودۆخی کۆمەڵگاکەی لێکردبوون، ئەوانیش زۆر بە ڕقو بێزلێکردنەوە پێیان وتبوو: "برۆ بە ڕێتەوە ئێوە هەر بنیادەم نین"[29].

★ ★ ★

بە گوێرەی ئەو چاوپێکەوتنانەی لە گەڵ چوار دەربازبوو و ژمارەیەك کارمەندی تەندروستیو کارگوزاری مەیتخانەی هەولێردا کراوە، دەکرێ مەزەندەیەکی هاکەزایی ژمارەی کوژراوانی بۆمبارانی کیمیایی بالیسان و شێخ وەسانو گوندە دەراوسێکانیان بدەینە دەستەوە:

[29] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست وۆچ لەگەڵ شێخ قادرسەید ئیبراهیم بالیسانی، بالیسان، 30 نیسانی 1992.

- 24 كـوژراو لـە باليسـان لـە ئـەنجامی بەركـەوتنی ڕاسـتەوخۆی چـەكی كيمياييدا. ئەمانە لە گۆڕێكی بەكۆمەڵی گوندەكەدا نێژراون.
- 103 كوژراو لە شێخ وەسان بە نزيكـەی پـەنجا كەسـەوە كـەوا لـە گـۆڕێكی بەكۆمەڵدا لە كۆمەڵگای سەروچاوە نێـژراون. كوژراوەكـان بريتـی بـوون لـە سیوسێ منداڵی خوار تەمەنی چوار ساڵ و بيستو هەشت منداڵی تری تەمەن نێوان 5 ـ 14 ساڵو نۆ كەسی بەتەمەنی نێوان 60 ـ 85 ساڵ[30].
- نۆ يان دەيان لە نەخۆشخانەی ڕانيە مردن.
- چـوار حاڵـەتی مـردن لـە كـاتی گەيشـتنە نەخۆشـخانەی ئيمێرجنسـی هەولێردا.
- لـە نێـوان 64 ـ 142 كـوژراودا لـە بەنديخانـەی *ئـەمن* لـە هـەولێر، لـەو بريندارانەی بۆردمانی كيميايی كە بێ تيمـاركردن مانـەوەو پاشـان بـە برسـيكردنو پشتگوێخستن مردن. ئەمانە دوو پيرەژنيشيان تێدابوو بە ناوی سلمی مصگفی حميد و عاديلە شينكۆ و كچێكی نۆ ساڵانيش بە ناوی حەوسەت عبدالله خدر.
- باری دوو پاس پياوی كامڵ و كوڕی هەرزەكار لە بەنديخانـەی *ئەمنـەوە* لـە هـەولێر بێسەروشـوێن كـران و ميـدڵ ئيسـت ووچ وايبۆدەچـێت كـە دواتـر ئيعـدام كرابێتن. چەند شايەتێك ژمارەيان بە 70 ـ 75 كەس دادەنێن. بيستو دوو پياو لـە باليسان پەنجا لـە شـێخ وەسـانو چواريش لـە گونـدە نزيكـەكانی دەوروبـەر. لـە نـاو ئەمانەشدا محەمەد ئيبراهيم خدر كە تەمەنی هەژدە ساڵ بوو و موحسين ئيـبراهيم خدر كە تەمەنی دوانزە ساڵ بوو، هەردوو مێرمنداڵ كوڕی مەلاكەی باليسان بوون.
- "ژمارەيەكی زۆری منداڵ" لە دەشتی چۆڵی خەليفاندا فڕێدراون.

بە پێی هەندێ بەراوردو لێكدانەوە، ميدڵ ئيست ووچ ژمـارەی كـوژراوانی دۆڵـی باليسـان بـە 225 يـان ڕەنگـە 400 كەسـی مـەدەنيی دادەنـێ، وەك ئـەنجامێكی ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆی هێرشی كيميايی بۆ سەر گونـدەكانی ئـەو دۆڵـە لـە لايـەن عێراقەوە لە 16 ی نيسانی 1987دا.

---

[30] ليستێكی دەسنووسی 103 كوژراو و 48 برينداری گوندنشين لە ساڵی 1992 لە لايەن كۆميتەی پشكنينو بەدواداچوونی كوردی ستەملێكراوەوە، كە گرووپێكی مافی مرۆڤە لە هەولێر، دراوەتە ميدڵ ئيست ووچ.

پەلامارەکەی شێخ وەسانو بالیسان گەڵ ئەنجامی گرنگی بە دەستەوە دا. یەکەم، کارێکی پڕ بەڵگەی زۆر زووی پەلاماردانی کیمیایی بوو دەرهەق بە خەڵکی مەدەنی لە لایەن ڕژێمی عێراقەوە. دووەم، بەڵگەی پتەو و تەواو لە سەر نیازو مەرامی هێزەکانی *ئەمن* بە دەستەوە دەدەن سەبارەت بە بڕیاری دەسەڵاتی باڵاتر بۆ سەرنگوم کردنو کوشتنی زۆرترین ژمارە لە خەڵکی مەدەنیو بێچەك لەو شوێنو ناوچانەی شەڕو کێشەیان تێدایە لە کوردستانی عێراقدا. بەم واتایە، وەك بەکۆمەڵ فڕاندنی پیاوە بارزانیەکان لە ساڵی 1983دا، بێسەروشوێن کردنی خەڵکی دۆڵی بالیسان ڕاستەوخۆ شێوازە ئەنفالی پێشوەخت بوو، هەرچەندە جیاوازیی بنەڕەتیی ئەوە بوو کە لە ئەنفالدا ژنو منداڵ نیشانی ڕاستەوخۆ بوون. هەر بەو شێوەیەش، ڕەفتارکردن لەگەڵ ئەوانەی لە بۆمبارانەکە دەربازبوونو بە تایبەتی جیاکردنەوە بە پێی تەمەنو توخم، گرتنی نایاساییانو بێبەش کردنیان لە خواردنو چاودێریی پزیشکییو بەجێهێشتنی ژنو منداڵ لە شوێنێکی چۆڵایی دوور لەماڵو حاڵی خۆیان، ئەمانە هەموو سەرەتای ئەو تەکتیکە بوون کە بە ئەندازەیەکی بەربلاو لە پەلاماردانی ساڵی 1988دا بەکارهێنرا. هەروەها ڕووداوی دۆڵی بالیسان ئەو ڕۆڵە سەرەکیە دەخاتە بەرچاو کە لە پەلاماردانی قەلاچۆکردندا بەڕێوەبەرێتیی گشتیی ئاسایش (*ئەمن*) گێڕای. ڕووداوەکانی نەخۆشخانەی کۆماری لە هەولێر مەترسیدارترین پێشێلکردنی بێلایەنیی پزیشکی پێکدێنێ.

* * *

بە هەرحاڵ، ڕژێم زۆر دوور بوو لەوەی کە کارەکانی لە گەڵ ئەم دۆڵە یاخیانە کۆتایی پێبێنێ. لە ناو هەزاران لاپەڕەی ڕاپۆرتە نهێنیەکانی دەزگا *ئەمنیو ئیستیخباراتیەکانی* عێراقدا لە سەر هێرشی ئاسمانیو گوند سووتاندن، لێکۆڵەرەوانی میدڵ ئیست ووچ یەکێکیان بەر دەست کەوتووە کە باسێکی دووورودرێژو سەرنجڕاکێشی تێدابووە. ئەویش کورتە ڕاپۆرتێکی *ئەمنی* هەولێرە لە 11 ی حوزێرانی 1987دا سەبارەت بە هێرشێکی ئاسمانیی نوێ بۆ سەر پێنج گوندی دۆڵی مەلەکان کەوا ماوەی چەند میلێك لە ڕۆژهەڵاتی بالیسانو شێخ وەسانەوەیە. لە کاتی پەلاماردانەکەدا سەرنجدراوە کە "30 کەس بینایی چاویان

لەدەستداوە"و دوان لە قوربانیان ناسراونەتەوە. لێرە بەڵگەی تەواو بە دەستەوەیە کە تاقە چەکێك بووە بە هۆی کوێربوون، ئەو چەکەش گازی ژەهراوییە[31]. لە گەشتێکی مەیدانیی دواتردا بۆ کوردستانی عێراق، دەرفەت ڕەخسا بۆ چاوپێکەوتنی یەکێك لەوانەی کوێربووبوون‌و یەکێك بوو لەو حاڵەتە زۆرانەی کە یەکدەگرنەوە لەگەڵ بەڵگەنامەو شایەتحاڵەکاندا. ئەم پیاوە ناوی کەمال بوو و لە چۆمان دەژیا، کە شارۆچکەیەکی ڕوخێنراو بوو لە سەر ئەو ڕێگایەی لە ڕەواندزەوە بەرەو ئێران دەچوو[32]. کەمال وەك *پێشمەرگەیەکی* کارا ئەزموونی کیمیابارانی دۆڵی جافایەتیی بینیبوو باس و گێڕانەوەشی سەبارەت بە پەلاماری 15ی نیسان لە پێشەوەو لە لاپەڕەکانی 139 ـ 145 دا نووسراوە. ڕۆژی دوایی کە هەواڵی شاڵاوە وێرانکەرەکەی دۆڵی بالیسانی بیستبوو خێرا خۆی گەیاندبووە خێزانەکەی لە گوندی بلەی ژۆری کەوا پەنایان بردبووە بەر ئەشکەوتێکی ئەو شاخانە, کە زۆر سارد بووەو هەرچۆنێك بووە کەمال قەناعەتی بە خێزانەکەی کردووە بگەڕێنەوە ماڵی خۆیان. بەڵام کاتژمێر شەشی بەیانیی ڕۆژی 27 ی مایس ژنەکەی لە خەو ڕاپەڕاندبوو و ئاگاداری کردبووەوە کە گوند پەلامار دراوە:

"ئێمە زانیمان کیمیاییە چونکە دەنگی تەقینەوەکان بەرز نەبوو, بۆمبا زۆر بوو, بە خێزانەکەمم وت ئەمە پەلاماری کیمیایی نیە بۆ ئەوەی نەتۆقن، بەڵام ئەوان زانییان مەسەلە چیە. ئەوجا کەوتینە سووتاندنی ئەو لقەدارو گەڵایانەی بۆ ئالیکی ئاژەڵ هەڵمانگرتبوون‌و ئاگرێکی زۆر گەورەمان کردەوە، هەروەها مێزەرو جلوبەرگەکانمان لە ئاوی کانیەکە هەڵکێشا. باوکە پیرەکەشم لەگەڵماندا بوو. هێرشەکە هێندە قورس بوو نەماندەتوانی گوند بەجێبێڵین‌و لە بەر ئەوەش بوو ئاگرمان کردەوە. کانییەکی تایبەتی ژنان لە ناو گونددا بوو, بە هەمووانم وت، بە ژن‌و پیاوەوە، خۆیان فرێبدەنە ناو ئاوەکەوە. هێرشەکە تا سەعات 10 ی بەیانیی

---

(31) نووسراوێک لە *ئەمنی* پارێزگای هەولێرەوە بۆ *ئەمنی* شەقڵاوە ژمارە: ش ش/ 4947 لە ڕۆژی 11 ی حوزێرانی 1987دا و بە "نهێنی" ڕیزبەند کراوە باسی گازی خەردەل دەکات کە چۆن بۆ ماوەیەکی زۆر بەرکەوتووان تووشی کوێربوونی کاتی دەکات یان هێزی بینین لاواز دەکات. چەندین کەس لە دەربازبووانیش کەوا میدڵ ئیست ووّچ چاوپێکەوتنی لە گەڵ کردوون باسی کوێربوونی لانی کەم مانگێکیان کردووە لە پاش هێرشی کیمیایی.

(32) چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووّچ، چۆمان ، 23 ی مارتی 1993.

خایاندو من براکەم نارد بۆ *مەڵبەند* بۆ ئەوەی بە دوکتۆرو دەرمان فریامان بکەون. لە گەڵ خۆرئاوا بووندا بارودۆخەکە زۆرخراپ کەوتەوەو گەلێ کەس کوێربوون.

پاش خۆراوا، لە جۆگەکە پەڕینەوەو بەرەو شوێنێکی بەردەلانیی دەرەوەی گوند ڕۆیشتین. حاڵمان زۆرخراپ بوو، کیمیایی کاری لە هەمووومان کردبوو، بە ئاستەم بەرپێی خۆمان دەبینیو هەناسەشمان توند بووبوو، خوێنی لووتمان بەردەبوو، ناو بە ناویش لە هۆش خۆمان دەچووین. یەکێکمان نارد بۆ گوندەکانی دەوروبەر بۆ ئەوەی ئاومان بۆ بێنن، هەرچەندێکیش پارەیان داواکردایە دەمدانێ*. بەلام گوندنشینەکان دەترسان بێنو وایاندەزانی کیمیایی درمو پەتایەو تووشیان دەکات، خەڵکی گوندی کەندوور نەبێت زۆر ئازا بوونو شیریان بۆ هێناین[33]. لە هەمان کاتدا، براکەمو هاوەڵێکی گەیشتبوونە *مەڵبەند* بەلام لە گەڕانەوەیاندا لە پڕ لە شوێنی خۆیان دەگەون، لە بەر ئەوەی بیناییان لەدەستدابوو. دواجار خەڵکی گوندەکانی تر هێستریان بۆ ناردنو هێنانیانەوە. ئەوان هەندێ دەرمانو قەترەی چاویان لە گەڵ خۆ هێنابوو، لەوانەی کە مەڵبەند پێیدابوون، بۆ بەیانی ڕۆژی ئایندەش کەس نەمرد بەلام حاڵمان زۆرخراپ بوو. پاشان *مەڵبەندی سێ* دوکتۆرێكو بڕێك پارەی بۆ ناردین ولاخی بەرزەی پێبگرین بۆ ئەوەی بتوانین بگەینە ئێران. ئەو ژنانەی لەگەڵماندا بوون لە بارێکی هێجگار ترسناکدا بوونو بە کەوچك خواردنمان دەکردە دەمیانەوە، منداڵی بچووکیش بە زەحمەت هەناسەیان بۆ دەدرا. بەڕێکەوتین بۆ گوندی مەلەکان کە کەشوهەوای ساردتر بوو، لەو باوەڕەدا بووین ئەوێ باشتر بێت بە هۆی هەوا پاکەکەیەوە. پاشان گەیشتینە ناوچەی سێوەکە، لەوێ خەڵکێك خەریکی ئاژەڵ بەخێوکردن بوونو زۆریان بەزەیی پێماندا هاتەوەو کەوتنە گریانو بانگیان بەسەرماندا هەڵداو خێرا خواردنیان بۆ هێناین. بۆ سبەینێ بەیانی ئەوێمان بەجێهێشتو چووین بۆ وەرتێ. ئێمە دەبوو

---

* پێموایە لێرەدا یان تیمەکەی میدڵ ئیست ووچ قسەکانیان بە هەڵە وەرگرتووە یان کابرای شایەتحاڵ جڵەوی بۆ گێڕانەوەیەکی گۆترەکاریی شلکردووە. ڕەنگە مەبەستی فریاکەوتن بووبێت نەک ئاو هێنان، کە بێگومان لەو وەرزەی دوادوایی بەهاردا ئاو لەوێ زۆر بووە. هەروەها لە کوردەواریدا هەرگیز فریاکەوتن و بەهاناوە چوونی یەکتر بەرانبەر بە پارە نەبووە، هەر خۆیشی چەند دێڕێك دوای ئەم قسەیە باسی هاوکاریی گوندەکانی دەراوسێیان دەکات ـ وەرگێڕ.

[33] کەندوور، یەکێکە لەو پێنج گوندەی بەر هێرشەکەی 27 ی مایس کەوتن و لە ڕاپۆرتێکی *ئەمنەدا* ناوی هاتووە. ئەوانیتر مەلەکان، تارینان، بلەی ژۆری و ژێرین.

دەموچاومان داپۆشین چونکە تیشکی ڕۆژ ئازاری دەداینو وەك دەرزی دەچزا بە چاوماندا"[34].

بۆ شەوی سێهەم, کاروانی دەربازبووان گەیشتە لێژایەکانی دامێنی چیای قەندیل، کە لووتکە بەرزەکەی دەگاتە نزیکەی 12000 پێ, لە باشووری حاجی ئۆمەران لە سەر سنووری ئێران. هەر کە گەیشتبوونە ئێران دەسبەجێ خرابوونە ژێر چارەسەرو چاودێریی پزیشکییەوە. دواجار هەر هەموو لەو بارودۆخە پڕ مەینەتە دەرچوون تەنها برازایەکی کەمال نەبێت کە تەمەنی هەژدە مانگ بوو.

★ ★ ★

پەلاماری بەهاری 1987:
گوند ڕووخاندن و دووبارە نیشتەجێکردنەوە

هەر پێنج ڕۆژ دوای کیمیابارانەکەی دۆڵی بالیسان، هێزی پیادەو بلدۆزەر کەوتنە وێزەی سەدان گوند لە کوردستانی عێراقدا. بە پێی مەسحە جێمتمانەکەی ڕەسووڵ سوپای عێراق لە هێرشو پەلامارەکانی ساڵی 1987دا بە لایەنی کەمەوە 703 گوندی کوردنشینی لە سەر نەخشە سڕیوەتەوە. لەوانە 219 لە ناوچەی هەولێردا، 122 لە دەشتە پڕ لە گردۆڵکەکانی ناسراو بە گەرمیان لە باشووری ڕۆژهەڵاتی کەرکوکەوە، لە گەڵ 320 گوندی ناوچە جیاجیاکانی پارێزگای سلێمانیدا. هەروەها بادینانیش لێدرا ، ئەگەرچی زۆر سەخت نەبوو. کۆمەڵەی ئاوەدانکردنەوەو گەشەپێدانی کوردستان (KURDS)، کە ڕێکخراوێکی فریاکەوتنی ناوخۆیە، پەنجا گوندی لیست کردووە کە لە پارێزگای دهۆکدا ڕووخێنراون. زۆربەی ئەو گوندانەی کەوا لە "قۆناخی یەکەمو دووەمی" شاڵاوەکەی علی حسن المجیددا ڕووخێنران، کەوتبوونە سەر ئەو ڕێگاوبانە سەرەکیانەی لە ژێر دەسەڵاتی حوکوومەتدا بوون. ڕامالینی ئەم گوندانە بوو بە هۆی دابڕانێکی سروشتیی ناوچە دێهاتیەکانی ژێردەسەڵاتی *پێشمەرگە* لە بەشەکانی

---

[34] ئەو نیشانانەی کەمال باسیکردوون بە تەواوی لە گەڵ بەرکەوتووی گازی خەردەلدا یەکدەگرێتەوە.

دیکەی وڵاتەکە. بۆ وێرانکارییەکی لەم چەشنە دەبوو دەوڵەتی عێراق هێزو توانایەکی بەربلاو بخاتە گەڕ. لێرەدا جیاوازییەکی گرنگ هەیە لە نێوان گوند ڕامالێنی بەهاری ساڵی 1987و پەلاماری ئەنفالی ساڵی دواتردا, گرنگترینیشیان پەیوەستبوو بە ڕەفتارو مامەڵە کردن لە گەڵ خەڵکی ئەو گوندانەدا کە سوپا دەیڕووخاندن و وێرانی دەکردن.پەلاماری ساڵی 1987 ئەلتەرناتیڤێکی ئاشکراو ڕوونی دانێ با نابەدڵیش بووبێت، بەڵام ئەنفال ئەوەشی نەدانێ.

بۆ نموونە، دانیشتوانی ئاوایی نارێنی سەر بە ناحیەی قەرەتەپە لە بەشی باشووری گەرمیاندا، ساڵی 1987 ڕاگوێزران بۆ ناوچەی ڕەمادیی ناوەڕاستی عێراق[35]. خەڵکی ئاوایی زەرداویش, هەر لەو نزیکانە ئاگادار کرانەوە کەوا نۆرەیان هاتووەتە سەر. خەڵکەکەش دێیان بەجێهێشت و باریانکرد بۆ لای خزم و ناسیاویان لە دێهات و شارۆچکەکانی دەروبەردا. هەندێکیشیان سەرلەنوێ لە کۆمەڵگای تازە دروستکراوی بنەسلاوەدا نیشتەجێ کرانەوە، کە شەش میل لە هەولێرەوە دووربوو و لە جێگەی کۆنە گوندێکی کوردنشیندا دروستکرابوو. بە پێچەوانەوە کەس سزا نەدرا هەرچەندە ئاوایی زەرداو خۆی پاش چەند رۆژێك بە بلدۆزەر تەختی زەوی کرا. میدڵ ئیست ووچ چاوپێکەوتنی لە گەڵ خێزانێکدا کردووە کەوا ئاژەڵ و کەلوپەلی ماڵ و خۆراك و دانەوێڵەی عەمارکراوی لەدەستدابوو لە ڕووخاندنی زەرداودا، بەلام قەرەبووی هەزار دیناری درابوویە (3000 دۆلار بە نرخی گۆڕینەوەی ڕەسمیی ئەو کاتە). پاشانیش خێزانەکە, بە 4500 دینار قەرزی بانکی خانووبەرەی حوکوومەت, توانی خانوویەك لە بنەسلاوە دروست بکات.

ئەمە شێوازێکی نموونەیی بوو، گوندنشینەکان ئازاری جەستەیی نەدران، بەڵکو هەندێکیشیان جۆرە قەرەبوویەکی هاکەزاییان دەدرایە، ئەگەرچی هەر خێزانێك ملینەدایە بە ڕاگواستن بۆ شارۆچکە یان کۆمەڵگاکان ئەوە ئەو قەرەبووەی وەرنەدەگرت*. هەروەها پێشتر لە نیازی ڕژێم ئاگادار دەکرانەوە سەبارەت بە

---

[35] دوو بەشی ئیداریی بنەڕەتی هەن لە هەر پارێزگایەکی عێراقیدا کەوا قەزاو لەویش خوارتر ناحیەیە. ناحیەی قەرەتەپە سەر بە قەزای کفری یە. نموونەی نارێن و زەرداو لە چاوپێکەوتنێکی میدڵ ئیست ووچەوە وەرگیراوە کە لە کۆمەڵگای بنەسلاوە لە 7 ی تەمووزی 1992دا ئەنجامدراوە.

* ڕاستێکەی ئەو بۆرە قەرەبووە سالآنی 1978 ـ 1980 دەکرا لە کاتی گوند ڕووخاندنی سەر سنووری ئێران و تورکیادا، بەڵام لە گوند ڕووخاندنی ساڵی 1987دا نەکراو ڕەنگە تیمەکەی میدڵ ئیست ووچ لێیان تێکەڵ بووبێت ـ و.

ڕووخانــدنی گونــدەكان (هەرچــەندە ئەمــەیان لــە پراكتیكــدا فــرە جــار پــەیڕەوی نەدەكرا). بــۆ نموونــە، خــەڵكی دێــی قشــلاخ كــۆنی ســەر بــە ناحیــەی قادركــەرەم لــە گەرمیان، سەرباز ئاگاداری كردنەوە كە مۆڵـەتی پـانزە ڕۆژیـان هەیـە بـۆ چـۆڵكردنی دێكەیان. بەڵام لە ڕاستیدا پێش تەواوبوونی ئەو مۆڵەتە سوپا هەڵیكوتایە سـەریانو دێكەیانی تەختی زەوی كرد. بە پێی قسەی پیـاوێكی خـەڵكی ئـەم گونـدە هێزەكـانی سوپا ناوچەی دانیشتوانی هۆزی زەنگنـەی كـوردی لـە نیسـانی 1987دا ڕامـاڵیو لـە نێوان حەفتا تا سـەد گونـدی سـەر ڕێگاوبانـە سـەرەكیەكانی بـە بلـدۆزەرو دینامیـت تەختكرد، كە بەسەر هەرسێ ناحیـەی نزیـك بـە یـەكی قادركـەرەمو قەرەحەسـەنو قەرە هەنجیردا دابەش بوو بوون[36].

زۆر لـە گوندنشـینان لـە لایـەن سـەرباز یـان *جاشـەوە* سەرپشـك كرابـوون كـەوا "بـڕۆن بـۆ لای تێكـدەران یـان بێنـە پـاڵ حوكوومـەت"، ئەمـە وەك پـەیامێك بـە گونـدێكی هـۆزی جـەباریی سـەر بـە ناحیـەی قادركـەرەم ڕاگەیـەنرابوو. ڕێگـە بـە بێلایەنی نەدەدراو لێـرە بـە دواوە شـوێنی نیشـتەجێبوونی هەركەسـێك بـە بەڵگـەی لایەنگریی سیاسیی دانرا. هاتن بۆ لای حوكوومەت پێی دەوترا "گەڕانـەوە بـۆ ڕیـزی نیشتمانی", كە دەستەواژەیەكە لە بەڵگەنامە ڕەسمیەكاندا لە سەرەتای سـاڵی 1987 بــەملاوە زۆر دووبــارە دەبێتــەوە*. هــەواداریی سیاســی پێشــتر پەیوەنــدیی بــەم هێڵكێشانە تازەیـەی شـەڕەوە نـەبوو، قـەبارەی چارەسـەركردنیش هـەر بـەو شـێوەیە بوو. لە پەلاماری بەهاری 1987دا زۆر ناحیە بە خەڵكەكەی چۆڵكرانو ڕووخێنران ، لەوانە نەوجوول، قەرەداخ، قەرە هەنجیر، كۆكز، سـەنگاو, لـە ئەیلوولیشـدا ناحیـەی شوانیان بە دوادا هات. لە پارێزگای دهۆك لە باكوور, ناحیـەی كـانی ماسـی چۆڵكراو ڕووخێنراو ئەمەش بە ئاشكرا پەیوەنـدیی بـەو شـەش ڕۆژ گرتنـەوە بـوو لـە لایـەن هێزەكانی KDPوە. هەندێك لەم ناحیانـە شارۆچكەی چـەند هـەزار كەسـی بـوون. تەنانەت بـوونێكی بـەهێزو بەرچاوی جاشیش نەیـدەتوانی هـیچ جـۆرە پاراسـتنێك مسـۆگەر بكـات ئەگـەر ئـەو شارۆچـكەیە بكەوتایەتـە ناوچـەی دەسنیشـانكراوی

---

[36] چاوپێكەوتنی میدڵ ئیست ووچ، سلێمانی 23 ی تەممووزی 1992.

* ئەم تێرمی "گەڕانەوە بۆ ڕیزی نیشـتمانی"یـە نـاوەرۆكی سیاسـەتو ڕەفتـاری درۆ و تـەفرەدانی ڕژێمی بەعسی عێراق پێكدێنێ بەرانبەر بە مەسەلەی كوردو هەرلە سـەرەتای جڵـەوی حـوكم گرتنـە دەستیەوە ویردی سەر زمانی دەزگاكانی ڕاگەیاندنیەتی ـ و.

ئۆپەراسیۆنی سوپاوە. وەك علی حسن المجید, دواتر لە کۆبوونەوەیەکی گەورە لێپرسراوانی حیزبی بەعسدا باسی کردووە "من بە *موستەشارەکانم* وت ڕەنگە *جاشەکان* بڵێن ئێمە گوندەکانی خۆمان خۆشدەوێ‌و نامانەوێ چۆڵیانبکەین، وتم من ناتوانم گوندەکانتان بهێڵمەوە چوونکە بە چەکی کیمیایی لێیاندەدەم‌و ئەوسا ئێوەو خێزانەکانیشتان تیادەچن"[37].

لە گەڵ ئەو هەموو تێکدان‌و وێرانکردنەشدا، لە ژمارەیەکی فایلە ڕەسمیەکانی عێراقدا کە لە ئۆفیسەکانی *ئەمنی* هەولێرو شەقڵاوەدا دۆزرانەوە، تیایاندا ئەوە ئاشکرا دەبێ کەوا ڕژێم بە بەرنامەی "قۆناخی یەکەمی" پاکتاو کردنی دێهات دانەکەوتووە. لەم ماوەیەدا تۆنێکی شەڕخوازی‌و خۆمەڵاسدان لە بەڵگەنامەکانی حوکومەتدا ئەو سەردەمەدا ڕەنگدەداتەوە. لە نێو ئەو پرسیارانەدا کە بۆ ئەو کەسانە دانرابوون لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی *پێشمەرگەوە* خۆیان بەدەستەوە دەدا، یەکێکیان بەمجۆرە دەپرسێ: "ئایا بارودۆخی خەڵکەکە چۆنە لە ڕووی ئابووری‌و دەروونییەوە بە هۆی گوند ڕامالین و سیاسەتەکانی ترەوە؟"[38].

لە 20 ی نیساندا *ئەمنی* هەولێر لقەکانی خۆی ئاگادار کردووەتەوە کەوا پەلاماری نوێی گوند ڕووخاندن ڕەنگە ببێتە هۆی تووڕەیی خەڵك‌و خۆپیشاندان بە بۆنەی یادکردنەوەی چواردەهەمین ساڵەی بۆردمانی قەڵادزێوە لە 24 ی نیساندا. لە هەمان ڕۆژدا, لیژنەی ئەمنیی هەولێر, بە سەرۆکایەتیی ئیبراهیم زەنگنەی پارێزگار ئاگاداریی ئەوەی دەرکرد کە لەوانەیە "تێکدەران" پەلاماری دەزگاکانی حوکوومەت بدەن لە تۆڵەی ڕاگواستنی خەڵکدا لە "ناوچە قەدەغە کراوەکانەوە"ـ (*المناگق المحظوره*). لە 22 ی نیساندا زەنگنەی پارێزگار پێشبینیکرد کە لەوانەیە PUK هەوڵی ئەوە بدات کۆمیتەی نێودەوڵەتیی خاچی سوور بێنێ بۆ چاودێری کردنی وێرانکردنی گوندەکان. سێ ڕۆژ دوای ئەوەش، لە 25 ی نیساندا، *ئەمنی* هەولێر ئاگادارییەکی توندوتیژی دەرکرد لە بارەی پەلاماری تۆڵەکاریی *پێشمەرگەوە* بۆ سەر گوندە عەرەبەکان، هەروەها ناڕەزایی ئەوەی دەربڕیوە کەوا

---

[37] کاسێت (نەوار) ی کۆبوونەوەیەکی نێوان علی حسن المجیدو گەورە لێپرسراوانی حیزبی بەعس، کەرکووك، 26 ی مایسی 1988.

[38] ئیفادەی "گەڕاوەیەك بۆ ڕیزی نیشتمانی" لە حوزێرانی 1987دا لە ناو فایلەکانی *ئەمندا* دۆزراوەتەوە.

کاتێ هێزەکانی حوکوومەت گوندی فریزیان ڕووخاندووە کەوتوونەتە بەر هێرشی "تێکدەران"و هێزی ئاسمانیش وەك پێویست کارەکەی بە ئەنجام نەگەیاندووە. لە 20 ی مایسدا بەرێوەبەری *ئەمنی* شەقلاوە سکاڵای بۆ هەولێر نووسیوە کە "تێکدەران" توانیویانە نارەزایی خەڵك لە بارەی پەلاماردانەکەوە بقۆزنەوەو بە سوودی خۆیانی وەربگێڕن, بە تایبەتیش نارەزایی لەوە دەرپەڕیوە, کەوا هیچ کۆمەڵگایەك ئامادەنەکراوە بۆ خەڵکی دێهاتە ڕاگوێزراوەکانو زۆربەیان بە ناچاری بیٚهیچ جێگەو ڕێگەیەك لەو دەرودەشتە ماونەتەوە[39].

★ ★ ★

بەگەڕخستنی پێشوەختی
دەسەڵاتە تایبەتیەکانی علی حسن المجید

لە مانگەکانی بەرایی حوکمی علی حسن المجیددا، حیزبی بەعس بە زنجیرەیەك بڕیاری ڕامالێنو فەرمانی ئیداری پەتی لە مل دانیشتوانی دێهاتی کوردستان جەڕاندو تەواو تەنگی پێهەڵچنین.[40]

---

[39] تا ئەوکاتە چەند گوندێکی کەم لە ناوچەی شەقلاوەدا ڕووخێنرابوو، ئەوانەی دۆڵی بالیسانی لێبترازێ، ڕەنگە هۆکەشی بگەڕێتەوە بۆ بەرەڵاکردنی دەربازبوونی کیمیابارانەکە، لە ئالأنەدا. بڕوانە لاپەڕەکانی 152 ـ 156 لە پێشەوە.

[40] پێکهاتەی تواناو دەسەڵاتی حیزبی بەعس ئاڵۆزو فرە ڕووەو دەسەڵاتی تەواوی بە سەر زنجیرەیەك فەرماندا لە پەلامارەکانی دژ بە کورددیدا پشت بە تێگەیشتنی ئەو جیاوازیە کەمە دەبەستێ کەوا گەلێ دەزگای تێکەڵبوو جیا دەکاتەوە. وەك لقێکی نیشتمانیی حیزبی بەعسی عەرەبی سۆشیالیست، بەعسی عێراق سەرکردایەتیی هەرێمایەتی هەیە کە علی حسن المجید لە ساڵی 1986وە بووە بە ئەندامی ئەو سەرکردایەتیە . لە عێراقدا بەرزترین دەزگای ڕاپەڕاندن بە ڕەسمی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕشە کە ئەلمەجیدی تێدا نیە، هەرچەندە لە پراکتیکدا ئەوپەڕی دەسەڵاتو توانا لە لایەن سەدام حوسێن خۆیەوە قۆرخ کراوە بە هاوکاریی تاقمێکی گەورەی بە بنەچە تکریتی, دڵسۆزانی دەزگای سەربازیو ئەمنیو زۆربەیان خزمو پەیوەندیدارن بە سەرۆکەوە. ئەلمەجیدیش ئەندامی سەرەکیی ئەو دەستەو تاقمەیە.

ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش بۆ خۆی ژمارەیەك لیژنەی داناوە لە سەر بنچینەی هەرێمایەتی، لەوانە لیژنەی کاروباری باکوور. سەدام حوسێن لە سەروەختی بەیانی ئۆتۆنۆمیی ساڵی 1970 دا سکرتێری ئەم لیژنەیە بوو. لە نێوان 1987 ـ 1988دا تاهیر تۆفیق لەو پۆستەدا بوو، کە وەك ئەندامێکی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕشو بەم پێیە لە ڕووی تەکنیکیەوە سەرپەرشتیاری ئەلمەجید بوو، هەرچەندە ئەو تواناو دەسەڵاتە تایبەتیەی بە شێوەیەکی کاتی درابوو بە علی حسن

- لە 6 ی نیساندا تەواوی" تێكدەران" مافی ملك و مالی خۆیان لەدەستدا. ئەلەجید خۆی دەنووسێ كەوا "بە پێی ئەو دەسەلاتەی بڕیاری ژمارە 160 ی ئەنجومەنی سەركردایەتیی شۆڕش لە 26 ی مارتی 1987دا پێیداوین، بڕیارماندا سەرۆكی لیژنە ئەمنیەكان (*رؤساو اللجان الأمنیە*) ی پارێزگاكان سەرپشك بكەین لە مەسەلەی دەست بەسەردا گرتنی مالو سامانی گوێزراوەو نەگوێزراوەی تێكدەراندا. دەبێ لە ماوەی یەك مانگدا، لە رۆژی دەرچوونی بڕیاری دەست بەسەردا گرتنەوە، ئەو كارە جیبەجێ بكرێت"[41].
- لە 10 ی نیساندا, ئەلەجید مافە یاساییەكانی دانیشتوانی ئەو گوندانەی ڕاگرت كە لە بەر هۆكاری ئەمنی قەدەغەكرابوون. راچی حسن سلمان, جێگری سكرتێری فەرماندەیی مەكتەبی باكوور, دەنووسێ كەوا "بەڕێزی ڕایسپاردووە كە نابێت سەیری ئەو كێشانە بكرێت لە لایەن دانیشتوانی ئەو گوندانەوە بەرزدەكرێنەوە كە قەدەغەی ئەمنییان لە سەرە، چوونكە ڕێك وەك ئەوە وایە لە لایەن تێكدەرانەوە بهێنرێت، بە هەمان شێوەش هەموو ئەو داوایانەی پێشتر بەرزكراونەتەوە ڕادەگیرێن"[42].
- لە 1 ی مایسدا ئەلەجید فەرمانیدا بە ئیعدامكردنی خزم و كەسی پلە یەكی "تێكدەران". زۆر دەمێك بوو ڕژێم سیاسەتی گرتنو سزادانی خێزانی *پێشمەرگەی* كوردی پیادە دەكرد, بە زۆریش لە تێكدانی خانوو و مالیاندا. بەلام وا ئێستا ئەلەجید فەرمانی لەناوبردنیان دەدا وەك نموونەیەك بۆ پەند لێوەرگرتن. ئەم فەرمانانە, بە درێژایی ماوەی پەلاماری ئەنفال لەكاردا مانەوەو بگرە تا ماوەیەك لەوەوپاشیش. بۆ نموونە، یاداشتێكی دەسنووس لە 20 ی تشرینی دووەمی 1989 داو بە ئیمزای "بەڕێوەبەری *ئەمن*، ئەفسەری لێكۆلینەوە"و لە بارەگای *ئەمنی* سلێمانییەوە دەرچووەو بە دوورودرێژیی باس لە كێشەیەك دەكات كەوا

المجید, بە پێی بڕیاری ژمارە 160 ئەوەی ڕاگرتبوو. ئەلمەجید خۆی سكرتێری گشتیی مەكتەبی باكووری حیزبی بەعس بوو, ئەمەش زیاتر مەسەلەكەی ئالۆز كردبوو، چوونكە فەرماندەیی مەكتەبی باكوور قەوارەیەكی هاوشان بەلام جیاوازیش بوو لە ژێر سەرپەرشتیی تاهیر تۆفیقدا. مەكتەبی باكوورو فەرماندەیی مەكتەبی باكوورلەو شوێنانەدا كەوا دەقەكە پێویستێتی بە ڕوونی جیاكراونەتەوە.

[41] نووسراوی مەكتەبی باكوور: س‌ش/2396/18، 6 ی نیسانی 1987.

[42] نووسراوی فەرماندەیی مەكتەبی باكوور ژمارە: 1/ 2713 ، 10 ی نیسانی 1987.

هاوولاتیـەکی عێراقـی سـکالانامەیەکی داوە بـە دەسـەلاتداران سـەبارەت بـە بـاوكو دایكو برا دیارنەماوەکانی .

نامەکـەی بەڕێوەبـەری *ئـەمن* بـۆ کەسـێکە نـاوی نـەهێنراوەو (تـەنها بـە "بـەڕێزتان" نـاوی هـاتووە) بـاس لـە هـەردوو ژن و مێـردی بێسەروشـوێن دەکـات ، گوروون ئەحمەد* و نەعیمە عەبدوڕەحمانی ژنی، کەوا لە 19 ی مایسی 1987دا لـە بەغدا "لەناوبران". کوڕەکەشیان, هۆشیار گوروون ئەحمەد, کـە "ئەنـدامی تـاقمێکی تێکدەری ئێرانە" لـە 12 ی تـەمووزی 1987داو بـە پێـی فـەرمانی دادگای شـۆڕش (*محکمە الپورە*) لە سێدارە دراوە . ئەوەی لێرەدا گرنگە باسی بکرێت هـۆی کوشـتنی بـاوكو دایکـی ئـەم پیاوەیـە، کـە لـە بەلگەنامەکـەدا بـەم شـێوەیە هـاتووە "وەك جێبـەجێ کردنێکـی فـەرمانی هـەڤالی تێکۆشـەر علـی حسـن المجیـد، ئەنـدامی سەرکردایەتیی هەرێمایەتی (حیزبی بەعس) کە بـە نووسـراوی ژمـارە 106309 ی نهێنـیو شەخسـیی بەڕێوەبـەرێتیی ئاسایشـی ناوچـەی ئۆتۆنـۆمی لـە 1 ی مایسـی 1987دا بۆمـان ڕەوانـە کـراوە ، سـەبارەت بـە لـەناوبردنی کەسـوکاری پلـە یـەکی تاوانباران".

نووسـراوێکی تـر, کـە نـاوی *ئـەمنی سـلێمانی* لـە بەشـی سـەرەوەی چاپکراوەو ژمارەکـەی س.ت 21308, لـە بـەرواری 16 ی ئـەیلوولی 1989 دەرچـووەو بـە "ئەوپـەڕی نهێنـی" ڕیزبەنـد کـراوە بـاس لـە گوللـەبارانکردنی ئاشـکرای پێـنج "تاوانبار" دەکات لە بەردەم خەلکیداو لـە لایـەن تیمـەکانی ئیعدامکردنـەوە, گوایـە "پەیوەنـدییان بـە ڕێکخراوەکـانی نـاوخۆی سـەر بـە ئێرانـەوە بـووە". ئـەم گوللەبارانکردنە لە 24 ی تشرینی یەکەمی 1987دا, بـە ئامـادەبوونی لێپرسـراوانی حیزبـی بـەعسو دەزگـا *ئـەمنیو ئیسـتیخباراتیەکان,* جێبـەجێ کـراوە[43] . پـاش

---

* *ئەم پیاوە خەلکی سلێمانی بوو,بە مەلا گوروون دەناسرا, نابینا بوو و قورئانی دەخوێند-و.

(43) بنەمای تێوەگلاندن لە ئیعدامکردنی بەکۆمەلداو پێداگرتن لـە سـەر بەشـداریکردنی ئەنـدامانی حیزب لە تیمەکانی گوللە باران کردنـدا یەکێکـە لـەو کۆلەکانـەی حـوکمیحیزبی بەعسـی لـە سـەر دامەزراوە. بەدناوترینی ئەم نموونەیـە بـە تەلـەفزیۆن پیشـاندانی نزیکـەی 25 کـەس لـە گـەورە لێپرسراوانی بەعسو گەورە ئەفسەرانی سوپا، کەوا چەندین ئەنـدامی ئەنجومـەنی سـەرکردایەتیی شۆڕشیان تێدا بووە، لە تەمووزی 1979داو پاش مانگێك لەوەی کە سەدام حوسـێن سـەرۆکایەتیی کۆماری قۆرخ کرد. تاوانبارکراوان لە بەردەمی پڕ بە هۆلێك لـە هاوەلەکانیانـداو بـە ڕێـوڕەسمێکی تایبەتی دانپیانان تۆمەتی خیانەتیان درایە پالو بە پەلە پێیاندا هـاتنو کوشـتنیان. سـەدام بـە چـاوی فرمێسـکاویەوە فـەرمان بـە لێپرسـراوە بەعسـیەکان دەدا کـەوا بەشـداری بکـەن لـە گوللـە بـاران

ماوەیەك "بڕیاری ئەوە درا کە پێویستە سێ خێزان لە تاوانباران .. بە شێوەیەکی نهێنیو لەسەرخۆ ئیعدام بکرێن". فەرمانی ئەم ئیعدامکردنە بە نووسراوی ژمارە 6806 لە 12 ی کانوونی یەکەمی 1987دا، لە لایەن فەرمانـدەیی مەکتەبی باکوورەوە دەرکراوە.

- لەم کاتەدا برینـدارە مەدەنیـەکانیش گوللە باران دەکران, ئەمەش لە ڕاگەیاندنێکی دەسنووسدا دەبینرێت, بە ژمارە 3324 لە 14 ی مایسدا، لە لایەن بەڕێوەبەری *ئەمنی* شاری هەڵەبجە، لە باشووری ڕۆژهەڵاتی کوردستانی عێراقەوە، ڕەوانەی *ئەمنی* سلێمانی کراوە. نووسراوەکە بە دوورودرێژی باسی کردەوەیەکی سەربازی دەکا دژ بە گەڕەکی کانی ئاشقانی ئەو شارەو ئاماژە بە برووسکەی ژمارە 945 ی ڕۆژی پێشوو دەکات لە لایەن فەرمانـدەیی فەیلەقی یەکی سوپاوە. (بە فەرمانی فەرماندەیی فەیلەقی یەك و ئامۆژگاریی هەڤاڵ علی حسن المجید بوو کە هاوڵاتیە مەدەنیە بریندارەکان ئیعدام بکرێن پاش دڵنیابوون لە دژایەتی کردنیان بۆ دەسەڵاتداران لە ڕێکخراوی حیزبو دەزگای *ئەمن*و پۆلیسو ناوەندی *ئیستیخبارات*و بەکارهێنانی شۆفڵو بلدۆزەر بۆ تەختکردنی گەڕەکی کانی ئاشقان)[44].

★ ★ ★

فەرمانی کۆکوژی

نیازو مەبەستی تەواوی ڕژێمی عێراق, زۆر دڕندانە لە دوو ڕاسپاردەدا دەردەکەوێت کەوا لە حوزێرانی 1987دا لە لایەن ئۆفیسی ئەلمەجیدەوە دەرچوون.

کردنیاندا. بڕوانە الخلیل، کۆماری ترس Republic of Fear ل 70 ـ 72. هەروەها چیبلی مەلات: "کۆسپەکانی بەردەم دیموکراتیزەکردن لە عێراقدا: خوێندنەوەیەکی مێژووی عێراقی پاش شۆڕش, لە دیدی شەڕی کەنداوەوە" 1992،
Chibli Malat: “Obstacles to Democratization in Iraq: A Reading of Post-Revolutionary Iraqi History through The Gulf War” باسێکی بڵاونەکراوەیە، کە لە گەڵ کتێبەکەی الخليل دا جیاوازە لە چەند بوارێکی گرنگدا سەبارەت بە سروشتی پراکتیزەکردنی دەسەڵات لە لایەن بەعسیەکانەوە.

[44] ئەمە نموونەیەکی سزای بەکۆمەڵە، بە گوێرەی شایەتیی دانیشتوویەکی پێشووی هەڵەبجە کە میدڵ ئیست ووچ لە 11 ی حوزێرانی 1992دا چاوپێکەوتنی لە گەڵ کردووە. ئەو گەڕەکە لە تۆڵەی خۆپیشاندانێکی دژ بە حوکوومەتدا تێکدراوەو وەك باسدەکرێ نزیکەی 1500 ماڵێکی لێ ڕووخێنراوە.

هەردوو بەڵگەنامەکە زۆر بە ڕوونی قەدەغەکردنی تەواوی ژیانی مرۆڤ ڕادەگەیەنن لە ناوچە دەسنیشانکراوەکانی دێهاتی کوردنشیندا کە زیاد لە هەزار گوندی دەگرتەوە ، کەوا هەر کەسی تێچوو بێ سێو دوو لێکردن بکوژرێتو پێویست بە فەرمانی دەسەڵاتی باڵاتر ناکات. یەکەمیان ڕاسپاردەیەکی شەخسیە بە ژمارە 3650/28 و بە ئیمزای علی حسن المجید خۆی لە 3 ی حوزێرانی 1987داو ئاراستەی ژمارەیەك دامودەزگای مەدەنیو سەربازی کراوە، بە فەرماندەکانی فەیلەقەکانی یەكو دوو و پێنجی سوپاوە لە گەڵ بەرپرێوەبەرێتیی *ئەمنی* ناوچەی ئۆتۆنۆمیو *ئیستیخباراتو موخابەراتدا*. دەقەکەشی ئەم خاڵانەی خوارەوە ڕادەگەیەنێ:

[1- هیچ کەسێك، هیچ جۆرە خۆراكو مەکینەو ئامێرێك نابێت بگاتە ئەو گوندانەی لە بەر هۆکاری ئەمنی قەدەغە کراون و لە قۆناخی دووەمی گوند کۆکردنەوەکاندان. هەر کەسێکیش بیەوێ بێتەوە دەتوانێ بگەڕێتەوە ڕیزی نیشتمانیو ڕێگە نادرێ بە کەسوکاریان پەیوەندییان پێوە بکەن بە ئاگاداری دەزگا ئەمنیەکان نەبێت.

2- بوونی ئەوخەڵکانەی لە قۆناخی یەکەمدا ڕاگوێزراون لە ناو ئەو ناوچانەی کە لە بەر هۆکاری ئەمنیی قەدەغە کراون، ڕێگەی پێنادرێت. هەروەها ئەو ناوچانەش کە لە قۆناخی دووەمدان هەتاوەکو 21 ی حوزێرانی 1987[45].

3- سەبارەت بە بەروبووم: لە کۆتایی دروێنەو هێنانە ناوی بەروبوومی زستانەدا کە دەبێ لە پێش 15 ی تەمووزدا تەواو بێت، ڕێگە نادرێت بۆ سەرەتای ئەمساڵ کشتوکاڵی هاوینەو زستانە بکرێت.

4- قەدەغەیە ئاژەڵو ماڵات ببرێت بۆ لەوەڕ لەو ناوچانانەدا .

5- پێویستە هێزە چەکدارەکان بە پێی ئەو دەسەڵاتەی هەیانە, هەر مرۆڤێك یان ئاژەڵێك لەم ناوچانەدا هەن بیکوژن, چوونکە تەواوی ئەو ناوچانە قەدەغەیان خراوەتە سەر. (لێرەدا جەختی لە سەر کردووە).

---

[45] وا دەردەکەوێ کە لەم کاتەدا, ئەو دوو قۆناخەی (21 ی نیسان ـ 20 مایسو 21 ی مایس ـ 20 ی حوزێران) لە بنەڕەتدا دانرابوون سەری نەگرتو بوو بە یەك کردەی سەربازی. لێرەدا "قۆناخی دووەم" بە ئاشکرا مەبەستی دەست پێکردنێتی لە 21 ی حوزێراندا.

6- ئەو كەسانەی بەر ڕاگواستن دەكەون بۆ كۆمەڵگاكان لەم بڕیارە ئاگادار دەكرێنەوەو بە تەواوی بەرپرسیارن لە هەر سەرپێچییەك.]

ئەم فەرمانانە, دواتر بە شێوەی ئاشكرا ئاڕاستەی پلەكانی خوارەوەی زنجیرەی فەرمانـدەیی كـران. ئەمانە وشە بە وشە دووبارە دەكرانەوە, بۆ نموونە وەك لە نووسراوێكی ژمارە 4754 لە 8 ی حوزێرانی 1987دا دەردەكەوێت كەوا لە *ئەمنی* هەولێرەوە ئاڕاستەی تەواوی بەش‌و دەزگاكانی كراوە .

لە 6 ی حوزێرانـدا, سێ ڕۆژ دوای بڕیارەكەی ئەلمەجید, راچی حسن سلمان, جێگری سكرتێری فەرماندەیی مەكتەبی باكوور زنجیرەیەك ئامۆژگاریی گشتیی بۆ فەرماندەی هەموو فەیلەقەكانی سوپا دەركرد "بە مەبەستی كۆتایی پێهێنانی ئەو هەموو كۆمەڵە خیانەتكارانەی بارزانی‌و تاڵەبانی‌و پارتی كۆمۆنیست، كە چوونەتە ڕیـزی دوژمنـی داگیركـەری ئێـران‌و پشتگیریی دەكـەن لـە دەسـدرێژی كردنـە سـەر نیشـتمانی ئـازیزدا". سـەلمان فەرمانیـدا بـە زیـادكردنی خۆسـازدان بـۆ شـەڕو پەرەپێدانی كاروباری هەواڵگری‌و توندوتۆڵكردنی حاڵەتی ئامادە باشی لە تەواوی یەكەكاندا، لە هەمان كاتیشدا جۆرە نائارامییەكی دەربڕی سەبارەت بە نوێبوونەوەی هێرشی *پێشمەرگە* بە نیازی "بچڕاندنی زنجیرەی فەرماندەیی"[46].

گرنگترینـی هـەموو بەڵگەنامـەكان ئـەوەبوو كـە لـە 20 ی حـوزێرانی 1987دا فەرماندەیی مەكتەبی باكوور بە ئیمزای علی حسن المجید دەریكـردووەو سـەرەڕای ئەمـەش, مـۆری كۆمیتـەی كاروبـاری بـاكووری ئەنجومـەنی سـەركردایەتیی شۆڕشـی لێـدراوە. ئـەم ڕاسـپاردەیە كـە ژمـارە س ف 4008 ی هـەڵگرتووە دەسـكاریكراو و فراوانكراوی ڕاسپاردەیەكی 3 ی حـوزێران بـوو كـەوا ژمارەیـەكی یـەكجار بایەخـدار ڕێنمـایی تێـدا بـوو، لەوانـە هانـدانی ڕاسـتەوخۆی تـاڵان‌و بـڕۆ وەك پێشـێلكردنێكی ڕوون‌و ئاشكرای یاساكانی جەنگ و جارنامەیـەكی ئاشـكرای سیاسـەتی كۆكوژی ، بـە بڕیـاری بـەرزترین ئاسـتی دەسـەڵاتی ڕژێمـی عێـراق. بـە پێـی ئـەو بەڵگەنامـە ڕەسمیانـەی بـە درێـژایی سـاڵی 1988 دەرچـوون‌و بـەردەوام دەگەڕێنـەوە سـەری

---

[46] سەرچـاوە, نووسـراوی فەرمانـدەیی مەكتـەبی بـاكوورە كـە ژمارەكـەی 3726/28و لـە 6 ی حوزێرانی 1987دا دەرچووەو بـە "ئەوپـەڕی نهێنـی‌و شەخسـی" پـۆلێن كـراوە. ئـەم بەڵگەنامەیـە جارێكیتر بڵاوكراوەتەوە لە "ڕاپۆرت لە سـەر هەلومـەرجی مـافی مـرۆڤ لـە عێراقـدا، ئامـادەكردنی مستەرماكس ڤان دێرشتۆیل، ڕاپۆرتدەری تایبەتی كۆمیسیۆنی مافی مـرۆڤ بـە پێـی بڕیـاری ژمـارە 1992/ 71 ی ئەو كۆمیسیۆنە " 19ی شوباتی 1993 ل 77.

ئاشكرایە كەوا ڕاسپاردەی 4008 هەر لەكاردا بووە بۆ هێزە چەكدارەكانی عێراق‌و دەزگا ئەمنیەكان لە ماوەی پەلاماری ئەنفال‌و پاش ئەنفالیشدا. بۆ نموونە، نووسراوێكی *ئەمنی* سلێمانی لە 29 ی ئۆكتۆبەری 1988دا دەگەڕێتەوە سەر ئەم ڕاسپاردەیە وەك بناغەیەك بۆ "گوللەباران كردنی 19 تاوانبار، لە لایەن ئەم بەڕێوەبەرێتیەوە، چوونكە لەو گوندانەدا گیراون كە لە بەر هۆكاری ئەمنیی قەدەغە كراون".

شتێكی ئاشكرایە كەوا داواكردنی ئەلەجید بۆ دەسبەجێ كوشتنی ئەو خەڵكەی لە ناوچە قەدەغە كراوەكاندا دەگیران، هەندێك ترسی خستبووە نێو ئەوانەی بەرپرسیار بوون لە جێبەجێكردنی فەرمانەكەدا. بە درێژایی ساڵانی 1987و 1988 كاربەدەستە پایە بەرزەكانی عێراق لێشاوێكی بەردەوام لێكدانەوەی نابەجێیان دەركرد بۆ برگە 5 ی ڕاسپاردەی س ف 4008 ـ ئەو برگەیەی كە پەیوەندیی بە ئیعدامكردنەكانەوە هەبوو. نووسراوێكی مەكتەبی باكوور لە كانوونی یەكەمی 1987دا ناڕەزایی ئەوە دەردەبڕێت كە"دەزگا *ئەمنیەكان* نابێ سەغڵەتمان بكەن بە پرسیار كردن دەربارەی برگە 5، مەسەلەكە خۆی لە خۆیدا ڕوونەو پێویست بە دەسەڵاتی باڵاتر ناكات"[47]، ئامۆژگاریەكانی *ئەمنی* هەولێریش، لە 22 ی تشرینی دووەمی 1988دا، جەخت لە سەر ئەوە دەكەن كەوا برگە 5 دەبێ "بێ هیچ لێبواردنێك جێبەجێ بكرێت".

---

[47] ڕاسپاردەی فەرماندەیی مەكتەبی باكوور ژمارە 855 لە 29 ی كانوونی یەكەمی 1987 دا كەوا بە "ئەوپەڕی نهێنی‌و شەخسی‌و تەنها بۆ ئەو كەسەیە كە بۆی دەچێت" ڕیزبەند كراوە.

دەقی تەواوی بڕیاری س ف 4008:

20 ی حوزێرانی 1987

لە: فەرماندەیی مەکتەبی باکوورەوە .

بۆ: فەرماندەیی فەیلەقی یەك، فەرماندەیی فەیلەقی دوو ، فەرماندەیی فەیلەقی پێنج [48].

بابەت: مامەڵە کردن لە گەڵ ئەو گوندانەی کە لە بەر هۆکاری ئەمنیی قەدەغە کراون.

لە بەر ڕۆشنایی ئەو ڕاستیەی کە دوا مۆڵەتی ڕەسمیی ڕاگواستنی ئەم گوندانە لە 21 ی حوزێرانی 1987دا کۆتایی دێت بڕیارمان دا ئەم خاڵانەی خوارەوە لە 22 ی حوزێرانی 1987ەوە جێبەجێ بکرێن:

1 - هەموو ئەو گوندانەی کە تێکدەران ـ بەکرێگیراوانی ئێرانو خیانەتکارانی لەو چەشنەی دەرهەق بە عێراقیان تێدا بێت لە بەر هۆکاری ئەمنی بە قەدەغەکراو دادەنرێن.

2 - ئەم شوێنانە بە ناوچەی عەمەلیات دادەنرێنو بوونی مرۆڤ و ئاژەڵ تیایاندا بە تەواوی قەدەغەیەو هێزە چەکدارەکان بێ هیچ بەربەستێك دەتوانن دەستیان لێبکەنەوە تاوەکو ڕاسپاردەی تریان لە لایەن مەکتەبمانەوە بۆ دێت.

3 - هاتوچۆکردن بۆ ئەم ناوچانە, هەروەها هەر چالاکیەکی ئاژەڵداریو کشتوکاڵو پیشەسازی قەدەغە دەبێتو بە چاکی لە لایەن دەزگا تایبەتمەندەکانەوە چاودێریی دەکرێت.

4 - فەرماندەیی فەیلەقەکان پەیڕەویی بۆردمانی کوێرانەی ئەو ناوچانە دەکەنو تۆپخانەو هەلیکۆپتەرو فڕۆکە هەموو کاتێك بە شەو و بە ڕۆژ بەکاردێنن, بۆ ئەوەی گەورەترین ژمارەی ئەو کەسانە بکوژن کە لە ناوچە قەدەغە کراوەکانداننو ئێمەش لە ئەنجامەکانی ئاگادار بکەنەوە. (لێرەدا جەختی لە سەر کراوە).

5 - هەموو ئەو کەسانەی لەو گوندانەدا دەگیرێن دەبێ لە لایەن دەزگا ئەمنیەکانەوە لێکۆڵینەوەیان لە گەڵ بکرێتو ئەوانی تەمەنیان لە نێوان 15 ـ 70

---

[48] ئەمە تەنها دانەیەکە لەو ژمارە زۆرانەی کۆپی ڕاسپاردەی س ف 4008 کەوا ئاڕاستەی دەزگای جۆراوجۆر کراوەو میدڵ ئیست ووچ لە ناو فایلەکانی حوکوومەتی عێراقدا بەدەستیهێناوە.

ساڵدایە پێویستە ئیعدام بکرێن پاش ئەوەی زانیاریی بەکەڵکیان لێوەردەگیرێتو لە کاتی خۆیدا ئاگادار بکرێینەوە (جەختی لە سەر کراوە).

6 - ئەوانەی تەسلیم بە دەسەڵاتە حوکوومیو حیزبیەکان دەبنەوە لە لایەن دەزگا تایبەتمەندەکانەوە لێکۆڵینەوەیان لە گەڵدا دەکرێت بۆ ماوەی ئەوپەڕەکەی سێ رۆژ کە دەکرێ درێژ بکرێتەوە بۆ دە رۆژ ئەگەر پێویستی کرد، بە مەرجێ لە هەموو حاڵەتەکان ئاگادارمان بکەنەوە. ئەگەر لێکۆڵینەوەکە پێویستی بە ماوەیەکی زۆرتر بوو پێویستە بە تەلەفۆن یان برووسکە ڕەزامەندیی ئێمە یان هەڤاڵ گاهر توفیق العانی وەربگیرێت.

7- هەموو شتێك کە لە لایەن *موستەشارەکان*و فەوجەکانی بەرگریی نیشتمانییەوە دەستی بەسەردا دەگیرێت بۆ خۆیان دەبێت جگە لە چەکی قورسو دابەستراو و مامناوەندی[49]. ئەوان دەتوانن چەکە سووکەکان بۆ خۆیان گلبدەنەوە بە مەرجێ تەنها ئاگاداری ژمارەی ئەو چەکانەمان بکەنەوە. فەرماندەی فەیلەقەکان دەبێ بە خێرایی تەواوی *موستەشارەکان*و فەرماندە هاوکارەکانیانو فەرماندەی یەکەکان ئاگداربکەنەوەو زانیاریی تەواومان بدەنێ سەبارەت بە چالاکییان لە نێو فەوجەکانی بەرگریی نیشتمانیدا (لێرەدا جەختی لە سەر کراوە).

بۆ زانیاریتانو دەستبەکاربوون لە ناوچەی دەسەڵاتتاندا، ئاگادارمان بکەنەوە.

ئیمزا
هەڤاڵ
علی حسن المجید
ئەندامی سەرکردایەتیی هەرێمایەتی
سکرتێری گشتیی مەکتەبی باکوور

---

[49] بە واتایەکی تر، *جاشی* شێوە سەربازی کورد، دەسبەجێ بە دوای دامەزراندنی علی حسن المجید لەو پۆستەدا ڕیزەکانیان زۆرگەورەو فراوان بوو ، بە گوێرەی چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ کۆنە *موستەشارێکدا*، زاخۆ،30 ئابی 1992. ئەم بڕیاری س ف 4008 و ئیشارەت کردنە بۆ دەسکەوت ئاماژەیە بۆ پەیوەندیی نێوان پەلاماری داهاتوو و چەمکی ئەنفال لە مانا قورئانیەکەیدا. ئەو بەڵگەنامانەی سوپا لە پێداچوونەوەیاندا بۆ پەلاماری ئەنفال زۆر ئاماژە دەکەن بە ڕۆڵی لە بەرچاوی لە تالآنیی بەدەستهێناندا.

وێنـــەی بـــــۆ:

- سەرۆکی ئەنجومەنی یاسادانان.
- سەرۆکی ئەنجومەنی ڕاپەڕاندن.
- دەزگای ئەمنیی حیزب.
- سەرۆکایەتیی ئەرکانی سوپا.
- پارێزگارەکان (سەرۆکی لیژنە ئەمنیەکان)ی نەینەوا، التأمیم، دیالە، صلاح الدین، سلێمانی، هەولێر، دهۆك.
- ئەمینـداریێتی لقـەکانی (حیزبـی بـەعس) ی ئـەو پارێزگایانـەی لـە سـەرەوە ناوبراون.
- بەڕێوەبەریێتی گشتیی *ئیستیخباراتی* سەربازی.
- بەڕێوەبەریێتی گشتیی ئاسایش (*ئەمن*).
- بەڕێوەبەری ئاسایشی ناوچەی ئۆتۆنۆمیی.
- دەزگای *ئیستیخباراتی* ناوچەی باکوور*.
- دەزگای *ئیستیخباراتی* ناوچەی ڕۆژهەلات.
- بەڕێوەبەرەکانی ئاسایشی پارێزگاکانی: نەینەوا، التأمیم، دیالە، صلاح الدین، سلێمانی، هەولێر، دهۆك.]

علی حسن المجید بە ئاشکرا سووربوو لە سەر ئەوەی کە خودی خۆی بچێتە نێو تەواوی وردو درشتی کاروباری پەلامارەکەوە. بۆ نموونـە، لـە ناوەڕاسـتی عەمـەلیاتی ئەنفالـدا فـەرمانێکی دەرکـردووە کـە نابێـت هـیچ گونـدو شارۆچکەیەك بپشـکنرێت بێڕەزامەندیی شەخسیی خۆی[50]. بێجگە لـەوەش لیسـتی ئـەو شـوێن و دەزگایانـەی کەوا ڕاسپاردەکەی 20 ی حوزێرانیـان بـۆ نێـردراوە هەنـدێك ئامـاژە بـە نەفەسـێکی

* ئەم دوو دەزگایە بـە شـێوە عەرەبیەکـەی بـە (منقومـە أسـتخبارات المنگقـە الشـمالیە و منقومـە أستخبارات المنگقە الشرقیە) دەناسران ـ و.

[50] نووسراوی فەرماندەیی مەکتەبی بـاکوور ژمـارە 3321 لـە 6 ی تـەمووزی 1988دا، کـەوا لـە ئـە*منی* سـلێمانی وەرگـیراوەو بـە شـێوەیەکی دەوری بـۆ گشـت بەڕێوەبەرێتیـەکانی ئـەمن چـووە (ژمارەکەی ناخوێنرێتەوە) لە 16 ی تەمووزی 1988دا.

بیرۆکراتـی دەکـات، بـۆ ئـەو ژمـارە زۆرەی دەزگـا مـەدەنیو حیزبـیو سـەربازیو ئەمنیانەی بە جێبەجێکردنەوە سەرقاڵ بوون.

★ ★ ★

لێکدانەوەی واتای "ڕیزی نیشتمانی": سەرژمێریەکەی 17 ی ئۆکتۆبەری 1987

پاش 20 ی حوزێران, شاڵاوی گوند ڕووخاندن بە شێوەیەکی کاتیی سووك بـوو، هەرچەندە هـەر بـەردەوام بـوو لـەو ناوچانەدا کـە دەکەوتنـە نزیـك ئـەو ڕێگاوبانـە بچووکانەی کوردستانی عێراقیان گرتبۆوە, بەڵام بە شێوەیەکی سەرنجڕاکێش دەبوو ئەو گوندانە ڕاگوێزرێن کە جاران لە ژێر دەسەڵاتی حوکوومەتدا بوونو نزیکی ئـەو ڕێگـا سـەرەکیە بـوون لـە مووسـڵەوە بـە هـەولێرو کـەرکووكو تووزخورمـاتوودا تێدەپەڕی پـێش ئـەوەی بە ڕۆژهەڵاتـدا لابداتـەوە بـە سـەر کفـریو کـەلارو پێبـازو دەربەندیخانـدا. لـەو دەمـەدا جـەنگی ئێـران - عێـراق هێـزی سـەربازیی ڕژێمـی پەکخستبوو و نەیدەتوانی چیتر وەك پێویست بەکاریبێنێت لە پەلامارەکەیدا. بـەڵام لـۆجیکی سیاسـیو بیرۆکراتیـی پاکتـاوکردنی بـەهاری 1987و هـەروەها سـەرەتای لۆجیکی ئـەنفالیش، لـە نیـوەی دووەمـی ئـەو ساڵەدا ڕوونبوونـەوە. ئەمـەش بـۆ پـتر دابڕبـوونی نێـوان "ڕیـزی نیشـتمانی" و زۆربـەی ناوچـە شـاخاویەکانی ڕۆژهـەڵاتو باکووری ژێر کۆنترۆڵی *پێشمەرگە* کەوا "ناوچەی قەدەغـە کـراو" (*المناگق المحظورە*) بوونو دانیشتوانیشیان، بێ هیچ ڕەچاوکردنێکی تەمەنو توخم, تێکرا بێ جیاوازیی بە "تێکدەر" لە قەڵەم دران.

بـە هـەرحاڵ، ئـەوان دوا هـەلێکیان هـەر درایـە بـۆ گـۆڕینی لایەنەکـەیان, وەك ڕاسپاردەکەی 3 ی حوزێرانی ئەلمەجیدیش دەریـدەبڕێ، هێشـتا هـەر بـوار مـابوو بـۆ کورد "بگەڕێنەوە ڕیزی نیشـتمانی"، یـان بـە واتایـەکی تـر بچنـە شـارو شارۆچکەو

کۆمەڵگاکانو بچنە لای ڕژێم. ڕژێمی عێراق, بۆ ئەوەی لە ڕووداوەکانەوە نزیك بێت و چاودێریی خێزان بە خێزان بکات, ئامرازێکی نموونەیی لە دەستدا بوو, لە شێوەی سەرژمێرییەکی نیشتمانیدا. عێراق لەو نیو سەدەیەی پاش سەربەخۆییدا پێنج سەرژمێریی بە ئەنجام گەیاندبوو, ئەنجامی تازەترینیان کە لە ساڵی 1977دا کرا, خرایە خانەی"نهێنی"یەوە. بە پلانی ئەوەی کە هەر دە ساڵ جارێك سەرژمێری بکرێت دەبوو لە ساڵی 1987دا ئەو سەرژمێریە جێبەجێ بکرێتو خرایە ڕۆژی 17 ی ئۆکتۆبەرەوە. بە نزیکبوونەوەی ڕۆژی سەرژمێری, دەسەڵاتداران بەردەوام پێیان لە سەر توندوتۆڵ کردنی ئیجرائاتی *ئەمنیو ئیستیخباراتی* دادەگرت بۆ ڕێگرتن لە هەر نزیککەوتنەوەو هاتوچۆیەك لە نێوان هەردوو لادا. *ئەمنی* هەولێر فەرمانی بە نوێکردنەوەو توندکردنی پاسەوانیو وریایی دا بە چواردەوری کۆمەڵگاکانی بنەسڵاوەو دارەتوو و کەورگۆسکدا کەوا هەمووماڵەکانیان ڕاگوێزراوانی پەلاماری بەهاری 1987 بوون[51]. هەروەها فەرمان دەرکرا بۆ گرتنو شکاندنی هەرچی تراکتۆر هەیە، چونکە لەوانەبوو یارمەتیی "تێکدەران" بدەن بۆ شکاندنی ئابلۆوقەی ئابووریی سەپێنراو بە سەر ناوچە قەدەغەکراوەکاندا. خاوەن تراکتۆرەکانیش دەبوو بکرێنە "ئەوپەڕی نموونەی سزادان"[52].

لە 6 ی ئەیلوولدا, علی حسن المجید کۆبوونەوەیەکی بە گەورە لێپرسراوانی حیزبی بەعس کرد بۆ وتوویژ کردن لە سەر خۆ ئامادەکردن بۆ سەرژمێریەکە. حاڵەت بە حاڵەتو یەك بە یەکی تاکە کەسانو پێکهاتەی هەردوو بەرەکە دەبوو تاوتوێ بکرێنو هەڵوێستیان لە ڕووی یاساییەوە دیاری بکرێت. "ئەو تێکدەرانەی پەشیمان دەبوونەوە" تا ڕۆژی سەرژمێری ڕێگەیان پێدەدرا بگەڕێنەوە. بەڵام هیچ گەڕاوەیەك دوای 17 ی تشرینی یەکەم وەرناگیرێتەوە "تاوەکو چەکەکانیان تەسلیم نەکەنەوە". لە هەمان کاتدا ئەلمەجید وایدادەنا کەوا کارێکی پەسەند نیە ڕێگە بە

---

[51] ئەم نووسراوەش پێ لە سەر ئەوە دادەگرێ کە "دەبێ زۆر بە توندوتیژی مامەڵە لەگەڵ تێکدەران بکرێت، وەك چۆن ڕەفتار لەگەڵ دوژمنی ئێرانیدا دەکرێت" نووسراوی *ئەمنی* پارێزگای هەولێر ژمارە ش. س 1/ 13295 لە 15ی ئۆکتۆبەری 1987دا، کەوا بە "نهێنیو شەخسیو تەنها ئەو کەسە بیکاتەوە کە بۆی نێردراوە" ڕیزبەند کراوە.

[52] نووسراوی ژمارە 542 چەشنی" ئەوپەڕی نهێنی"و بەرواری 30 (مانگە کە ناخوێنرێتەوە) 1988 لە لیژنەی بەگژداچوونەوەی چالاکیی دوژمنکارانەی پارێزگای سلێمانییەوە بۆ گشت لیژنە ناوخۆییەکانی بەگژداچوونەوەی چالاکیی دوژمنکارانە.

خێزانو کەسوکاری ئەو تێکدەرانە بدرێت کە پەشیمان نەبوونەتەوە لە ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی حوکوومەتدا بمێننەوە. ئەو خەڵکە دەبوو بە زۆر دەربکرانایەو ڕەوانەی لای کەسوکاری تێکدەریان بکرانایە لە ناوچە قەدەغەکراوەکاندا. ئەم سیاسەتە گشتیە, بە لای کەمەوە ماوەی دوو ساڵ لەکاردابوو[53]. بەڵام ئەلەجید ئێستا جەردێکی تەواوی پێویستە بۆ هەموو ئەم حاڵەتانە لە لیژنە *ئەمنیەکانی* هەموو پارێزگاکانی باکوورو دەبوو ئەم لیستەش لە پێش 15 ی ئەیلوولدا بگاتە بەردەستی. هەر بە تەواوبوونی دەبێ ئەو خێزانە دەسنیشانکراوانە دەربکرێن بۆ ئەو شوێنانەی کەسوکاری تێکدەریانی تێدایە، ئەو نێرینانەی لێبەدەر کە تەمەنیان لە نێوان 12 ـ 50 ساڵدایەو ئەوانە دەبێ دەسبەسەر بکرێن"[54].

دەزگا ئەمنیەکانی ناوچەکە وادیاربوو بە تەواوی کەوتبوونە خۆیانو هەماهەنگییان لەو کارەدا دەکرد. میدڵ ئیست ووچ گەلێ فەرمانی دەرکردنی خەڵکی پشکنیوە کە لە *ئەمنی* هەولێرەوە دەرچووە وەك نموونەیەکی ئەو ماوەیەی پێش سەرژمێریەکە. لە حاڵەتێکیاندا کەوا لە ناوەڕاستی ئەیلوولی 1987 دا دەرچووە ناوی تەواو و ناونیشانو ڕۆژی لەدایکبوونو ژمارەی خانووی هەشتا ژنو منداڵو پیرەمێردی تەمەن 51 ـ 89 ساڵ دەدات کەوا لە ماڵی خۆیان دەرهێنراونو بە

---

[53] بۆ نموونە ئەمە لە نووسراوێکی ئۆفیسی تایبەتی سەرۆکایەتیی ئەرکانی سوپاوە هاتووە کە بۆ فەرماندەیی فەیلەقی دوو نێردراوەو ژمارەکەی ر أ ج /5033/13/1 لە 14 ی حوزێرانی 1985، هەروەها فەرمانی ژمارە 4087 ی کانوونی یەکەمی 1986 لە لیژنەی ئەمنیی پارێزگای هەولێرەوەو ڕاگەیاندنی ژمارە 4151 ی لیژنەی کاروباری باکووری ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش لە 15 ی حوزێرانی 1987دا.

[54] تەنها بێجگە لەو "خێزانانەی شەهیدیان داوە (واتە ئەوانەی لە شەڕدا کوژراون)و کەسیان بێسەروشوێن یان دیلە، سەرباز یان جەنگاوەرن لە فەوجەکانی بەرگریی نیشتمانیدا (*جاش*)، لەو حاڵەتانەدا تەنها دایك دەردەکرێت بۆ لای کوڕی تێکدەری." کورتەی ئەنجامی کۆبوونەوەی 6 ی ئەیلوول لە برووسکەیەکدایە بە ژمارەی 4350 لە 7 ی ئەیلوولی 1987دا لە مەکتەبی باکوورەوە بۆ گشت لیژنە ئەمنیەکانی ناوچەکە. ئەم ڕاسپاردانە زۆر بە فراوانی دابەشکراون. میدڵ ئیست ووچیش وێنەیەکی ئەم بەڵگەنامەیەی دەستکەوتووە لە شێوەی نووسراوێکدا بە ژمارە 2/ 237 "نهێنیو زۆر بە پەلە" لە 19 ی ئەیلوولی 1987دا کەوا لە لایەن لیژنەی *ئەمنیی* قەزای شەقڵاوەوە ئاڕاستەی ژمارەیەك دەزگای حیزبو پۆلیس کراوە. ئەگەرچی لە گەلێ ڕووی چونیەکەوە تەمەنی ئەوانەی کە دەبێ بگیرێن بە 17 ـ 50 ساڵ دیاری دەکرێت، بەڵام دوایی ڕێککردنەوەی خوارترین تەمەن دەکرێ 12, 15 یان 17 ساڵ بێت. ئەمە بە ئاشکرا لە شایەتیی ئەو دەربازبووانەوە دەردەکەوێ کەوا جیاکردنەوەی ئەوانەی کە دەبوو بکوژرێن لە کاتی ئەنفالدا کەمتر پشتی بەبەڵگەنامەی لەدایکبوون دەبەستو بەندیەکان خێرا بە چاو هەڵدەسەنگێنران و مەزەندەی تەمەنیان دەکرا. بڕوانە لاپەڕە 367 ـ 368 .

کۆمـەڵ دەرکـراون بـۆ "ئـەو ناوچانەی تێکـدەرانی تێدایـە[55]". یـەکێك لەوانـە کـە لەدایکبووی ساڵی 1949 بووە وا ناوی هاتووە کە لە بەر ئەوە گیراوە "تاوەکو سـزای شیاوی خۆی وەربگرێت".

لـە هەمووشـی سەرنجڕاکێشـتر ئـەوەبوو کـە سـەرکردایەتیی مەکتـەبی بـاکوور فەرمانیدابوو کە:

"سیمیناری بەکۆمەڵ و کۆبوونەوەی ئیداری ڕێکبخرێت بـۆ باسـکردنی گرنگیـی ئەو سەرژمێریە گشتیەی دانراوە لە 17 ی ئۆکتۆبەردا ئەنجام بدرێت. دەبێ زۆر بـە ڕوونو ئاشکرا جەخت لە سـەر ئـەوە بکرێت کـە ئـەو کەسـەی کـە ناتوانێت بـە بـێ بیانوویەکی بەجێ بەشداریی سەرژمێریەکە بکات, ئەوە هـاووڵاتی عێراقـی لەدەسـت دەداتو بـە هـەڵاتووی سـوپاش لـە قەڵـەم دەدرێت, بەمـەش بـەر ئـەحکامی بڕیـاری ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕشی ژمارە 677 ی 26 ی ئابی 1987 دەکەوێت".

گرنگیـی ئـەم کردەوەیـە لەوەدایـە کـەوا زیـادەڕۆیی تێـدا دەگمەنـە، چـوونکە بڕیاری 677 ی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش مەرجی ئەوە دادەنێ کـە "سـزای مردن لە لایەن ڕێکخـراوە حیزبیەکانـەوە جێبـەجێ دەکرێت پـاش لێکۆڵینەوەیـەکی گونجـاو لەگـەڵ هـەر هەڵاتوویـەك کـە گیـراوەو هەڵاتنەکـەی یـان تەخەللوفەکـەی لـە ماوەی یەك ساڵ زیـاتر بێـت یـان لـە جارێـك زیـاتر تـاوانی هـەڵاتنی ئەنجامـدابێت", (لێرەدا جەختی لە سەر کراوە)[56]. کەوا بوو خۆ ناونووس نەکردن لە سـەرژمێریدا کارێك بوو سزای مەرگی لە سەر دەدرا.

---

[55] نووسراوی ژمارە 9475و 9478 لە 16و 17 ی ئەیلوولی 1987دا, لە ئـە*منی* هـەولێرەوە بـۆ بەڕێوەبەرێتی پۆلیسی هەولێر، کە بە " نهێنی" پۆلێن کراونو تیایاندا هاتووە کەوا ئـەو چـلو چـوار خێزانـەی دەسـگیرکراون بـەم جۆرەیـە: 22 بـەکرێگیراوی ئێـران (PUK)، 7 نـەوەی خیانـەتکاریی (KDP)، 8 پارتی کۆمۆنیستی خیانەتکار، 3 حیزبی سۆشیالیست، 4 سەر بە لایەنی نەزانراو.

[56] بڕیاری ژمارە 10 ی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش لە 3 ی کانوونی دووەمی 1988دا کەوا هەندێ بڕگەی بڕیاری ژمـارە 677 ی دەسـکاری کـردووە بـەڵام ئـەم دەسـتەواژەیەی وەك خـۆی هێشتووەتەوە. هەردوك لە لایـەن سـەدام حوسـێنەوە وەك سـەرۆکی ئەنجومـەنی سـەرکردایەتیی شۆڕش ئیمزا کراون. دوو تێبینی زیادە لێرەدا پەیوەندی تەواویان بە بابەتەکەوە هەیـە. یەکـەمیان, سەرژمێریەکە ڕێگەیەکی بۆ ڕژێم ساز کرد بۆ تاقیبکردنی سـەربازە هـەڵاتووەکان، کـە کێشـەیەکی درێژخایەنو نەبڕاوە بوو بۆ سوپای عێراق. دووەمیان, کە زۆر گرنگتر بوو، ئەوەی دیاریکردووە کەوا ئیعدامکردنی سەربازە هەڵاتووەکان لە لایەن ئەندامانی حیزبی بەعس خۆیـەوە جێبـەجێ دەکرێـت. ئەمەش ڕەنگە ئاماژەیەك بێت بۆ ناسنامەی بکوژانی سەروەختی پەلاماری ئەنفال.

ئەنجامــەکانی ســەرژمێریی 1987 هــەرگیز بــۆ خــەڵك بلاّونەکرایــەوە. کارمەندانی فەرمانگەی ئاماری حوکوومەتیی لە سلێمانی بە میدڵ ئیست ووّچیان ڕاگەیاندووە کە وایبۆدەچن ئەو سەرژمێریە تەنها 70٪ وردو ڕاست بووە، بێگومان لە بەر ئەوەی بەشێکی گەورەو فراوانی کوردستانی عێراقو ناوچە زۆنگاوە یاخیەکانی باشووری عێراقی نەگرتەوە. زۆربەی دانیشتوانی "ناوچە قەدەغەکراوەکان" هەر لەو شوێنە مانەوە کە تیایدا بوون، هەندێکیشیان، بە تایبەتی لە شوێنە دوورەدەستەکانی ناوچەی بادینانــدا دەیانوت کەوا هەر نەیانزانیوە ئەو سەرژمێریە کەی کراوە، سەرەڕای ئەو شالاّوە بەرفراوانەی ڕاگەیاندن لە ڕادیۆو تەلەفزیۆنی حوکوومەتەوە بۆی کرابوو. ڕاسپاردەکانی ئەم سەرژمێریە تەواو جیاوازبوون لە هی پێنج سەرژمێریەکەی پێشوو. لەمەدا ئەوانەی کە سەرژمێریەکە نەیگرتنەوە دەبوو بە هاولاّتیی عێراقی دانەنرێنو ئێزگە ڕەسمیەکان جاڕی ئەوەیان دەدا کەوا خزمەتگوزاریی حوکوومەتیو بەشە خۆراكو ئازووقەیان لێدەبڕێ. ئەم سەرژمێریە تەنها دوو بواری تێدا بوو: دەتوانی خۆ بە عەرەب بنووسی یان کورد, لەوە بترازێ هیچیتر نەبوو. ئەم هێڵی لێکجیاکردنەوەی نەتەوەیە زۆر بە توندوتۆڵی داڕێژرا بوو. ژمارەیەك بەڵگەنامەی ڕەسمیی ساڵانی 1988و1989 کۆمەڵێك فەرمانی سەدام حوسێنو علی حسن المجید دەخەنە ڕوو کەوا هەر هاولاّتیەك دەیتوانی بە نووسینی داواکاریەکی سادە خۆ بکاتە عەرەب. بە پێچەوانەی ئەمەشەوە, ئەو کەسانەی بیانویستایە بە کورد دابنرێن, ئەوە بەر ماڵوێرانیو دوورخستنەوە دەکەوتن بۆ ناوچەی ئۆتۆنۆمی.

خەڵکی کاتێ سەرژمێریی دەکران کە خۆیان بە ناونووسەکانی ئامار بناساندایە. ئەمەش بۆ ئەو کەسانەی لە ناوچەی قەدەغەکراودا دەژیان ئەوەی دەگەیاند کە ماڵی خۆیان چۆڵبکەنو ئەوێ بەجێبێڵن. هەرکەسێك بۆ ئەوەی سەرژمێریەکە بیگرتایەتەوە دەبوو خۆی بە دانیشتووی شارۆچکە یان کۆمەڵگایەکی ژێردەسەلاّتی حوکوومەت بنووسیبایە. (تەنها هیوایەك بۆ خۆلادان لەم یاساو ڕێسایە بەرتیلدان بوو بە کارمەندێك بۆ ئەوەی لەو کاتەدا لە عێراقدا بتهێڵێتەوە. ئەمە بەردەوام پەیڕەوی دەکرا تەنانەت لە کاتی ئەنفالیشدا). ئەو گوندانەی لە عەمەلیاتی پێشتری سوپادا ڕووخێنرابوون - شالاّوی بە عەرەبکردنی ساڵی 1975، پاکتاوکردنی ناوچەکانی سەر سنوور لە کۆتایی ساڵانی 1970دا، یان شالاّوی بەهاری 1987 - بە

ویست و خواستی حوکوومەتی بەغدا نەمابوون. بەشێك لە دانیشتوانی ناوچەکانی سەر سنوور بە شێوەیەکی نایاسایی گەڕابوونەوەو سەرلەنوێ خانووەکانیان دروستکردبووەوە، بەڵام سەرژمێریەکە نەیگرتنەوەو ناونووسی نەکردن, ئەودوای خەڵکەکەش لەم کاتەدا لە ناو کۆمەڵگاکاندا بوون.

وەك بەڵگەیەك بۆ ئەم لە ئامار دەرکردنە، کارمەندانی ئاماری حوکوومەتی هەندێ ژمارەیان داوە بە میدڵ ئیست ووچ دەربارەی سلێمانی کە یەکێکە لە چوار پارێزگاکەی ناوچەی ئۆتۆنۆمیی کوردستانی عێراق. سەرژمێریی ساڵی 1977، 1877 گوندی لە پارێزگای سلێمانیدا ژمارە کردووە کەچی لە سەرژمێریی 1987دا ژمارەکە هاتووەتە خوارەوە بۆ تەنها 186. کەواتە نزیکەی 1700 گوند لە نەخشەی ڕەسمیدا سڕانەوەو نەمان. لەمانە چەند سەد گوندێکیان لە پاکتاوکردنی ساڵانی 1970 ی ناوچەکانی سەر سنوورو چەند قۆناخێکی شەڕی دژ بە ئێراندا کاولو وێرانکران. زۆربەی دانیشتوانیان لەو نۆ کۆمەڵگایەدا نیشتەجێکران کە لە سەرژمێریەکەی 1987یشدا تۆمارکراون. ئەودوای گوندەکان سووكو ئاسان نەژمێردران چوونکە کەوتبوونە "ناوچە قەدەغەکراوەکان" ی ژێر دەسەڵاتی *پێشمەرگەوە*. هەر کە سەرژمێر کردنی دانیشتوان تەواو بوو ئەنجامی ناونووس نەکردنەکە خێرا دەرکەوت. تۆپبارانو بۆردمانکردنی فڕۆکە زیادی کرد. کە وەختێ خەڵکەکە چوون بۆ شارەکانی دەوروبەریانو سۆراخی بەشە ئازووقەیان کرد، وەك پیاوێکی خەڵکی گوندێکی قەرەداخ دەیگێڕایەوە، پێیان وترابوو لە بیری خۆتانی ببەنەوە, کاربەدەستانیش پێیانوتبوون: "ئێوە ئێرانین, بۆ بەشە ئازووقەتان بڕۆن بۆ لای ئێرانیەکان!"[57]. هەروەها بە هەمان شێوە وەڵامی گوندنشینەکان دەدرایەوەو بۆ ڕوخسەتی ژن مارە بڕینو ڕێگەدانی حوکوومەت بۆ ڕاییکردنی هەر کاروبارێکی مەدەنی.

لە 18 ی تشرینی یەکەمدا، ڕۆژێك دوای سەرژمێریەکە، تاهیر تۆفیقی سکرتێری لیژنەی کاروباری باکووری سەر بە ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش، یاداشتێکی توندوتیژی دا بە تەواوی لیژنە *ئەمنیەکانی* کوردستانو بیریان

[57] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای نەسر، 28 ی تەمووزی 1992. سیستەمی ئازووقەو خۆراکی لە لایەن حوکوومەتەوە دابەشکراو کلیلی ئابووریی نیشتمانی بوو لە ماوەی شەڕی ئێران - عێراقداو بنەمایەکی بایەخداری کۆنترۆڵ کردنی سیاسی بوو بۆ ڕژێم.

دەخاتەوە کەوا بە هۆی چاودێریکردن لە ئاسمانەوە دەبێ ڕاسپاردەی ژمارە 4008 ی 20 ی حوزێران "بە وردیو بە تەواوی" جێبەجێ بکرێت. هەر لیژنەیەك سستی لە کارەکەیدا بکاتو ملکەچی فەرمانەکە نەبێت "بە تەواوی بەرپرسیارە لە بەردەم هەڤاڵی تێکۆشەر سەرۆکی مەکتەبدا" ـ مەبەستیش لەمە علی حسن المجیده[58].

چەندین بەڵگەنامەی تری دوادوایی ساڵی 1987 بە دەمارگرژییەکی ئاشکراوە جەخت لە سەر برگەی 5 دەکەن (فەرمانی گوللەباران کردنی دەسبەجێ, پاش لێکۆڵینەوە)، لە سەر بنچینەی حاڵەت بە حاڵەت, کەوا پێویستی بە ڕێگەپێدانی دەسەڵاتی بەرزتر نیەو پێویستە چیتر مەکتەبی باکوور بەم داواکاریانەوە خەریك نەکرێت لە کاتێکدا کە فەرمان بەو کارە بە تەواوی ڕوونو ئاشکرایە .

لەم کاتەدا, ئابڵۆوقەدانی باکووردا زیاتر ڕێکخرا. لە 29 ی ئەیلوولدا, ئەلەجید ڕەزامەندیی لە سەر کۆمەڵێك پێشنیاری نوێی توند دەربڕی لەو لیژنەیەوە کە پەیوەندی بەم مەسەلەیەوە هەبوو, بە سەرۆکایەتی تاهیر تۆفیقو ئەندامێتی خالد محمد عبّاس لێپرسراوی کەرتی *ئیستیخباراتی* ناوچەی ڕۆژهەڵاتو فرحان مگلك صالح لێپرسراوی کەرتی *ئیستیخباراتی* باکوورو عبدالرحمن عزیز حسین بەڕێوەبەری *ئەمنی* ناوچەی ئۆتۆنۆمی. لیژنەکە ناڕەزاییان لەوە دەربڕیوە کە خۆراكو دەرمانو سووتەمەنیو پێداویستیی تر هێشتا هەر دەگەیشتە"تێکدەران". بەم پێیە, دەبوو خاڵەکانی پشکنین توندبکرێنەوەو زۆر دوکانی بەقاڵیو خواردەمەنی لە شارۆچکەکاندا دابخرێن. پۆلیسی نهێنیش دەبوو چاودێریی کەرەستەو زەخیرەی تەواوی چێشتخانەو نانەواخانەو چایخانەکان بکات. هەروەها دەبوو قەدەغەیەکی زۆر توند بخرێتە سەر فرۆشتنی هەموو بەرووبوومی کشتوکاڵیی ناوچە قەدەغە کراوەکان. بەشە ئازووقەش دەبوو وا کەمبکرێتەوە کە بە ئاستەم بەشی پێداویستیی ژیانی مرۆڤ بکات. هەروەها دەبوو بە چاکی دڵسۆزیی کارمەندانی بەشی خۆراك دابەشکردن هەڵبسەنگێندرێ[59].

---

[58] فەرماندەیی مەکتەبی باکوور، نووسراوی ژمارە 1216, 18 ی ئۆکتۆبەری 1987 " نهێنیو تایبەت"، بۆ گشت لیژنە ئەمنیو بەڕێوەبەرێتیەکانی ئەمن لە پارێزگاکانی ناوچەی ئۆتۆنۆمیو هەردوو پارێزگای دیالەو سەلاحەدین.

[59] کۆپییەك لە ڕاسپاردەو پێشنیارەکانی لیژنەکەی تاهیر تۆفیق لەمەڕ ئابڵووقەی ئابووری لەگەڵ نووسراوێکدا لە لایەن سەرۆکی بەشی ئابووریی وەزارەتی ناوخۆوە دەرچووبوو لە هەولێر بەدەستهێنرابوو. هەولێر، نووسراوی ژمارە 248 لە 14 ی تشرینی دووەمی 1987دا.

لە ژێر سایەی ئـەم ڕژێمـە ستەمکارەدا, دانیشـتوانی ناوچـە قەدەغـە کراوەکان بـەردەوام لـە ململانێـی ژیـانو مردنـدا بـوون. لـە مـاوەی یەکـەم هەشـت مـانگی بەرپرسیاریی علی حسن المجیددا بناغـەی "دوا چارەسـەری" کێشـەی کوردی عێـراق داڕێـژرا. لـۆجیکی کارەکـە ڕوونو ئاشـکرا بـوو، هـەروەها زنجـیرەی فەرمانـدەیی بـۆ دانرابوو. بەڵام ڕووداوەکانی ساڵی 1987 "تەنها هـەنگاوی ڕێخۆشکەر بـوون", وەك کۆنــە ئەفســەرێکی *ئیسـتیخبارات* باســی دەکــرد "چــوونکە جــەنگ هێشـتا هــەر بـەردەوامبوو و حوکوومـەتی عێـراقیش هێنـدە بـەهێز نـەبوو, زۆربـەی هێزەکـانی سوپاش لە بەرەدا گیربووبوون. لە بەر ئەوە ڕقو تووڕەییەیان لە دڵی خۆیاندا جارێ هێشتبووەوە", بەڵام ئەمە تەنها تا سەرەتای سـاڵی 1988 ی خایانـد, کـاتێ زۆربـەی هێرشەکانی زستان کە بەغدا زەندەقی لێچووبوو, نەیتوانی ئەنجامێك بەدی بهێنـێو گولۆڵەی بەختی ئێرانیش لە مەیدانی شەڕدا کەوتبووە لێژیی.

ئەنفالی یەك : 23 ی شوبات – 19 ی مارتی 1988

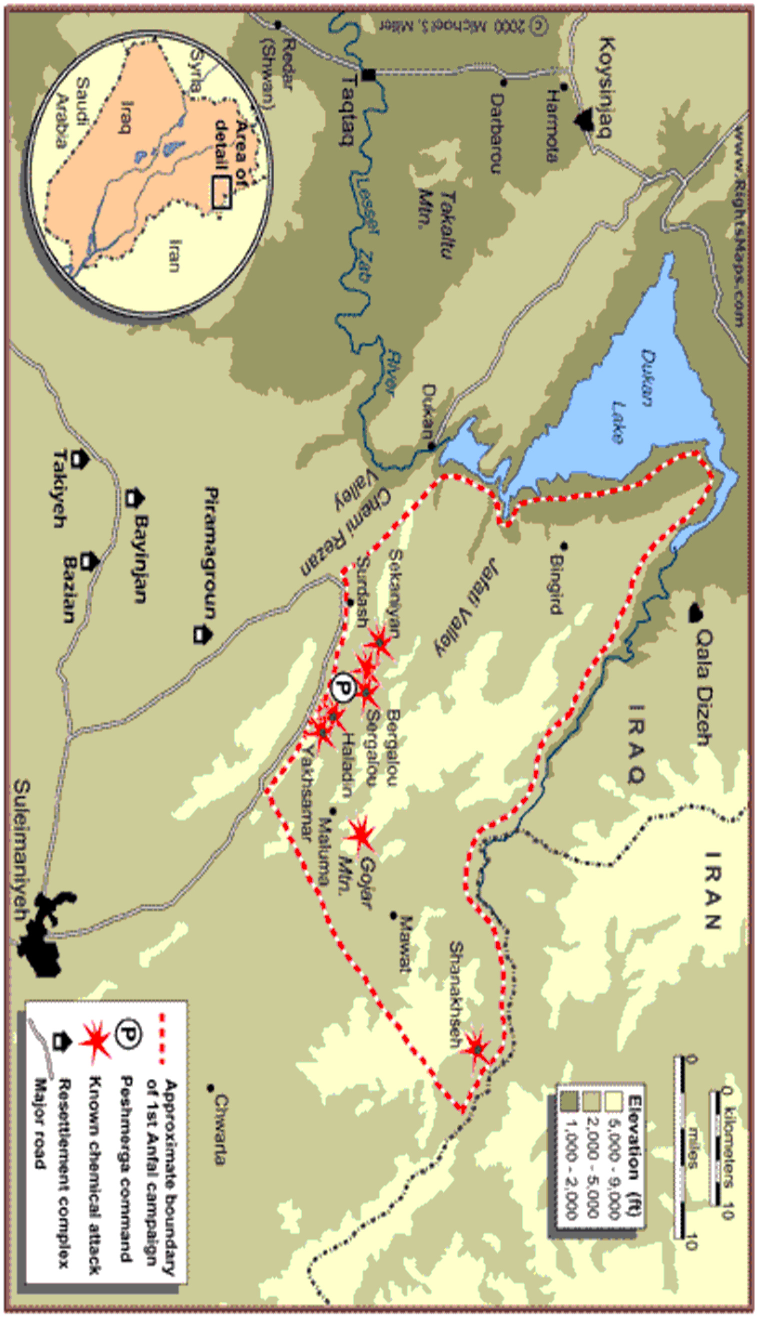

بەشی سێهەم

ئەنفالی یەك:

گەمارۆدانی سەرگەڵوو ـ بەرگەڵوو

23 ی شوبات ـ 19 ی مارتی 1988

"من بەو ئامێرانەی کە هەرگیز تاقی نەکراونەتەوە ،
شارەکانتان و کۆشکە زێڕینەکانتان داگیر دەکەم،
تاڵانیان دەکەم و بەجارێ کاولیان دەکەم،
بە گڕی ئەو ئاگرانەی کە خۆیان بە هەورەکاندا دەدەن،
ئاسمان دەهەژێنم و ئەستێرە دەتوێنمەوەو
چون فرمێسکەکانی موحەممەد
بۆ لاوازبوونی شکۆی وڵاتەکەی،
دایاندەبارێنم."
ـ مارلۆ، کتێبی (تەیموورلەنگی مەزن)

"وەك ڕۆژی قیامەت وابوو کە لە بەردەمی خودادا ڕاوەستێ".
ــ دەربازبوویەکی هێرشەکەی سەر هەڵەبجە بە گازی ژەهراوی لە 16 ی مارتی 1988دا.

شادەماری یەکێتی نیشتمانیی کوردستانی جەلال تالەبانی دەکەوتە نێو قووڵایی چیاکانی پارێزگای سلێمانیی باشووری رۆژهەڵاتی کوردستانی عێراقەوە. گرنگترین دەزگاکانی ڕێکخراوەکە لە دۆڵی جافەتیی درێژو بەرتەسکدا جێگیربوون، ئەم ناوەش لەوەوە هاتووە کەوا دانیشتوانی سەر بە هۆزی بایەخداری جافن. سەرکردایەتیی باڵای PUK و مەکتەبی سیاسی بارەگاکەی لە گوندی بچووکی یاخسەمەر بوو. ئێزگەی ڕادیۆی PUK و نەخۆشخانە مەیدانیە سەرەکیەکەی لە بەرگەڵوو بوو لەو نزیکانە، کە نیشتەجێیەکی کاتییە. سەرکردەی جێگری تاڵەبانیش، نەوشیروان مستەفا ئەمین، لێرە دادەنیشتو کاتێ کە تاڵەبانی لە دەرەوەی وڵات بوو لە سەروەختی ئەنفالدا ئەو سەرکردایەتیی PUKیی دەکرد. هەر بە تەنیشتیەوە سەرگەڵووی هاوسێش بارەگای مەڵبەندی دوو, یان فەرماندەبی هەرێمی لێبوو, کە بەرپرسیار بوو لە عەمەلیاتی پێشمەرگەلە پارێزگای کەرکووکدا. گوندەکانی دیکەش وەك مالوومە و زێوێ ئەڵقەی گرنگی پەیوەندی بوون لە زنجیرەی سەرکردایەتیدا.

سەرگەڵوو شارۆچکەیەکی بچووکی 500 ماڵیی دەبوو (3500 کەس)و بە ئۆتۆمبیل بە سەر ڕێگایەکی چەوڕێژدا لە ناحیەی سووورداشەوە نیو سەعاتێك دەبوو. هەرچەندە خانووەکانی لە قوڕو بەرد دروستکرابوون بەڵام زەمینەی چیمەنتۆڕێژبوو و هەموو ماڵێکیش ئاوی خۆی لە کانیەکانەوە ڕاکێشابوو. گوندی هەڵەدنیش لەوێوە بە پێیان سەعاتەڕێیەك دەبوو، ئەویش دیسان گوندێکی گەورەی 350 ماڵی بوو و چواردەوری ڕەزو باخ بوو و هێزێکی زیادەی جەنگاوەرانی PUK لێبوو. "گرنگیی (دۆڵەکە) بۆ *پێشمەرگە* وەك گرنگیی بەغدا وایە بۆ حوکوومەت" بەو جۆرە بازرگانێکی ناوچەکە بۆی دەچوو[1].

ئەم شوێنە, کە لە هەرچوارلاوە بە شاخی تووشو سەخت دەوردراوە سەنگەرێکی قایمی نەریتیو نموونەیی بوو بۆ گەریلاو لە بەر هەڵکەوتی هەڵەتو سەختی پەناياندابوويە. هەروەها گرنگییەکی ستراتیجیی گەورەی دیکەشی هەبوو، لەبەرئەوەی ماوەی چەند میلێکی کەم کەوتبووە ڕۆژهەڵاتی بەنداوی بایەخداری دوکان و وێزگەی هایدرۆ کارەبایی سەر بەنداوو دەریاچەکە کە هەمان ناوی

---

[1] چاوپێکەوتنی میدلێ ئیست ووچ لەگەڵ حەکیم مەحموود ئەحمەد، کە دانیشتوویەکی ئەوسای گوندی هەڵەدن بووە، کۆمەڵگای پیرەمەگروون، 27 ی تەمووزی 1992.

هەلگرتبوو و سەرچاوەیەكی گەورەی دابینكردنی كارەبایە بۆ شارەكانی سلێمانیو كەركووك[2]. گرتنی بەنداوی دووكان مەسەلەیەكی یەكلاكەرەوە بوو لە پلانی PUK دا بۆ ڕزگاركردنی بەشێكی فراوانی كوردستان لە ماوەیەكی خێراو كورتخایەندا. نیاز وابوو شارەكانی ڕانیەو كۆیسنجق و قەڵادزێ بگیرێت (بڕوانە نەخشەی لاپەڕە 188)، بەمەش دەورانەوری دەریاچەكە كۆنترۆڵ دەكراو بەرەیەكی تازەش بە درێژایی زنجیرە چیای هەیبەت سوڵتان، لە نێوان كۆیسنجقو كەناری ڕۆژاوایدا دەكرایەوە. بەڵام ئەو پلانە كە ئامادەبوو لە شوباتی 1988دا جێبەجێ بكرێت، سەری نەگرت.

لە ساڵی 1985 وەو لە ئەنجامی سەرنەكەوتنی دانوستانی نێوان PUK و حوكومەتی عێراقدا، تەواوی ناوچەی دۆڵی جافەتی "هێڵی سووری بە دەوردا كێشرا"و بە "ناوچەی قەدەغەكراو" دانرا. هێرشو پەلاماردانی فڕۆكەو تۆپخانە بەردەوام وازی نەدەهێناو ڕۆژانە بە تۆپباران دەیكوتا. بەڵام بارەگای PUK بەچاكی بەرگریی لێدەكراو هەرچی پیاوو تەنانەت هەندێك ژنیش لە سەرگەڵوو و یاخسەمەرو هەڵەدندا لە هێزێكی بەرگری لەخۆكردندا ڕێكخرابوون. خاڵەكانی پشكنینی حوكومەت لە ڕێگاوبانەكانی دەوروبەردا زۆر بێدەسەڵات بوون لە سەپاندنی ئابڵووقەی ئابووریدا. چەكی كیمیایی كە بە مەبەستی ورە ڕووخاندن دژ بەهێزەكانی ئێران بەكاردەهات لە هاوینی ڕابوردوودا دژ بە سەنگەرەكانی PUKیش بەكارهات. دوای نیوەڕۆی ڕۆژی 8 ی حوزەیرانی 1987 بۆ ماوەی سەعاتێك بە چەكی كیمیاییو بە ڕاجیمە گوندەكانی بەرگەڵوو و هەڵەدن و سێكانیان بۆردمانكرا. لە پاش ئەمە ئیتر *ڕاجیمە* لە ژیانی گوندنشینەكاندا بەردەوام ئامادەبوو و چەند مانگێك درێژەیكێشا، لەگەڵ ئەوەشدا پێدەچێت زەرەرو زیان زۆر نەبووبێت. جووتیارێك بە میدڵ ئیست ووچی وتبوو كەوا منەتباری چیای بەرزو دارستانی چڕو حەشارگەی سرووشتینو لە لایەكی تریشەوە بە هۆی

---

[2] یەكێتیی نیشتمانیی كوردستان پێكەوە لە گەڵ پارتی كۆمۆنیستی عێراقو حیزبی سۆشیالیستی كوردستانو ژمارەیەك لە حیزبە ئێرانیەكان جاران بنكەو بارەگایان لە ناوزەنگ، " دۆڵی حیزبان" بوو كەوا كەمێك دوور بۆ لای باكوورەوە بوو. بڕوانە ڤان بروونەسن (ئاغا، شێخ، دەوڵەت) لاپەڕە 39. بەڵام لە ساڵی 1983دا پێیان چۆڵكرا كاتێ كە ئێرانیەكان پەلاماری ئەو ناوچەیەیان داو عێراقیەكانیش بۆ گێڕانەوەی, هێرشێكی پێچەوانەیان ئەنجامدا. هەروەها دۆڵی جافەتی، بێجگە لە PUK، هێزی حیزبی دیموكراتی كوردستانی ئێرانو كۆمەڵەی ئێرانیشی گرتبووەخۆ.

ناکارامەیی تۆپچیە عێراقیەکان لە نیشانە پێکاندا. ناخۆشترین کارەسات لە هەڵەدن بوو کەوا گوللە تۆپێکی کیمیایی کەوتەماڵێکەوەو پیاوێکی بە ناوی یاسین عبدالرحمن‌و شەش کەسی خێزانەکەی کوشت. لە سەرێکی تریشەوە کاریگەریی سەرەکی بۆردمانکردن بە گاز دەبووە هۆی فرمێسك ڕژاندن‌و هەناسەتەنگی, دواتر هێرشی کیمیایی نیشانەی تری لێپەیدابوو وەك سووتاوی‌و تلۆق کردن, ئەوانی کە دەمردن لە پێشدا شەکەت دەبوون‌و تاوێك لەرزو مووچڕکە دەیگرتن ئەگەر ماوەی سەعاتێك بەر گازی کیمیایی بکەوتنایە ، هەندێکیشیان تێکدەچوون‌و بەملاو بەولادا دەکەوتن‌و بە هیستریاوە پێکەنین دەیگرتن[3].

هێزی ئاسمانیی عێراقیش بەردەوام هێرشیان دەکردە سەر ئەو دۆڵە, جاران عەمەلیاتی وەرسکردنی فڕۆکە هەر بە هێلیکۆپتەر ئەنجامدەدرا بەڵام وا ئێستا ئێرانیەکان چەکی دژە ئاسمانی دەدەنە PUK و ئەمە بوو بووە هۆی ئەوەی هێلیکۆپتەرەکانی عێراق بکەونە دۆخێکی مۆلەقەوەو ئیتر ناچار فڕۆکە خرایەکار. هەندێ جار پەلامارەکە بە جۆرە فڕۆکەیەکی بچووکی دروستکراوی سویسرا، کە پیلاتۆزی پێدەوترا، ئەنجامدەدراو ئەمانە بە شێوەیەکی باو بۆ مەشق یان کاروباری کشتوکاڵی بەکاردەهاتن. لە سەروەختێکی تریشدا فڕۆکەی سۆخۆیی جەنگی‌و بۆمبهاوێژی لە دەنگ خێراتری سۆڤێتی کەوتە کارو لە هەر پەلامارێکدا 15 یان 20 فڕۆکە پێکەوە بۆمبارانیان دەکرد. لە هێرشەکانی یەکەمجاردا تەنها چەکی ئاسایی بەکار دەهات، بەڵام لە 15 ی نیسان‌و هەروەها لە تەممووزیشدا فڕۆکە جەنگیەکان بۆمبارانی کیمیاییشیان کرد. بە هۆی بڵاوبوونەوەی گازەکە لە هەوادا کاریگەریی سەرەکی ئەوە بوو کە دەبووە هۆی کوێربوونی کاتی‌و نزیکەی دوو حەفتەی دەخایاند, لەگەڵ ئەوەشدا ژمارەیەك خەڵکی کوشت کە زۆربەیان مەدەنی بوون. لە هاوینی 1987دا *پێشمەرگە* ماسکی گازیان لە ئێران وەرگرت و هەر بەشێك یان تیپێك ئەفسەرێکی پسپۆری گازی کیمیایی بۆ تەرخانکرا. بەڵام گوندنشینی ئاسایی بە هەڵاتن بۆ شوێنی بەرزایی‌و دەموچاوی خۆداپۆشین بە پەڕۆی تەڕ خۆیان لە گازەکە دەپاراست کە با بە سەریدا دەهێنان، وەك چۆن

[3] ئەمانە نیشانەن کەوا دەمارەگاز، وەك سارین، لێرە بەکارهاتووە.

ئێرانیەکان دوکتۆرەکانی *پێشمەرگەیان* لە سەر ڕادەهێنا یان ئەوەبوو ئاگریان لە ئەشکەوتەکان‌و ئەو ژێرزەمینانەدا دەکردەوە کە پەنایان دابوونێ[4].

★ ★ ★

بە درێژایی کانوونی دووەم‌و شوباتی 1988 شڵەژاوییەك کەوتە نێو ڕاپۆرتەکانی هەوالگرییەوە کەوا لە *ئەمنی* سلێمانی‌و فەیلەقی یەکەوە دەردەچوون‌و ئاگاداریی ئەوەیان دەردەبڕی کەوا کارێکی هاوبەش لە گۆڕێدایەو لە لایەن " بەکرێگیراوانی ئێران " (*عومەلای ئێران*)* و ڕژێمی تارانەوە نەخشەی بۆ کێشراوە. بە گوێرەی بۆچوونی *ئەمن* "کرێگرتەکانی" گاردی شۆڕشی ئێران ، کەوا لە بنکەکانی PUKەوە کاری خۆیان ئەنجامدەدەن‌و "ئەرکی سەرپەرشتی‌و چاودێریی جێبەجێ دەکەن‌و مەبەستیان پارێزگای تەئمیمە" یان بە واتایەکیتر نیازیان ڕۆژاواو بیرە نەوتەکانی کەرکووکە. *مەڵبەندی* یەکی PUK کە بارەگای لە قەرەداخ بوو "ئاسانکاریی هاتنە ناوەوەی گاردی خومەینیی لە کەرتی دەربەندیخانەوە دەکرد" لە 1 ی شوباتدا لقی حیزبی بەعس لە قەرەداخ *ئەمنی* ئاگادار کردەوە کە "ئێرانی دوژمن نەخشەو پلانی یارمەتیدانی تێکدەران دادەنێت" بۆ هێرشکردنە سەر ژمارەیەك ئامانجی دیاریکراو، لەوانە شارۆچکەی گەورەی هەڵەبجەش. لە 8 ی شوباتدا، ڕاپۆرتێك لە هەواڵدەرێکی نهێنییەوە *ئەمنی* لە بارودۆخی خۆ سازدانی دوژمنەوە ئاگادار کردەوە. ڕاپۆرتەکە سەرنجی ئەوەش دەدا کە جەلال تاڵەبانی خۆی

---

[4] بەڵگەی ئەوەی کەوا ڕژێمی عێراق نیازی بووە چەکی کیمیایی بەکاربێنێ‌و لە بارەی ئەوەوە کە پێشمەرگە ماسکی گازیان بەدەستهێناوە لە یەکێك لەو بەڵگەنامانەدایە کە لە ئەرشیفی عێراقدا گیراون . برووسکەیەکی "نهێنی‌و بە پەلە" لە ڕائید سەعدی مەحمود حوسێنی فەرماندەی کەرتی زاخۆ لە 22 ی حوزێراندا (ساڵەکەی سڕاوەتەوە)، بەڵام بە ناوەرۆکی نووسینەکەدا دیارە هی ساڵی 1987 ەو ژمارەکەشی ئە. س /3/ 4181 و نێردراوە بۆ فەرماندە (أ)و نووسیوێتی: "ئاماژە بە " نووسراوی فەرماندەیی هێزی 38، نهێنی‌و بە پەلە 14665 لە 20 ی حوزێراندا دا ئەم زانیاریانەی خوارەوەمان پێگەیشتووە: 4000 ماسکی گاز گەیشتووەتە لقی یەکی نەوەی خیانەتکاریی (واتە KDP) بۆ خۆپاراستنیان لە گازی ژەهراوی‌و تێکدەران کاتێ بەکاری دەهێنن کەوا ئێمە کوڕو کۆمەڵیان کیمیاباران بکەین. تکایە لە وردی‌و ڕاستیی ئەم زانیاریە بکۆڵنەوەو هەموو ئیجرائاتێکی پێویست وەربگرن".

* لە دەقەکەشدا هەر بەم شێوەیە هاتووە ـ و.

لە دەرەوەی وڵاتەو پتر لە سەری دەڕواو دەڵێ: "ژمارەی تێکدەران لە سەرگەڵوو لە نێوان600ـ 800 دایە"[5].

هەرچەندە PUK مێژوویەکی دوورودرێژی هەبوو بۆ هەڵسوکەوت و ژیان لە ژێر هێرش‌و پەلاماردا، بەڵام ئەمجارەیان وا پێدەچێت خۆی ئامادەنەکردبێت بۆ ئەم پەلامارە توندو سەختە کە لە کۆتایی ئەو مانگەدا تێکیشکاند. لەوانەیە *پێشمەرگە* بەو ڕادەیە مەزەندەیان نەکردبێت چوونکە ڕژێمی عێراق ئەو دەمە لە ڕووی سایکۆلۆجیەوە بە شەڕی ئێرانەوە گرێدرابوو, بەڵام ئەوان خێرا لە نیازی تێگەیشتن کاتێ کە ئابلۆوقەی دۆڵی جافەتی دا. بەدەستهێنانی سەرکەوتن لێرە مەبەست تەنها ئەوە نەبوو سەری PUK ببڕێت، بەڵکو کاریگەریی ڕووخاندنی سایکۆلۆجیشی سەلماند، کەوا ڕژێم هەر شوێنێکی هەڵدەبژاردو لە هەر ناوچەیەك, بە سەر *پێشمەرگەدا* زاڵ دەبوو.

کاتژمێر نزیکەی یەك‌و نیو یان دووی شەوی 23 ی شوبات بوو کەوا خەڵکی یاخسەمەرو سەرگەڵوو و بەرگەڵوو لە تاریکی‌و باراندا بە دەنگی ناڵەو زرمەی *ڕاجیمە*** وەئاگاهاتن. ئەگەرچی بەڵگەیەکی ئاشکرا نیە کەوا سوپای عێراق ئەو دەمە وشەی "ئەنفال" ی بەکارهێنابێت بۆ ئەو عەمەلیاتە ، بەڵام ئەم بۆردمانە بە هەموو نیازو مەبەستێك بە یەکەم تەقەی پەلاماری ئەنفال دەژمێردرێت[6]. مەسەلەیەکی ڕوون‌و ئاشکرایە کەوا ڕژێم هەر لە سەرەتای ئەو پەلامارە نوێیەوە دەلالەتێکی تایبەتی پێوە گرێداوە, بۆ نموونە، فەرمانێکی وەزارەتی بەرگریی عێراق، کە لە 23 ی شوباتدا ئیمزا کراوەو ئاماژە بۆ بڕیارێکی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش دەکات، وایدەردەبڕێ کە ئەوانەی لەم شەڕەی دژ بە

---

[5] ئەم تێبینیانە لە زنجیرەیەك برووسکەی نهێنیی دوورودرێژ وەرگیراوە سەبارەت بە بارودۆخی ناوچەکانی سەرگەڵوو و قەرەداخ, لە لایەن *ئەمنی* سلێمانییەوە نێردراوە بۆ بەڕێوەبەرێتیی ئاسایشی ناوچەی ئۆتۆنۆمی. بەرواری برووسکەکان لە 25 ی کانوونی دووەمەوە تا 19 ی مارتی 1988 دەگرێتەوە.

** لێرەداو لە گەلێ شوێنی دیکەی کتێبەکەدا هەر وشەی ڕاجیمە بەکارهاتووە ـ و.

[6] سەبارەت بە دەستپێکردنی پەلاماردانی سەرگەڵوو هەندێك بەرواری جیاواز دراوە بە میدڵ ئیست ووٚچ کە لە نێوان 22 ـ 26 ی شوباتی 1988 دایە. لە فەرمانێکی وەزارەتی بەرگریدا کە لێرە هەیە, بە ئاشکرا دیارە کە بەرواری ڕاستەکە 23 ی شوباتە. لە چاوپێکەوتنە مەیدانیەکاندا هەردوولا جەنگاوەرانی *پێشمەرگە*و گوندنشینە ئاسایەکانیش زۆر بە جیاوازی مێژووی ڕووداوەکان دەدەن، تەنانەت ڕووداوی زۆر گرنگیش.

"تێکدەران"دا دەپێکرێن‌و تیادەچن بەوانەشەوە کە بەشدارن لە پەلاماری "پاکتاوکردنی" گوندەکاندا، بە ڕێزو شکۆوە وەك "شەهیدی جەنگی شکۆمەندی قادسیەی سەدام" دەژمێردرێن، بە واتای ئەوەی کەوا ئەو شەڕەش دژی ئێرانە(7).

لە بەرەبەیانی 23 ی شوباتدا, هێزە زەمینیەکانی حوکومەت لە هەموو لایەکەوە پەلاماری دەستپێکرد. "ئەو سوپایەی گەمارۆی بنکەو بارەگاکانی دابوو هێند قەبە بوو لە شوورەیەك دەچوو کە ئەو ناوچەیەی لە بەشەکانی تری کوردستان دابڕیبێت"، ئەمە قسەی *پێشمەرگەیەکە* لەو ڕۆژانەدا لە سەرگەڵوو بووە(8). هێڵی بەرە ڕێك بۆ ماوەی چل میل درێژ بووبۆوە، لە بنگردی کەناری ڕۆژهەڵاتی دەریاچەی دووکانەوە تا سلێمانی‌و شارۆچکەکانی ماوەت‌و چوارتا. PUK زیاد لە سێ حەفتە بەرگریکرد لەگەڵ ئەوەشدا کە هێرشەکە سوپاو هێزی ئاسمانی‌و گاردی کۆماریی هەڵبژاردەی لەخۆگرتبوو و ئەمەی دواییان تەنها لە قۆناخە بەرنگەکانی ئەنفالدا بەکارهات(9). ئامانجی دیاریکراوی هێزە چەکدارەکان تەنها بنکەو بارەگاکانی PUK نەبوو بەڵکو گوندەکانی ئەو دۆڵەش بوو کە 25 ـ 30 گوند دەبوون(10). بە پێی سەرچاوەکانی PUK لە نێوان 200 ـ 250 کەس لەو گەمارۆدانەدا کوژران، کە زۆربەیان *پێشمەرگەی* کارا بوون. بە درێژایی ئەو ماوەیەی *پێشمەرگە* بەرگرییان دەکرد زۆربەی گوندنشینەکان لە ئەشکەوتەکانی ناوچەکەدا خۆیان شاردبۆوە. بەڵام لە ڕۆژانی سەرەتای مارتدا گوندەکان یەك لە دوای یەك داگیرکران‌و تانك‌و زرێپۆش هێڵەکانی بەرگریی PUK ی تێکشکاند. دانیشتوانی ناوچەکەش بەزۆریی بەرەو ئێران هەڵاتن‌و پاش ئەو ڕەوکردنە یەکەکانی ئەندازیاریی سوپا بە بلدۆزەر گوندەکانیان تەختی زەوی کرد.

---

(7) نووسراوی دەوریی وەزارەتی بەرگری بەشی یاسایی بۆ وەزارەتی ناوخۆ ژمارە: ق6300/236/2 لە 23ی شوباتی 1988دا.

(8) چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، گۆپتەپە، 2 ی حوزەیرانی 1992.

(9) گاردی کۆماری (حرس جمهوری) و لە سەرەتادا وەك هێزێکی شێوە سەربازی جێمتمانە لە ڕووی سیاسییەوە دەستی پێکردو پێکهاتبوو لە سێ لیوا لە خەڵکی ناوچەی تکریتی سەرۆك سەدام حوسێن. پاشان پەرەی پێدراو کرا بە فەیلەقێکی هەڵبژاردەی زرێپۆشی میکانیکیی قورس کە بریتی بوو لە بیست‌و پێنج فیرقەی بەهێز پێکهاتووە. ناسینەوەی هێزەکانی گاردی کۆماری لە مەیداندا ئاسانە بە هۆی بەرگی ڕەسمیی بەڵەك بەڵەکیانەوەو پارچە پەڕۆیەکی جیاکاری سێگۆشەی سوور بە سەر شانیانەوە .

(10) ئەم ژمارەیەمان لە ئاراس تاڵەبانی وەرگرتووە کە لێپرسراوێکی بەرزی PUKەو برازای جەلال تاڵەبانیی سەرکردەی حیزبە. چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، زاخۆ، 12 ی نیسانی 1992.

سوپا دۆڵی جافەتیی لە سێ لاوە ئابلۆوقە دابوو, تەنها ڕێگەیەکی هەڵاتنی لە لای ڕۆژهەڵاتو سنووری ئێرانەوە هێشتبووەوە کە پانتاییەکەی نزیکەی دوانزە میل دەبوو بە هێڵێکی ڕاستەوڕاست لە سەرگەڵووەوە بە سەر چیاکاندا . بە پێی ڕاپۆرتە ڕەسمیەکانی هەوالگری، PUK تا 25 ی شوبات بە یارمەتیی ئێرانیەکان بە لای کەمەوە دوو ڕێگای بەرەو سنوور کردووەتەوە[11] . لەم قۆناخەدا وا دەردەکەوێ هێزەکانی حوکوومەت هەوڵیان نەداوە بۆ گرتنی ئەو خەڵکەی بە سەر کەژە بەفرگرتووەکاندا بەرەو ئێران هەڵدەهاتن و پێدەچێت لەم کاتەدا سەرنگومکردنی بەکۆمەڵ هێشتا نەبووبێت بە ڕێبازی سیاسەتی ڕەسمی. هەندێك لەوانەی کە دەربازبووبوون سوپا سەرپشکی کردبوون کە بڕۆن یان بمێننەوە، بەڵام وەك ژنێکی خەڵکی مالوومە دەیگێڕێتەوە پێیان وتوون "ئێوە ئازادن بڕۆن یان بمێننەوە، بەڵام ئێمە بەرپرسیار نین لەوەی ئەگەر مانەوە چیتان بەسەردێت، لەوانەیە بکوژرێن یان ببنە قوربانیی چەکی کیمیایی"[12]ئەمەش هەروا هەڕەشەیەکی خۆڕایی نەبوو، چوونکە چەکی کیمیایی لە ماوەی ئەنفالی یەکدا بەردەوام بەکاردەهات.

زۆربەی *پێشمەرگە* توانییان بە شێوەیەکی ڕێکوپێك پاشەکشە بکەن، بە نیازی ئەوەی هێزەکانیان بەرەوخوار بگوێزنەوەو لەو دەشتە پانو بەرینو پڕ تەپەوتەلانەدا کە بە گەرمیان دەناسرا کۆیان بکەنەوە, بەڵام تەماشایان کرد کەوا هێزەکانی حوکوومەت ڕێگەیان لێگرتوونو لەبری ئەوە ناچارکران ڕووەو باکوور ملبنێن، بەرەو چیا دوورەدەستەکانی قەندیل لە سەر سنووری ئێران ـ عێراق، نزیك بە حاجی ئۆمەران. هەندێکیشیان بۆ بێشەڵانەکانی قەراخ گۆلی دووکان هەڵاتنو لەوێ بەرگرییان لە خۆیان کرد تا زەخیرەو تەقەمەنیان هاتە تەواوبوون. ئەوانەشیان کە دەربازبوون بە شپرزەییو حاڵێکی خراپ لەدواییدا گەیشتنە ئێران, بەشێکیشیان سەربازگەیەکی کاتییان لە گوندی شاناخسێ کردەوە، کەچی ئەویش لە دەوروبەری 22 ی مارتدا بە چەکی کیمیایی لێدرا, ئەو بەیانیە فڕۆکە جەنگیەکانی عێراق بە سەریدا سووڕانەوەو باڵۆنیان خستە خوارەوەو لە کاتژمێر دووی دوای

---

[11] برووسکەیەکی نهێنی کە لە لایەن "کۆلۆنێلێکی ئاسایش"ەوە ئیمزاکراوە، لە *ئەمنی* سلێمانییەوە بۆ *ئەمنی* ناوچەی ئۆتۆنۆمیی ژمارە 4610 لە 25 ی شوباتی 1988دا.

[12] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست وۆچ لە گەڵ دانیشتوویەکی جارانی مالوومەدا (ناحیەی ماوەت)، کۆمەڵگای باینجان، سلێمانی، 18 ی مایسی 1992.

نیوەڕۆدا شەش فڕۆکەی تر دیسان گەڕانەوە سەری و بۆمبەکانیان خستە خوارەوە. جەنگاوەرێکی PUK کە ئەو دەمە لەوێ بووە دەیوت: "ئەو ناوە پڕبوو لە *پێشمەرگەو* خێزانی ڕاکردوو, هەزاران کەس لەوێ بوونو زۆریان لە خێوەتدا دەژیان. من خۆم بریندار بوومو دەموچاوم ڕەشداگەڕابوو و پێستم ئازاریدەدامو بە ئاسانی هەناسەم بۆ نەدەدرا, بەڵام ئەمانە هەرچۆنێك بێت ئاسان بوون، خەڵکیتر کە نزیك بوون لە شوێنی لێدانەکەوە هەموو لەشیان بڵقی کردبوو و هەندێك لە پیاوان گونیان هەڵاوسابوو. " فەرماندەیەکی PUK وای لە قەڵەم دەدا کە 28 کەس کوژرابێتنو 300 یش برینداراو زۆربەشیان خێزانو کەسوکاری *پێشمەرگە* بوون. (هەندێ سەرچاوەی تر وایبۆدەچن ژمارەکە کەمتر بێت) بەشێکی کوژراوەکان مەدەنی بوونو لەو دەمەدا تێداچوون کە پەلەقاژەیان کردووە بە چیاکاندا بەرەو ئێران بپەڕنەوە[13].

★ ★ ★

پێشمەرگە، بەم پەلامارە تازەیەو بەم ڕادە زەبرو توندیەی کە هەر زوو زانرا بە ناوی ئەنفالەوەیە، لەوە گەیشتن کە شتێکی ئەوتۆیان پێناکرێت بۆ پارێزگاریکردن لە خەڵکەکە, بۆیە پێیانڕاگەیاندن کە هەرچۆنێکیان کردووە خۆیان چارەسەری خۆیان بکەن. لێرەوە, لە ڕێگای سەرکردایەتیی PUK ەوە کە هێشتا سەلامەتبوو, بەردەوام ئاگاداری لە ئێزگە نهێنیەکەی ڕادیۆی *پێشمەرگەوە* بڵاودەکرایەوەو وادیاربوو خەڵکە مەدەنیەکە ئیشارەتی ئەوەیان درابوویە کە بەرەوڕووی مەترسی بوونەتەوە. ئەمەش کە هاوکات بوو لەگەڵ بڕیاری سوپادا بۆ هێشتنەوەی ڕێگایەکی هەڵاتن ئەڵبەتە بوو بە هۆی ڕزگاربوونی خەڵکێکی بێشومار. بەڵام دوای ئەوەی کە ئەنفال ناوچەکانی دیکەی گرتەوە کارەکە گران کەوتەوەو زەحمەت بوو هیچ ئاگادارییەك بدرێتە خەڵکەکە. لە پاش گەمارۆدانی بنکەو بارەگاکانی PUK *پێشمەرگە* دەستیان بەرنەدا لەو جێگەو شوێنانەی پەلامارەکە بە نیاز بوو بیانگرێتەوە، بەڵام هیچیان پێ نەدەکرا.

---

[13] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، زاخۆ، 14 ی مارتو 6 ی نیسانی 1993.

زۆربەی گوندنشینانی دۆڵی جافەتی دەربازبوون, هەندێك بەرەو شاری سلێمانی هەڵاتن، بەڵام بەشی هەرە زۆریان سەری خۆیان بەرەو ئێران هەڵگرت، بەو ناوچە سنووریە چۆڵانەدا کە بەخەستی مینرێژ کرا بوون. ئەمە گەورەترین ڕەوکردنو کۆچی بەکۆمەڵی ئاوارە بوو پاش سیانزە ساڵ لە تێکشکاندنی ئەو شۆڕشەی بارزانی سەرکردایەتیی دەکرد. ئەمە لە مارتدا بوو, هێشتا زستانی سەختی وڵاتی کوردان بە سەرنەچووبوو, گوندنشینێکی خەڵکی سەرگەڵوو کە لە ناوەنجی تەمەنیدا بوو دەیوت: "ئێمە هەر ماڵو سامانێکمان شکدەبردو لە ماوەی زیاد لە پەنجا ساڵدا پێکمانەوە نابوو بە جێمانهێشت. خەڵکەکە وەك مێگەلە مەڕی تۆقیو بە ناو چیاکاندا بەرەو ئێران ڕەویدەکرد, باران لە سەر دەرباریو فڕۆکەی جەنگیش بە ڕاسەرمانەوە بوون. شەش کەسی خەڵکی سەرگەڵوو بە ڕێگاوە سەرما ڕەقیکردنەوەو مردن، هەروەها سی کەسی تریش لە خەڵکی گوندەکانی ئەو دۆڵە بە هەمان دەرد چوون"[14].

ئافرەتێکی تەمەن پەنجاوحەوت ساڵی خەڵکی گوندی قەرەچەتان دەیوت "خەڵکەکە ڕایاندەکردو پێڵاویان لە پێدا نەمابوو، بەفرێکی زۆر لە زەویدا کەوتبوو و هەمووومان لە بەر سەرما هەڵدەلەرزین"[15], ئەو خەڵکەی کە منداڵی پێبوو لە ڕێگە گیریخواردبوو و نەیاندەتوانی بەخێرایی بڕۆن. لێرە ڕووداوێکی کارەساتبار لە کۆمەڵێك خەڵك قەوما لە نزیك کانی توو، کە کەلاوەی گوندێك بوو لە ژوور سەرگەڵووەوەو لە پاکتاوکردنی ساڵی 1978 ی گوندەکانی سەر سنووردا چۆڵکرابوو. *پێشمەرگەی* چەند حیزبێك لە کانی توو لەناو خۆیاندا تێکچووبوون و لەم ئاژاوەو پشێویەدا خەڵکێکی زۆر لە گوندنشینە هەڵاتووەکان دەیانویست بە نێو چیاو لووتکە بەفرینەکاندا بپەڕنەوە بۆ ئێران بەڵام زۆر درەنگ دەرچوونو لە ڕێگا تاریکییان بەسەردا هاتو هێشتا ماوەیەکی زۆریان مابوو بگەنە مەنزڵ, لە بەر ئەوە بە لای کەمەوە هەشتایان لە سەرما ڕەقبوونەوەو هەندێك مەزەندەش وایبۆدەچێت کە زۆر لەوە زیاتر بێتو ژمارەکە خۆی لە 160 کەس بدات[16].

---

[14] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای پیرەمەگروون، 30 تەمووزی 1992.

[15] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای پیرەمەگرون، 27 ی تەمووزی 1992.

[16] ژمارە کەمەکەیان لە بەرپرسانی ئەو دەمەی PUKەوە وەرگیراوەو مەزەندەکردنی ژمارە بەرزەکەش لەو گوندنشینانە وەرگیراوە کە میدڵ ئیست ووچ چاوپێکەوتنی لەگەڵ کردووون.

ئەگەرچی گەمارۆدانی دۆڵی جافەتی بێسەروشوێنکردنی بەکۆمەڵی لە تەکدا نەبوو، بەڵام بەشێك لەو خەڵکەی لە هەڕەشەی ئەنفالی یەك دەربازبوون لە کۆتایی مانگی نیساندا و بە چەند حەفتەیەك لە پاش گرتنی سەرگەڵوو ـ بەرگەڵوو تووشبوونەوە. جووتیارێکی خەڵکی هەڵەدن بە میدڵ ئیست ووّچی وتووە کەوا لە پاش سێ رۆژی ڕەوکردنەکە خێزانەکەی لە سەر سنوور چوونەتە ئۆردووگایەكو کوردی بەبەزەیی ئێران یارمەتییان داون‌و خێوەتیان داونەتێ, کابرا یادی ئەو رۆژگارەی دەکردەوەو دەیوت "ئەوان لەوێ ماوەی مانگێك مانەوەو دوای ئەوە سوپای عێراق گەیشتە سەر سنوورو سەرپاکی خەڵکەکەی دەسگیرکرد، بە خێزانەکەی منیشەوەو ئەمە لە 20 ی نیسانیدا ڕوویدا. سوپا بە هەلیکۆپتەر هێزی دابەزاندو لەملاشەوە بەفرێکی زۆر دنیای گرتبوو و خەڵککەش تەواو بە هیلاك چووبوون."ئەم پیاوە لەو ڕۆژەدا نۆ کەسی خێزانەکەی‌و کەسوکاری لەدەستدابوو کە بریتیبوون لە دایکی‌و سێ خوشکی، کە دوانیان دووگیان بوون، لەگەڵ سێ خوشکەزای کە تەمەنیان لە خوار شەش ساڵەوە بووە. ئەم شایەتحاڵە هەڵاتبوو بۆ ئێران‌و تەنها باوکی، کە لە کۆتایی پەنجاکانی تەمەنیدا بوو، بە زیندوویی دەرچوو[17].

گەلێ خەڵکی دیکەش کە لە کاتی گەمارۆدانی بارەگاکانی PUK دا هەڵاتن و دواتر بە شێوەی جۆراوجۆر سەرنگوم بوون. سێ برای خەڵکی سەرگەڵوو دووبارە لە سنوور پەڕینەوە بۆ عێراق، پاش ئەوەی دوو حەفتە لە ئێران مابوونەوەو لەوێ دەنگوباسێکی درۆیان بیستبوو لێبووردن بۆ ئەوانە دەرچووە کە خۆ بە دەستەوە دەدەن[18]. بەم پێیە, ئەوانیش خۆیان دابووە دەست *موستەشارێکەوە* لە کۆمەڵگای سەنگەسەری نزیك قەڵادزێ، بەڵام کابرا هەرسێکیانی تەسلیم بە حوکوومەت کردبوو و ئیدی قەت نەبینرانەوە. بە هەمان شێوەش کۆمەڵێکی پانزە کەسیی

---

[17] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووّچ، کۆمەڵگای پیرەمەگروون، 27 ی تەمووزی 1992.

[18] بڕیاری لێبووردن ماوەیەکی دوورودرێژ پەسەندترین تاکتیکی ڕژێمی بەعس بوو. بەهەرحاڵ مەسەلەیەکی گرنگ بوو بۆ هاووڵاتیان کە ئایا مامەڵە لەگەڵ لێبووردنێکی ڕاستەقینەدا دەکەن کەوا لە کەناڵە ڕەسمیەکانەوە جاڕی بۆ دەدرا. واتەواتی لێبووردن فرەجار کاریگەرییەکی ڕووخێنەری هەبوو و هاولاّتیی ڕاکردوو و *پێشمەرگەی* پێ لە خشتە دەبرا تاوەکو بکەونە داوی حوکوومەتەوە، بە تایبەتی لە کاتی پەلامارданی ئەنفالدا بە هۆی دەرکردنی لێبووردنی درۆینەوە چ ئەوانەی گشتیی بوون یان بۆ ناوچەیەکی دیاری کراو دەردەکران. تاوەکو 6 ی ئەیلوول‌و تەواوبوونی پەلامارە سەربازیەکە، لێبووردنێکی ڕاستەقینە نەدرا، بڕوانە بەشی 11.

سەربازی هەڵاتوو، پاش چەند هەفتەیەك خۆشاردنەوە لە چیاكاندا خۆیاندابووە دەست *موستەشارێكەوە* لە گوندی چەرمەگا, گوایە بەڵێنی شەرەفی دابووە خێزانی یەكێكیان كە كەسیان هیچ زیانێكیان پێناگات بەڵام ئەم كورە گەنجانەش دیسانەوە لە بەندیخانەی *ئەمنی* سلێمانیدا بێسەروشوێن كران. ئەم لێبووردنە ساختەو پەیمان شكاندنانە بەردەوامو بۆ چەندین جار لە قۆناخە یەك لە دوای یەكەكانی پەلاماری ئەنفالدا دووبارە دەبووەوە.

★ ★ ★

هێرشی كیمیایی 16 ی مارت بۆ سەر هەڵەبجە

ماوەی چەندین ساڵی كینەو دژایەتیی نێوان ئێرانو عێراق بوو بە هۆی ئەوەی كەوا حیزبە كوردیەكان، وەك دەلاقەیەكی جیۆپۆلیتیك، بتوانن بەكاریبێنن بۆ سوودو قازانجی خۆیان. لە پاش دوو حەفتە خۆڕاگرتن لە بەرامبەر گەمارۆدانی سەرگەڵوو ـ بەرگەڵوودا PUK بە نائومێدی ناچاربوو بەرەیەكی دووەم بكاتەوە بە پاڵپشتی هێزی سەربازیی ئێران, *پێشمەرگە* هەڵەبجەیان هەڵبژارد وەك شارۆچكەیەك لە دەشتاییەكدا كە تەنها چەند میلێك لە سنوورەوە دوورەو وەك چاوبەستی كردنیش بۆ كشاندنەوەو دوورخستنەوەی هێزەكانی عێراق لە سەرگەڵوو ـ بەرگەڵوو. بەڵام پلانەكە بە تراجیدیایەكی حیساب بۆنەكراو شكایەوەو ئەم هاوپەیمانێتیەی لەگەڵ ئێراندا كە چاوەڕێی سوودی لێدەكرا بە ڕووداوێكی ئیفلیج وەرگەڕا. هێرشی چەواشە كردنەكەی هەڵەبجەش تەنها دیدو بۆچوونی عێراقی بەو لایەدا بەهێز كرد كەوا شەڕی دژ بە ئێرانو شەڕی دژ بە كورد چونیەكەو یەك شتە. لە كۆتایی شوباتدا عێراق هێرشی مووشەكبارانی بۆ سەر تاران زیاد كرد وەك بەشێك لە "شەڕی شارەكان"[19].

---

[19] جوپاو دینگەمان لە "جەنگەكانی كەنداو, لاپەڕە 5 ـ 6دا " بڕوایان وایە كەوا عێراق 182 مووشەكی سكۆد ـ B گرتووەتە ئێران لە ماوەی 52 ڕۆژی پەلاماری مووشەكبارانەكەیدا كە لە 29 ی شوباتی 1988دا دەستیپێكرد. بە یارمەتی ئەندازیارانی بەرازیلو ئەڵمانیای ڕۆژهەڵات ئەم سكۆدە "پەرە پێدراوانە"دەگەیشتنە پێتەختی ئێران كە لە سەر سنووری عێراقەوە 340 میل دووربوو.

مەبەست لە کارەکەش ئەوە بوو کە پاڵ بە ئێرانی لاوازکراوەوە بنرێت بۆ سەر مێزی وتووێژ بە پێی هەلومەرجێکی لەبارو گونجاو بۆ بەغدا. کاربەدەستێکی شوێنباوەڕی پایەبەرزی عێراق لە لێدوانێکدا بۆ پاتریك تایلەری پەیامنێری واشنتۆن پۆست پێی لەوە ناوە کە عێراق لە هەوڵی ئەوەدا بوو دانەڕۆ بۆ دوژمنەکەی بکاتو بیخاتە داوێکەوە لە ئاست توانای هێزەکانیدا نەبێت. هەروەها ئەم کاربەدەستە ئەوەشی وتبوو کە "بۆ یەکەمجار بوو لە مێژووماندا ئێمە بمانەوێ ئێرانیەکان هێرش بکەن"[20]. کەواتە ئێران ناچار کراوە هێرش بکاتە سەر هەڵەبجە.

هەڵەبجە شارۆچکەیەکی کوردنشینی قەرەباڵغو بازاڕێکی بازرگانیی گەرمی هەبوو و ژمارەیەك دامودەزگای حوکوومەتیشی تێدابوو. ژمارەی دانیشتوانی هەڵەبجە ، لە بەر ئەوەی دێهاتنشینێکی زۆری بۆ ڕاگوێزرابوو گەلێ زیادیکردبوو لە نێوان 40 ـ 60 هەزار کەس یان زیاتر دەبوو. *پێشمەرگە* سی ساڵێك دەبوو, لێرە بەهێز بوونو چەندین حیزبی نهێنی لە کارو چالاکیدا بوون، وەك سۆشیالیستو کۆمۆنیستو هی دیکەش، بێجگە لە یەکێتیی نیشتمانیی جەلال تاڵەبانیش. یەك لەو گرووپانە کەوا بە تایبەتی لەو ناوچەیەدا بەهێز بوو، حیزبی بزووتنەوەی ئیسلامیی سەر بە ئێران بوو (بزووتنەوەی ئیسلامیی لە عێراقدا)*. وەك تۆڵەکردنەوەیەك لە پشتگیریی ناوخۆ بۆ *پێشمەرگە* هێزەکانی عێراق سەرلەبەر هەردوو گەڕەکی کانی ئاشقانو مۆردانەیان لە مایسی 1987دا بە بلدۆزەر تەختکرد[21]. لە دەوروبەری ساڵی 1983وە هێزەکانی ئێران بە نهێنیو لە ژێر پەردەی تاریکیدا دزەیان دەکردە ناو هەڵەبجەوە بۆ زانیاری کۆکردنەوە. شارۆچکەکە

---

[20] بە گوێرەی ئەم ڕاپۆرتە " کاربەدەستەکە باسی ئەوەی کردووە کە عێراق ئەمەی بە بەرپەرچدانەوەی هێرشێکی گەورە داناوەو بۆ ئەوەی بۆ هاوپەیمانانی عێراقی بسەلمێنێ کە ئێران ئومێدی ئەوەی نیە بتوانێ هێڵەکانی بەرگریکردن لە عێراق تێکبشکێنێ. لەوەش زیاتر دەبوو وە بیری جیهان بهێنرێتەوە، وەك ئەو دەیوت، کە جەنگ بریسکەیەکی هەردەم بە گڕەو پێویستی بە هەوڵو تەقەلای دیبلۆماسیی گەورە هەیە بۆ ئەوەی کۆتایی پێ بهێنرێت"، (واشنتۆن پۆست، 2 ی مارتی 1988).

* ناوەکە لە دەقەکەدا بەم شێوەیە هاتووەو ڕاستەکەشی (بزووتنەوەی ئیسلامیی لە کوردستانی عێراقدا)یە ـ و.

[21] سەبارەت بە تەختکردنی گەڕەکی کانی ئاشقان، بڕوانە ئەو بەڵگەنامەیەی لە لاپەڕە 131-132 دا خراوەتە ڕوو.

کەوتبووە لێواری ناوچەی جەنگەوەو کۆمەڵێ گوندی بچووکیش لە نێوان هەڵەبجەو سنووری ئێراندا لە کۆتایی ساڵانی حەفتادا تەختکرابوونو خەڵکەکەیان لە کۆمەڵگاکانی قەراخ شارەکەوە سەرلەنوێ نیشتەجێکرابوونەوە. بەڵام گەورەترین بایەخی ستراتیجیی هەڵەبجە ئەوە بوو کەوا ڕێک ماوەی حەوت میل دەکەوتە ڕۆژهەڵاتی دەریاچەی دەربەندیخانەوە، کە بەنداوەکەی کۆنترۆڵی بەشێکی گرنگی دابینکردنی ئاوی بەغدای پایتەختی عێراق دەکات.

لە دوو حەفتەی یەکەمی مارتدا بەردەوام ڕاپۆرتەکانی هەواڵگریی عێراق سەرنجی مۆڵخواردنی گاردی *شۆڕشی* ئێرانو *پێشمەرگەیان* دەدا لە ڕۆژئاوای هەڵەبجەدا هاوکات لەگەڵ تۆپبارانی شارۆچکەی نزیکی سەید سادق لە لایەن هێزەکانی ئێرانەوە[22]. لە 13 ی مارتدا ئێرانیەکان بە ڕەسمی ڕایانگەیاند کە لە ناوچەی هەڵەبجەوە هێرشێکی نوێیان دەستپێکردووە بە ناوی (زەفەر 7)ەوە. بە گوێرەی ڕادیۆ تاران هێرشەکە لە لایەن هێزێکی هاوبەشی *پێشمەرگەی* PUK و پاسدارانەوە ئەنجامدراوە، لە تۆڵەی پەلامارە کیمیاییەکانی ئەم دواییەی ڕژێمی عێراقدا بۆ سەر کورد[23]. بۆ ڕۆژی ئاینده هێرشێکی دیکەی هاوبەشیان کرد بە ناوی (بیت المقدس 4)ەوە و ئێرانیەکان لافی ئەوەیان لێدا گوایە هێزەکانیان دوانزە میلی ماوە بگەنە سلێمانی. لە 16 ی مارتدا تاران هێرشێکی تری ڕاگەیاند بە ناوی (والفجر 10)وە[24]. ئێران بە شانازیو لەخۆبایی بوونەوە وایدەربڕی کەوا هێزەکانی گەیشتوونەتە لێواری ڕۆژهەڵاتی گۆلی دەربەندیخانو 800 کیلۆمەتری

---

[22] هاتوچۆی برووسکەی نهێنیی نێوان هەردوو بارەگای *ئەمنی* سلێمانیو *ئەمنی* ناوچەی ئۆتۆنۆمیی لە 6 ـ 16 ی مارتی 1988دا.

[23] هەردوولا، ئێران و PUK، لە بارەی هێرشی هەڵەبجەوە ژمارەی جیاواز باسدەکەن لە سەر قەبارەی ئەو هێزانەی بەشدارییان کردبوو. لە کاتێکدا کە ئێران بەشداریی خۆی بە قەبارەیەکی گەورە دەردەبڕێ، ئەو سەرچاوانەی PUK کە میدڵ ئیست ووچ چاوپێکەوتنی لەگەڵ کردوون باس لەوە دەکەن کەوا گرتنی هەڵەبجە عەمەلیاتێکی هاوبەشی *پێشمەرگە* بوو و ئێرانیەکان لە دوای پەلامارە کیمیاییەکەی 16 ی مارت بە ژمارەی قەبەو زۆر هاتنە کایەوە. هیچکام لەم دوو باسەش بە تەواویی جێی بڕواو متمانە نیە.

[24] لە نێو ژمارەیەکی زۆر هێرشی ئێرانی لە جەنگدا، مانای والفجر سەنگێکی تایبەتی هەبوو. والفجر 1 لە شوباتی 1983دا یەکەم هاتنە ناوەوەی ئێران بوو بۆ ناو خاکی عێراق . والفجر8, 9 لە شوباتی 1986دا ئەنجامەکەی گرتنی نیمچە دوورگەی فاو بوو, لە هەمان کاتیشدا داگیرکردنی ناوچە شاخاویەکانی نزیک سلێمانی بوو، کەوا هێزەکانی ئێرانی هێند نزیک کردبوۆوە بتوانن ئەو شارە تۆپباران بکەن. بڕوانە کۆردسمان و واگنەر: ئێران و عێراق لە جەنگدا, لاپەڕە 159, 212, 224.

چوار گۆشەیان لە خاکی عێراق داگیرکردووە لە گەڵ 102 گونددا (کە دەبێ ڕووخێنراو بن)، بەڵام سەرەکیترین سەرکەوتنی (والفجر 10) وەك تاران بانگەشەی بۆ کرد، "ئازادکردنی" شارۆچکەی هەڵەبجە بوو.

هەڵەبجە بۆ ماوەی سێ ڕۆژ لە 13 ی مارتەوە بەر تۆپبارانێکی خەستی ئێران کەوت لە بەرزاییەکانی دەوروبەریەوە. پێگە سەربازیە بچووکەکانی عێراق کە لە نێوان هەڵەبجەو سنووردا بوون یەك لە دوای یەك دەشکانو لە ترسا بۆ ناو شار پاشەکشەیان دەکرد. هەندێکیان بەرگی سەربازییان فڕێدەداو پەنایان دەبردە بەر مزگەوتەکان، بەڵام هەندێکیشیان چوونە پێگە سەربازیەکانی بەرگریی کاتییەوە لە سەربازگەکانی ناوشارداو گەلێکیشیان بە کۆمەڵ هەڵاتن, بەڵام ڕژێمی بەغدا بە تەما نەبوو هێزێکی پیادەی زۆر بخاتە بەرەی هەڵەبجەوە چونکە ستراتیجێکی تەواو جیاوازی لە مێشکدا بوو. وەك باسدەکرێ, هەندێ لە پاسدارە ئێرانیەکان هەر زوو لە 13 ی مارتەوە دزەیان کردبووە ناو شارەوەو لە شەوی 15ی مارتدا بە ئاشکرا بە ناو شەقامەکاندا نمایشیاندەکرد بە یاوەریی کوردە عێراقیەکانو سڵاویان لە خەڵکی شار دەکردو هاواریان دەکرد "الله أکبر خومەینی ڕەهبەر!"و خۆیاندەکرد بە ناو ماڵەکانداو فەرمانیان پێدەکردن نانی شێوانیان بۆ ئامادە بکەن. هەندێك بە سواریی ماتۆڕ بە دەوری هەڵەبجەدا دەسووڕانەوەو گەلێکیان مێرمندالٚ بوونو تووکیان لێنەهاتبوو و تەنها دارو چەقۆیان هەڵگرتبوو, هەروەها زۆریشیان ماسکی گازیان پێبوو. ئەمانە لە خەڵکە واق وڕماوەکەی سەرجادەیان دەپرسی کە شارە پیرۆزەکانی کەربەلاو نەجەف چەند لێرەوە دوورن[25].

چەکدارانی بزووتنەوەی ئیسلامیی عێراقی بە بۆنەی سەرکەوتنەوە شاییو هەڵپەرکێیان سازدابوو لە بەردەمی بارەگای *ئەمنو ئیستیخباراتدا*، کە بۆ خۆیان داگیریان کردبوو. بەڵام خەڵکی شار بە گشتیی لە چاوەڕوانیی بەڵاو مەترسییەکی گەورەدابوون، بە تایبەتی کەوا لە 15 ی مارتدا فەرمان بە کارمەندانی

---

[25] هەردوو شارەکە مەرقەدی گرنگی شیعەیان تێدایە: مەزاری ئیمام عەلی لە نەجەفەو هی ئیمام حوسەینیش لە کەربەلایە. پرسیارکردنی ئەو پاسدارانەش لەو بارەیەوە هەندێك لە سادەییو ساویلکەییان دەگەیەنێ. هەردوو شار دەکەونە باشووری بەغداوەو چەند سەد میلێکیش لە هەڵەبجەوە دوورن.

فەرمانگـەکان درا چـۆڵی بکـەنو بگوێزنــەوەو[26] خـەڵك بـە تـەواویی چـاوەڕوانی تۆڵەکردنەوەیەکی دەسبەجێی عێراق بوون. برووسکەیەکی *ئەمن* لـە ڕۆژی ئاینـدەدا بە ئاشکرا باس لە زەرووڕەتی" کارێکی سەربازیی توندو بەهێز دەکات"[27].

هێرشی پێچـەوانەی عێـراق لـە چێشـتەنگاوی 16 ی مارتـەوە دەسـتیپێکرد، بـە پەلاماریێکی ئاسایی هێزی ئاسمانیو تۆپباران کردن لە شارۆچکەی سـەید سـادقی لای بـاکوورەوە. زۆربـەی ماڵـەکانی هەڵەبجـە ژێرزەمینـی سـەرەتاییان لـە نزیـك ماڵـەوە دروستکردبوو*, هەندێك چوونە ئەم ژێرزەمینانەوەو ئـەودوای خەڵکەکەش چوونە ژێرزەمینە حوکوومەتیەکانەوەو ئەوان هەر لە سەرەتای شـەڕی ئێـران ـ عێراقـەوەو لـە سـاڵی 1980وە بـەم بارودۆخـە ڕاهـاتبوون. یەکـەم شـەپۆلی بۆمبـارانی فڕۆکـە پێدەچێت بۆمبی ناپاڵمو فۆسفۆری تێدا بەکارهاتبێت . بە پێی قسەی شایەتحاڵێکی بۆردمانەکـە "ئـەم بۆمبانــە جیـاواز بـوون لـەوانیتر، چـونکە ئەمانــە ناڵەیــەکی لەڕادەبەدەرو گڕێکی هێجگار گەورەو توانای وێرانکردنێکی نائاساییان هەبوو, ئەگەر دەسـتت بدایەتــە ئــەو بەشــەی لەشــتەوە کــە بەرکــەوتبوو و گــڕی تێبــەربووبوو دەستیشـت دەسـووتا, ئـەو بۆمبـە دەبـووە هـۆی ئـەوەی هـەموو شـتێك گڕبگرێـت" بۆمبارانەکـە بێوچـان چـەند سـەعاتێك بـەردەوامبوو "ئەمـە تـەنها یـەك بۆمبـاران نەبوو کە بوەستی هەناسەیەکی تێدا بدەیتو پاشان یەکێکیتر دەستپێبکاتەوە، بەڵکو بەردەوام فڕۆکە دەهاتنو دەچوون, شەش فڕۆکە بۆمبارانیان تـەواو دەکـردو شەشـی تر دەهاتن"[28].

ئـەوانی بـە دەرەوەو لەسـەر شـەقامەکان بـوون ئاشـکرا دەیـانبینی کـە فڕۆکـەی عێراقی بوون نەك ئێرانی، چونکە هێند بە نزمی دەفڕین نیشانەکانیان بـە ئاسـانی چاودەکران. دوای نیوەڕۆی ئەو ڕۆژەو لە دەروبەری کاتـژمێر3 دا ئەوانـەی کـەوا لـە

---

[26] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ کارمەندێکی ئەوسای شارەوانیی هەڵەبجەدا، هەڵەبجە، 8 ی مایسی 1992.

[27] برووسکەیەکی نهێنیی ئەمن، کە بێ ژمارەیـە ، بـۆ ئـەمنی ناوچـەی ئۆتۆنـۆمی لـە 16 ی مـارتی 1988دا.

* زۆر لە ماڵەکانی هەڵەبجە ژێرزەمینـی کـۆنکرێتیی خۆیـان هـەبووو خـەڵکی شـار زیـاتر خۆیـان بـۆ ژێرزەمینی ماڵەکان کوتا. ئەو ژێرزەمینە ساکارانەی لێرەدا باسدەکرێو لە گونـدەکانی کوردسـتاندا پێیاندەوترا (کونـە تـەیارە) زیـاتر لـە کۆمـەڵگاکانی عەنـەبو زەمـەقیی قـەراخ شـاری هەڵەبجـەدا دروستکرابوون ـ وەرگێڕ.

[28] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، هەڵەبجە، 17 ی مایسی 1992.

ژێرزەمینەکانـدا مابوونـەوە هەسـتیان بـە بـۆنێکی نائاسـایی کـرد. ئـەمانیش وەك گوندنشینەکانی بەهاری ڕابوردووی دۆڵی بالیسان بە بۆنی سێوو گوڵاوو خـەیاریان دەشوبهاندو پیاوێکیش دەیوت "بۆنەکەی زۆر پیس بوو لە ژەهری مار دەچوو" کەواتە کەس پێویستی بەوە نەبوو پێی بگوترێ ئەمە بۆنی چیە.

وادیارە پەلامارەکە بەشی باکووری شاری بە خەستی گرتبـووەوەو دوور بـوو لـە سەربازگەکانەوە ، ئەگەرچی ئەو دەمە چۆڵیشکرابوون. لە ژێرزەمینەکانـدا کوتـوپڕ تـرس وسـامو زەندەقچوونێك پەیـدابوو ئەوسـەری نەبێتـەوە, هەنـدێك پەلـەقاژەی ئەوەیان دەکرد درزو برینی دەرگای ژێـرزەمین بـە خـاولیی تـەڕ بگـرن، یـان پـەڕۆی تەڕکراویان دەدا بە دەموچاویانداو یان ئاگریان دەکردەوە. بەڵام دواجار هیچ شـتێك دادی نەدانو لە تاوا دەرپەڕینە دەرەوە بۆ سەر شەقامەکان. دنیـا تاریـك بـوو بـوو و هیچ ڕووناکییەکی سەرجادە نەبوو، چوونکە ڕۆژی پێشتر ئاگری تۆپخانە کارەبای بە سەر یەکدا تێکدابوو. خەڵکی هەڵەبجە لە بەر تروسکاییەکی کـزی ڕۆشـنایی دیمـەنی مۆتەکەو کابووسیان بە چاوی خۆیان دەبینی. لاشەی بێگیـان، بـە مـرۆڤ و ئاژەڵـەوە، لارو پـاڵ لـە سـەر شـەقامەکان کـەوتبوون، لـە بـەر دەرکـەو دەروازەکانـدا کەڵەکـە بووبـوون، بەسـەر سـتێرنی ئۆتۆمبیلەکانیانـدا شـۆڕبووبوونەوە. ئەوانـەی کـە هێشـتا مابوون بەملاو بەولادا لەتریان دەداو بـە هیسـتریاوە پێدەکەنینو پاشـان دەکـەوتن. سـەربازە ئێرانیـەکان بـە نێـو شـەقامە تاریکەکانـدا تیـژ تێدەپـەڕینو بـەرگی خۆپاراستنیان پۆشیبوو و ماسکی گازیشیان بە دەموچاوەوە بـوو. ئـەو خەڵکـەی کـە هەڵـدەهاتن بـە زەحمـەت ڕێگـای خۆیـان دەبینـیو وایـان هەسـتدەکرد "دەرزی دەچەقێتە چاویاندا"و میزیان بووبوو بە خوێن[29].

ئەو خەڵکەی گوڕوتینێکی تێدا بوو بەرەو ئێران هەڵات. تـەرزەو بارانێـك بـە جـارێ ئـەو نـاوەی کردبـووە قوڕولیتـەو زۆر لـە خەڵکـە ئاوارەکـە بـە پێـی پـەتی دەڕۆیشـتن، ئەوانـەش وا ڕاسـتەوخۆ بـەر گـاز کـەوتبوون کـە شـەو داهـات حاڵیـان زۆرخراپتربوو. منـداڵێکی زۆر بـە ڕێگاوە گیانیـان دەرچـوو و هەرکـە دەکـەوتن لـەو شوێنەدا بەجێدەمان. بۆ سبەینێ بەیانی زوو فڕۆکەی جەنگیی عێراق بە ئاسمانەوە دەرکەوتنو بە ئاشکرا چاودێریی هەڵاتنی دەربازبوانیان دەکرد. زۆر لە خەڵکەکە لە

[29] ئەو نیشانانەی کەوا لە لایەن دەربازبوانەوە باسدەکرا لە نیشانەی بەرکـەوتنی گـازی خـەردەلو دەمارە گازی وەك سارین دەچن.

ڕێگاوبانەکان لایانداو بە ناو چیاکاندا پەرش‌و بڵاوبوونەوە ، لە گەڵ ئەوەشدا کە هەڕەشەی مین لە هەموو شوێنێکدا ئامادە بوو. بە گوێرەی باس‌و گێڕانەوەیەك نزیکەی شەش هەزار کەسی خەڵکی هەڵەبجە لە کەلاوەی گوندەکانی لەو پێگەدا خڕبوون. نزیکەی ئەوەندەی تریش لە ناو تل و بەردەکانی دەرەتفێ دا کۆبوونەوە کە دوا گوندی بەری عێراق بوو لە سەر سنوور[30]. ئێرانیەکان ئامادەبوون بۆ پێشوازیکردنی لێشاوی ئاوارەکان. ئەو ڕۆژە دواینیوەڕۆیەکی درەنگ هەلیکۆپتەری ئێرانی گەیشتنە لەو پێگەو دوکتۆرە عەسکەریەکان خێرا دەرزیی ئەترۆپینیان لە دەربازبوان دا پێش ئەوەی لە سنوور بپەڕنەوە. لە ئێران، هەر هەموو خەڵکەکە لە سەر ئەوەن کە چاودێری‌و خزمەتێکی باش کراون، لەگەڵ ئەوەشدا هەندێکیان برینەکانیان کاریگەربوو و تیمارکردنیان کەڵکی نەبوو و لە سەر خاکی ئێران مردن. هەروەها زۆری نەخۆشەکانیان گوێزرانەوە بۆ نەخۆشخانەی شارەکانی تاران‌و کرماشان و شارۆچکەی بچووکی پاوە. ئەودوایان دوو حەفتە لە بینای قوتابخانەیەکدا مانەوە لە شارۆچکەی هەرسین‌و لەوێ دوکتۆر چاودێریی دەکردن. پاشانیش لەوێوە بران بۆ دوو ئۆردووگای پەنابەران، کەوا یەکێکیان لە سونغوور بوو لە سەر کەنداوی فارس، نزیك بە بەندەر عەباس. ئەویتریشیان لە کامیاران بوو لە ئوستانی کرماشانی نزیك سنووری عێراق. لەوێ خەڵکەکە لە چاوەڕوانیدا مانەوە تا ئەنفال تەواو بوو و وایانزانی ئیدی بە سەلامەتی دەگەڕێنەوە بۆ سەر ماڵ‌و حاڵی خۆیان. بەڵام هیچ ماڵێك نەمابوو بۆی بگەڕێنەوە، چونکە سەرلەبەری بیناو خانووبەرە لە هەڵەبجەدا بە دینامیت‌و بلدۆزەر تەختکرا دوای ئەوەی هێزەکانی عێراقی تێهاتەوە. بە هەمان شێوەش هەردوو کۆمەڵگای زەمەقی‌و عەنەب کە لە دوادوایی ساڵانی حەفتادا لە قەراخ شاری هەڵەبجەدا دروستکرابوون بۆ نیشتەجێکردنەوەی خەڵکی گوندنشینی ناوچە سنووریە تێکدراوەکان، ئەوانیش تەختکران. بە هەمان ڕەنگیش شارۆچکەی سەید سادقی بیست هەزار کەسیش تێکدرا. لە هەردوك هەڵەبجەو سەید سادقدا هەردوو وێزگەی سانەویی کارەبا بە

---

[30] ڕەسووڵ ناوی ئەم گوندانەی خستووەتە لیستی گوندە رووخێنراوەکانی پاکتاوکردنی ساڵی 1978ی ناوچەکانی سەرسنوورەوە. دەرەتفێ گوندێکی سی ماڵیی سەر بە ناحیەی بیارە بوو، لەو پێگەش دوو گوندی بچووکی 8و 12 ماڵی بوون سەر بە ناحیەی سیروان.

دینامیت تەقێنرانەوە[31]. تەنانەت لە پاش تەختکردنی هەڵەبجەش زۆر لە لاشەی کوژراوەکان لە سەر شەقامەکان مابوونەوەو لە جێی خۆیاندا بۆگەنیان کردبوو پاش تێپەڕبوونی چوار مانگ بە سەریاندا[32].

"تێداچوونی هەڵەبجە شتێکە جێگای داخە" ئەم قسەیە وەزیری دەرەوەو ئەندامی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش، گارق عزیز کردبووی‌و ئەوەشی وتبوو کەوا " تاقمی جەلال تاڵەبانی لە ناوچەکەدان‌و ئەم خائینانە لەگەڵ ئێرانی دژمندا دەستیان تێکەڵکردووە"[33]. هەرکە هەواڵی هەڵەبجە لە سەرانسەری عێراقدا بڵاوبووەوەو ئەوی کە پرسیاری دەکرد کاربەدەستانی بەعس پێیاندەوت ئێران بەرپرسیارە. قوتابیەکی کوردی بەشی زمانی ئینگلیزی لە زانکۆی مووسڵ یادی ئەو ڕووداوە ڕاچڵەکێنە دەکاتەوەو نایەوێ بڕوا بەو هەواڵە بکات و لە گەڵ کوردەکانی هاوەڵی قەناعەتی تەواویان هەبووە هێزەکانی حوکوومەتی عێراق هێرشەکەیان ئەنجامداوە، بەڵام نەیانوێراوە نارەزایی دەربڕن لە ترسی ئەوەی نەوەك بگیرێن[34].

ڕژێمی عێراق تاوەکو تەمووز هیچ جموجووڵێکی نەکرد بۆ گێڕانەوەی هەڵەبجە کە وەك دیفاکتۆیەك* لە ژێر کۆنترۆڵی ئێرانیەکاندا مابۆوە. لە ڕۆژانی دوای کۆمەڵکوژیەکەی گازدا حوکوومەتی ئێران بایەخێکی گەورەی بە مەسەلەکە داو بە فڕۆکە ڕۆژنامەنووسانی لە تارانەوە گواستەوە بۆ هەڵەبجە، کە ژمارەیەك ڕۆژنامەنووسی بێگانەشیان تێدا بوو. ئەمانە وێنەکانیان بە شێوەیەکی سەرەکی

---

(31) ئەمە وەك باسدەکرێ لە هەموو ناحیەو قەزایەکدا ڕوویدەدا کە لە پەلاماری ساڵانی 1987 ـ 1989دا وێراندەکران. بۆ بەراورد بڕوانە شیکردنەوەی میدڵ ئیست ووچ لە بارەی بە ئامانج هەڵبژاردنی سیستەمی کارەباوە لە عێراقدا لە سەردەمی جەنگی کەنداوی 1991دا (پرۆسەی گەردەلوولی بیابان) لە: "مردنی نا پێویست لە جەنگی کەنداودا: پێکراوانی مەدەنیی لە هێرشی ئاسمانیداو سەرپێچیکردن لە یاساکانی جەنگ" ل 171 ـ 193.
Middle East Watch: "Needless Death in the Gulf War: Civilian Casualties during the Air Campaign and Violations of Laws of War".
لە هەڵەبجەو سەید سادقدا بە ئاشکرا مەبەست ئەوە بوو کە ئەو دوو شارۆچکەیە بە کەڵکی نیشتەجێبوون نەهێڵن. دواتریش, هەردوکیان بە بەشێك لە "ناوچەی قەدەغەکراو" ڕاگەیەنران.

(32) هێزەکانی ئێران لە هەڵەبجە نزیکەی 3000 قوربانیی هێرشە کیمیاییەکەی 16 ی مارتیان لە گۆڕی بە کۆمەڵدا لە کۆمەڵگای عەنەب بە خاك سپاردووەو بە چینێکی کەمی خۆڵ دایانپۆشیون. چوار ساڵیش دواتر لاشەکان هەرلەوێدا مابوونەوەو بوو بوونە هۆی پیسبوونی ئاوی ژێرزەویی ناوچەکە .

(33) عەممان، (صوت الشعب) بە عەرەبی، لە FBIS دا, 25 ی مارتی 1988.

(34) چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، سلێمانی 20 ی مایسی 1992.

* دیفاکتۆ de facto زاراوەیەکی سیاسیەو واتای ئەمری واقیع دەگەیەنێ ـ و.

ژن‌ومندالْ‌و خەلْکی بەتەمەن بوون کە لە شەقامەکاندا بێ گیان کەوتبوون، یان بە پشتا کەوتبوون‌و دەمیان کرابووەوەو بە ئاشکرا ئەوەی دەگەیاند کەوا گەورەترین ژمارەی کوژراوان خەلْکی مەدەنیی بێچەکی کورد بوون. تا ئێستاش ژمارەی قوربانییان بە ڕێکی نازانرێت چەندە و زۆربەی خەملْ‌و مەزەندەکانی کوردو ئێرانیەکان بە چوار تا حەوت هەزاری دادەنێن[35]، بەلاّم ژمارەی ڕاستەقینەی سەلمێنراو خۆی لە 3200 کەس دەدات کە سەرجەم ژمارەی ئەو کەسانەیە کەوا لە ماوەی چاوپێکەوتنی دەربازبواندا بە شێوەیەکی ڕێکوپێك کۆکراونەتەوە[36].

* * *

[35] بۆ نموونە بڕوانە Time "هاواری کوردان" لە 19 ی ئەیلوولی 1988داو واشنتۆن پۆست "کوردە شۆڕشگێڕەکان دەلْێن ئامادەین بۆ لێدانی عێراق" لە 24 ی کانوونی دووەمی 1991داو هەردوکیان باس لە ژمارەی 4000 دەکەن، کەندالْ نەزان "کورد، قوربانیەکانی دیکەی سەدام"، واشنتۆن پۆست 20 ی کانوونی دووەمی 1991 بە (5000) ی دادەنێ، ئێزابێل ئۆکیفی "دووبارە سەردانی کێلْگەی فلاّندەرز"، نیو ستەیتسمەن ئەند سۆسایەتی مارتی 1989 (3500)، "قەسابخانەی گاز" لە کوردەکان: گرووپی مافی کەمینەکان 1990 (6000)، ئۆبزێرڤەر "شێوازی هیتلەریانەی جینۆساید هەڕەشە لە کورد دەکات" 7 ی مایسی 1989 (7000).

[36] ئەم ژمارەیە لە لایەن توێژەری کورد شۆڕش ڕەسوولەوە کۆکراوەتەوە.

تێكشكانی بنكە و بارەگاكانی PUK

هەڵەبجە نموونەی پیشاندانێكی هێزی عێراق بوو لە جەنگێكدا كە ئێران هەرگیز نەیدەتوانی بیباتەوە, هەروەها كۆمەڵكوژیەكەشی بە گاز خزمەتی ئامانجێكی گرنگتری دەكرد بۆ ڕووخاندنی پێشمەرگەی كوردو خەڵكی مەدەنیی هەواداریان لە ڕووی سایكۆلۆجیەوە. هەڵەبجە نموونەی دڕندەترین شێوەی سزای بەكۆمەڵ بوو كەوا بە زەفیو بێ هیچ ڕەچاوكردنێكی ئەو هەموو قەدەغە نێودەوڵەتیانەی لە سەر بەكارهێنانی چەكی كیمیایی دانرابوو ئەنجامدرا. *پێشمەرگەكانی* PUK لەوەوپێش گەلێ جار بەر گازی ژەهراوی كەوتبوون، بەڵام وا ئێستا خواست و ئیرادەی خەڵكی سیڤیل پێشێلدەكرێت.

پەلاماری كیمیایی دژ بە هەڵەبجە زەنگ لێدانی سیاسەتی لەوەوپاشی ئەنفال بوو. لە هەر یەكە لەو هەشت قۆناخەی پەلامارە سەربازیەكەدا ئەم چەكە قەدەغانە دژ بە گوندەكانی كورد بەكارهات، بە ڕادەیەكی وا كە دانیشتوانیان بتۆقێنێتو ڕووداوی هەڵەبجەیان بیربخاتەوە. لە گەڵ ئەوەشدا كە هەڵەبجە بەشێك نەبوو لە ئەنفال ، بەڵام بە گەورەترین كاری دڕندەیی جەنگ دەژمێردرێت دژ بە كوردو بەم مانایە هەڵەبجە وێنەیەكی ئاشكرای لۆجیكی بیرۆكراتیی پەلاماری ئەنفال بوو. لە 15 ی مارتداو لە ئێوارەی پێش لێدانی هەڵەبجەدا سەركردایەتیی مەكتەبی باكوور فەرمانی دا كە "خێزانی ئەو تێكدەرانەی پەنا دەبەنە بەر یەكەكانمان دەبێ دەسبەسەر بكرێنو لە ئۆردووگای تایبەتیدا دابنرێنو كارەكەش بە سەرپەرشتیی ئەفسەرانی *ئیستیخباراتی* هەردوو فەیلەقی یەكو پێنج بەڕێوەدەچێت"[37] . ئەم ئۆردووگایانە یەكەم هەنگاوی داڕشتنی پیلانی كۆمەڵكوژی بوو كە لە سەردەمی ئەنفالدا بەڕێوەچوو, بەڵام دەربازبووە هەڵاتووەكانی هەڵەبجە نەگیرانو نەبران بۆ ئۆردووگای تایبەت*, لەبەر ئەوەی ڕژێمی عێراق هەڵەبجەی بە بەشێك لە ئەنفال

---

[37] نووسراوی ژمارە 297 ی فەرمانەدەیی مەكتەبی باكوور لە 15 ی مارتی 1988دا. ئەم ڕاسپاردانە لە دەزگای ئیستیخباراتی ناوچەی ڕۆژهەڵاتەوەو لە ڕۆژی 18 ی مارتدا بە نووسراوێكی "نهێنیو شەخسیی "بێ ژمارە ڕەوانەی *ئەمنی* سلێمانی ، چەمچەماڵ، سەید سادقو دەربەندیخان كراوە.

* لە دەربازبوانی هەڵەبجە ئەوی دەسگیركراو بە تایبەتی لە پاش لێبووردنێكی ساختەی ڕژێمی عێراق، ئەوانەی كەلە ئێران گەڕانەوە بەشێكیان لێگرتنو تێكەڵ خەڵكە ئەنفال كراوەكەیان كردنو گەلێكیان

دانەنا. هۆکەشی بە ئاسانی ئەوە بوو کەوا هەڵەبجە شار بوو و ئامانج و مەبەستی ئەنفالیش مامەڵەکردن بوو لە گەڵ دانیشتوانی دێهاتی کوردا [38].

★ ★ ★

لە پاش هەڵەبجە بارەگای سەرکردایەتیی PUK زۆر بەرگریی نەکرد, لە کاتژمێر دەو دە دەقیقەی شەوی 18 ی مارتدا یەکەکانی سوپا ڕژانە ناو سەرگەڵووەوەو زیانێکی قورسیان لەوانەدا کە تا دوا هەناسە بەرگرییانکرد, بەرگەڵووش ئەو ڕۆژە دوای نیوەڕۆ گیرا. سەدام حوسێن گفتی خۆی بردە سەر بۆ "پانکردنەوەی سەری مارەکە", لە ئێوارەی ئەو ڕۆژەدا فەرماندەیی گشتیی هێزە چەکدارەکانی عێراق بەیاننامەی ئەو سەرکەوتنەی ئامادەکردو قسەکەرێکی ڕەسمیی بەوپەڕی خۆشحاڵیەوە لە ڕادیۆی عێراقەوە بە گوێگرانی ڕاگەیاند وا "هەزاران کەس لە ڕۆڵەکانی گەلی کورد ڕژاونەتە سەر شەقامەکانی هەولێرو خۆشحاڵیی خۆیان دەردەبڕنو سروودی پشتگیری بۆ سەرۆك سەدام حوسێن دەڵێنەوە" [39]. ئەو بەیاننامەیەی سوپا یەکەم سەرچاوەی ڕەسمیی بوو میدڵ ئیست ووچ توانی ئەو پرۆسەیەی تێدا بدۆزێتەوە کە بە ئەنفال ناسرا. لەوەودوا کۆتایی سەرکەوتنی هەر قۆناخێکی یەك لە دوای یەکی ئەو پەلامارە لە میدیای عێراقەوە بە هەمان تۆنی لەیەکچووی هەڵلاو بگرەوە پەخشو بڵاودەکرایەوە.

لیٚ سەرنگوم کران، ئەودواشیان ڕاپێچی ئۆردووگای بەرحوشتری لای هەولێر کردنو لەویٚ نیمچە دەسبەسەر کران ـ وەرگێڕ.

[38] به هەمان لۆجیکی ئەنفال، بە هەموو واتایەك خراپ، ئەو گوندنشینانەی ناوچەی هەڵەبجە کە پاش کیمیا بارانەکە گەڕابوونەوە بۆ شوێنەکانی خۆیان لە " ناوچە قەدەغە کراوەکاندا" دواتر "ئەنفالکران" . بەم ڕەنگە بیست خێزان لە گوندی تەوێڵە (ناحیەی بیارە)، هێزەکانی عێراق پاش ئەوەی لە تەمووزی 1988دا ئەو ناوچەیەیان گرتەوە, دایان بە سەریانداو وەك باسدەکریٚ هەر هەموو تێکرا گیرانو بێسەروشوێن کران. چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لەگەڵ دانیشتوویەکی جارانی تەوێڵەدا ، سلێمانی ، 27 ی مارتی 1993.

[39] ڕادیۆی "صوت الجماهیر" لە بەغدا، 19 ی مارتی 1988. لە FBIS، لە 21 ی مارتی 1988دا، لاپەڕە 23، وەرگیراوە.

دەقی بەیاننامەی 19 ی مارت بەمجۆرە بوو:

بە ناوی خوای بەخشندەو میهرەبان

"وەك هەر دەسدرێژكارێكی چاوچنۆك، هێزەكانی خومەینیی زایۆنیست بە پشتیوانی هەندێك لەوانەی خیانەتیان لە نیشتمانو خەڵكی هەرێمی باكووری عێراق كرد، ئەوانەی كە گەلی كوردی بە ئەمەك لە ڕیزەكانی خۆیانیان وەدەرناون، ئەو كەسانەی كە خزمەتی بێئابڕوانەیان بەبێگانە كردووە. یەك لەو كارە پرشەرمەزاریەیان دەسكێشیكردنی هێزەكانی داگیركەربوو بۆ ئەوەی بێنە گوندەكانی ناوچە سنووریەكانی لای هەڵەبجەوە لە پارێزگای سلێمانیدا. وەك گوزارشێك لە خواستو ئارەزووی گەلی عێراقی مەزن هێزی چەكداری قارەمانمان بە هاوكاریی نیشتمانپەروەرانی بە شەرەفی گەلی كوردمانو لە وەڵامی ناپاكیی ئەم تاقمە سەرلێشێواوەدا، هێزەكانی بەدری قارەمان، قەعقاعی قارەمان ، موعتەسەمی قارەمانو ئەو هێزانەی بەشدارییان كردوون، لە هێزە چەكدارەكانمانو فەوجەكانی بەرگریی نیشتمانی ، پرۆسەی ئەنفالیان ئەنجامدا بە سەرپەرشتیی فەریق ڕوكن سوڵتان هاشم، كە بە شێوەیەكی كاتی ئەم ئەركەی پێسپێردرا سەرەڕای ئەركو كارەكانی تری[40]. هێزەكانمان هێرشیانكردە سەر بنكەو بارەگاكانی یاخیبووان، كە جەلال تاڵەبانیی خیانەتكارو بەكرێگیراوی ڕژێمی ئێرانو دژمنی عەرەبو كورد ڕابەرایەتییان دەكات، لە ناوچەكانی سەرگەڵوو، بەرگەڵوو، زێوەداو هەروەها لە ناوچە شاخاویە سەختەكانی سلێمانیدا. لە كاتژمێر 1300 ی ئەمڕۆداو لە پاش نەبەردێكی ئازایانەو تۆڵەستێن لەگەڵ خیانەتكاراندا، بارەگای یاخیبوون دەستی بە سەردا گیرا. فەرمانندەی ئەو هێزەی پاسی بارەگای یاخیبوونی دەكرد لەگەڵ

---

[40] هێزە جۆراوجۆرەكان بە پێی بەشەكانی سوپای عێراق ناویان لێنراوە. یەكەمیان بە ناوی شەڕی بەدرەوەیە كە لە ساڵی 624 ی زایندا بەرپا بووەو بابەتی سوورەتی (الانفال)ی قورئانە. جەنەراڵ هاشم پاشان بوو بە فەرماندەی هێزەكانی عێراق لە كاتی پرۆسەی گەردەلوولی بیاباندا‌و نوێنەری لایەنی عێراق بوو لە دانوستانی خۆبەدەستەوەدانی ئەو وڵاتە لە 3 ی مارتی 1991دا لە گەڵ فەرماندەی هێزی هاوپەیمانان، جەنەراڵ نۆرمان شوارزكۆف.

ژمارەیەك خیانەتكاران‌و كەسانی سەرلێشێواودا دەسگیركران، بە پشتیوانی خواو خواستی پیاوە دلگەرمەكانی عێراق، بە عەرەب‌و كوردەوە. ئەمانە ژمارەیەكی زۆریان لێكوژراو ئەوانیتریش بە شەرمەزاریی هەلاتن.

ئەمەیە بوێری‌و دلسۆزیی بێوێنە, ئەمەیە ئەو ململانێیەی تەواوی جیهان لێی سەرسامە، ململانێی گەلی سەدام حوسێنی سەركردە، بە عەرەب‌و كوردەوە، لە پێناو خزمەتی نیشتمانیداو خۆشەویستی‌و دلسۆزییان بەخشیە سەركردەی مەزنیان، كە هێمای سەركەوتن‌و ناونیشانی شكۆمەندییانە. گەلی ئێمە تەواوی ئەو خیانەتكارانەی لە ڕێزەكانی خۆی وەدەرناوە، ئەوانەی كەوا بە نرخێكی هەرزان خۆیان بە دوژمنی بێگانەی چاوچنۆك فرۆشتووە.

سوپاس بۆ خوا بۆ ئەو سەركەوتنەی، ڕووڕەشی‌و شەرمەزاریش بۆ سەرشۆڕان.

ئیمزا
فەرماندەیی گشتیی هێزە چەكدارەكان
19 ی مارتی 1988 "